

Religion & Museer

– Dansk kulturhistorie med nye øjne

Marie Vejrup Nielsen og Laura Maria Schütze (red.)

Religion & Museer

– dansk kulturhistorie med nye øjne

Religion & Museer

– dansk kulturhistorie med nye øjne

*Marie Vejrup Nielsen og
Laura Maria Schütze (red.)*

Udgivet 2022

2. oplag juni 2022.

Center for SamtidsReligion

www.samtidsreligion.au.dk

Institut for Kultur og Samfund

Faculty of Arts

Aarhus Universitet

ISSN 2445-5024

ROMU[®]

AARHUS
UNIVERSITET

VELUX FONDEN

Indholdsfortegnelse

Forord..... 7

Indledning

Religion på museum
– perspektiver og erfaringer 9

Af Laura Maria Schütze og Marie Vejrup Nielsen

Kapitel 1

Byen som religiøst hverdagsrum: Workshops med Roskildes borgere..... 20

Af Randi Marselis, Laura Maria Schütze og Lise Paulsen Galal

Kapitel 2

At få religion på landkortet
– religion som lokal kulturhistorie 42

Af Marie Vejrup Nielsen

Kapitel 3

Nye øjne på religion i udstillinger 60

Af Anneken Appel Laursen og Shaymaa Ahmad Najjar

Kapitel 4

Religion på museer
– som en del af et undervisningsforløb..... 85

Af Sanne A. Hansen

Kapitel 5

Religionsfaglighed på et museum
– sagen om chokolademønten 99

Af Sara Fredfeldt Stadager

Kapitel 6

Mellem familiealbums, turbaner og palkier

– Museet som rum for samskabelse og demokratiske samtaler .. 113

Af Cathrine Kyø Hermansen og Emma Barnhøj Jeppesen

Konklusion

Refleksioner over religion som levet kulturarv131

Af Marie Vejrup Nielsen og Martin Brandt Djupdræt

Forfatterbibliografi.....139

Forord

Denne bog er resultatet af et kollektivt og tværfagligt forsknings- og formidlingsprojekt skabt af bogens forfattere. Udgangspunktet for projektet var, at museet har en unik mulighed for at blive et rum for dialog om religion og religiøs identitet, men at der er behov for at finde metoder til, hvordan religionsperspektivet kan inddrages i den museale praksis og dermed bidrage til samfundets forståelse af religion som en del af dansk kulturhistorie.

Vi håber, at bogen kan inspirere museumsansatte og andre med interesse for levet religion og kulturarv til at arbejde med religionsperspektivet og udforske de metoder og formater, vi præsenterer. Bogen står dog ikke alene, på hjemmesiden findes yderligere digitale eksempler på, hvordan man kan arbejde med religion som kulturarv.

Vi vil først og fremmest gerne sige tak til VELUX FONDEN for at støtte projektet og til alle de museumsansatte, der har sagt ja til at være en del af projektets formater undervejs. Og en særlig tak til alle de involverede i workshops og aktiviteter, tak for at dele jeres perspektiver og erfaringer med os, så vi kunne har kunne indkredse, hvad levet religion kan være, og hvordan det kan bidrage til vores forståelse af religion som kulturarv i hjemmet og som del af det urbane.

Den udvikling, vi ønsker at være en del af med bogen her, handler i allerhøjeste grad om dem, der faktisk udfører arbejdet. Dem, der på museet udvikler nye formater, indsamler, formidler og udstiller, og som samarbejder med f.eks. universitetsmiljøer om nye ideer og perspektiver. Dem, der konkret bruger deres netværk til at opbygge nye samarbejder og udvikle nye ideer.

I projektet bag denne bog har vi samlet en række personer med forskellige profiler og erfaringer med at arbejde med udviklingen af museer og religionsperspektiver.

Tak til samarbejdspartnere i projektet: Immigrantmuseet, Dansk Jødisk Museum, Museumsorganisationen ROMU/Roskilde Museum, Den Gamle By, Roskilde Universitet og Aarhus Universitet. Også tak til tidligere museumsdirektør for Dansk Jødiske Museum, Janne Laursen, for at være med i udvikling og første del af projektet.

Tak til vores advisory board: Crispin Paine, tidligere museumsinspektør og konsulent, John Reeve, tidligere Head of Education, British Museum, London, Astri Fremmerlid, tidligere direktør, Perspektivet Museum, i dag museumsinspektør, Göran Larsson, professor, religionsvidenskab, Göteborg Universitet og Klas Grinell, dels ansat som forsker på Göteborg Universitet, dels museumsinspektør på Verdenskulturmuseet, Göteborg. Endvidere, tak til stud.mag. Maria Dalum Kristensen for udviklingen af religionskassen, som blev brugt til add-on-udstillingsformatet “Aarhus fortæller om religion.” Sidst men ikke mindst, tak til videnskabelig assistent Abir Mohamad Ismail, som har været en stor del af afslutningen af projektet og arbejdet med udgivelsen.

Indledning

Religion på museum – perspektiver og erfaringer

Af Laura Maria Schütze og Marie Vejrup Nielsen

Levet religion på museum

Vi møder religion alle mulige steder i vores hverdag. I nyhederne, i byrummet, i skolen og i hjemmet. Covid-19-nedlukningen i julen 2020 understregede, hvor vigtig højtiden og alle julearrangementerne, julekoncerterne og julemarkederne er for opretholdelsen af mening og fællesskab blandt rigtig mange danskere. Fejringen af julen er et eksempel på det, vi kalder ‘levet religion’ – og som er et af de grundlæggende perspektiver for bogen.

Begrebet levet religion understreger en opfattelse af religion, som en del af det levede liv, både i en historisk og i en nutidig kontekst. Det handler om den religiøse praksis, som optræder i hverdagslivet, og som både kan foregå i hjemmet, på arbejdspladsen, i skolen, i byrummet eller inden for rammerne af religiøse institutioner. Levet religion er en del af den kulturhistoriske praksis, og derfor er det også relevant for museer at beskæftige sig med.

Kultur er hele tiden under forandring, og i vores samtid er en af disse forandringer en øget kulturel mangfoldighed, herunder en øget religiøs mangfoldighed. Denne mangfoldighed handler både om ændringer i flertallets måde at være religiøse – eller ikke-religiøse på, ligesom det også handler om de mange mindre grupper med forskellige etniske og religiøse baggrunde, som er kommet til Danmark inden for de seneste årtier.

Museer er sat i verden for at indsamle, bevare, registrere, forske i og formidle kulturarven og gøre den relevant og vedkommende i et lokalt, nationalt og globalt perspektiv. Så hvordan får vi en bedre forståelse af vores foranderlige samtid? Og hvordan får vi den dokumenteret, så den er tilgængelig for fremtidens museers forskning og formidling? Hvordan kan nye perspektiver på fortiden, også den nærmeste fortid, være med til at rejse

spørgsmål, som udvider vores forståelse af, hvem vi er, og hvor vi er på vej hen?

I bogen bruger vi religions- og kulturmødeperspektivet til at udfordre og undersøge forskningen i og formidling af museernes kerneområde: kulturhistorien. Gennem et samarbejde mellem universiteter og museer har vi kunnet trække på det bedste af begge verdner og afprøve nye forsknings- og formidlingsformater.

Vi vil gerne med denne bog give nogle perspektiver og konkrete eksempler på, hvordan man kan arbejde med religion i en museums kontekst. Ud fra de tre overordnede spørgsmål giver vi gennem seks artikler bud på, hvordan det kan lade sig gøre:

1. Hvordan kan man udforske og formidle levet religion som en del af byens rum?

Gennem en række workshops undersøgte lektor Randi Marselis, museumsinspektør Laura Maria Schütze og lektor Lise Paulsen Galal, hvordan man kan skabe anderledes og inkluderende museumsoplevelser for deltagerne, skabe ny viden for museet og danne afsæt for nye samarbejder mellem museet og byens borgere. Centralt for workshopformatet var kulturmødeperspektivet og deltageres medbragte genstande, der dannede afsæt for samtaler om deltageres personlige oplevelser med levet religion (kapitel 1).

Det er også byens rum, der har været rammen for add-on-udstillingsformatet "Aarhus fortæller om religion." Lektor Marie Vejrup Nielsen viser, hvordan formatet visualiserede den religiøse mangfoldighed i Aarhus, og hvordan man igennem forskellige aktiviteter og læringsforløb har kunnet udvide horisonten hos museumsgæsterne i forhold til små og store trossamfund i deres egen by (kapitel 2).

2. Hvordan kan et nyt blik på eksisterende udstillinger åbne det religionsfaglige perspektiv for museets ansatte?

Set gennem en religionsoptik har Den Gamle By mange genstande, som kunne beskrives som religiøse, men det er ikke et perspektiv, der eksplicit har været arbejdet med på museet før. Ved at invitere gæster såvel som pro-

fessionelle inden for forskellige fagligheder til at kommentere på museets eksisterende juleudstillinger og efterfølgende gå i dialog med museets ansatte har museumsinspektør Anneken Appel Laursen og projektmedarbejder Shaymaa Ahmad Najjar undersøgt, hvordan man kan bruge religionsperspektivet til at forstå allerede etablerede udstillinger og formidling (kapitel 3).

Ph.d.-studerende Sanne Andersen Hansen besvarede det ovenstående spørgsmål gennem et undervisningsforløb for religionsvidenskabsstuderende på Aarhus Universitet. Undervisningen blev både en indføring af de studerende i et nyt empirisk felt og gav dem erfaring med feltarbejde på egen hånd inden for museumsverdenen. Afslutningsvis præsenterede de studerende resultatet for museets ansatte, og på den måde fik museet ny viden om deres udstillinger fra et fagligt perspektiv, de ikke selv har arbejdet aktivt med før (kapitel 4).

3. Hvordan kan man samarbejde med religiøse minoriteter?

Hvad vil det sige at være et minoritetsmuseum og arbejde med minoritetens religion? Med afsæt i sagen om chokolademønten, der skabte problemer i Dansk Jødisk Museums butik, peger museumsinspektør Sara Fredfeldt Stadager på ‘dos and don’ts’, men også på, hvordan et tæt samarbejde med museers interessenter kan styrke og udbrede museets formidling (kapitel 5).

I februar 2020 åbnede Immigrantmuseet en særudstilling om sikkerheden i Danmark, der var baseret på et samarbejde med repræsentanter for det danske Sikh-samfund. Museums- og arkivchef Cathrine Kyø Hermansen og museumsinspektør Emma Barnhøj Jeppesen diskuterer erfaringer fra samskabelsesprojektet og udstillingen af religion på museum – der især blev tydelig, da udstillingen skulle opsættes i en anden udstillingskontekst end museets egen (kapitel 6).

Forsknings- og formidlingsprojektet ‘Religion – levende kulturarv’, der står bag udgivelsen, er naturligvis blevet præget af situationen med covid-19 og de mange nedlukninger af museerne i længere perioder. Vores planer er blevet lavet om mange gange, og de ideer, vi havde fra begyndelsen, blev ændret og videreudviklet til nye former. Dette har først og frem-

mest betydet, at vi har arbejdet mere med digitale ressourcer, end vi havde tænkt oprindeligt, og det betyder også, at vi har arbejdet med formater med færre deltagere end oprindeligt planlagt. Begge dele har vist sig at give gode erfaringer, og også formater, som det forhåbentligt er lettere at tage med og bruge og arbejde videre med i andre museumssammenhænge. Dette særlige vilkår er synligt for os i projektgruppen, fx gennem ændrede planer, men vil også være synligt igennem bogen, hvor mundbind og små grupper præger mange af billederne. Samtidig har vi oplevet, at der blev sat pris på det, som kunne lade sig gøre, både hos os selv og deltagerne. Og vi lærte en del om at samarbejde i en tid med konstante og uforudsete ændringer både på universiteter og museer. En anden god historie om covid-19 er, at det lykkedes Roskilde Museum at vende coronasituationen til noget positivt gennem etableringen af et indsamlingsprojekt om levet religion i Roskilde i regi af covid-19. Erfaringerne fra projektet diskuterer specialestuderende Thea Kaspersen med museumsinspektør Laura Maria Schütze i podcasten: *Hvad Corona lærte os om religion*.¹

Religion på museum

Den religionsfaglige baggrund for udgivelsen er inspireret af udviklingen inden for samtidsreligion, hvor der gennem de sidste årtier er kommet et større fokus på religion uden for eliten og institutionerne under overskrifter som levet religion (Hall 1997), hverdagsreligion (Ammerman 2007) og uofficiel religion (McGuire 1992). Dette fokus på levende og levet religion er en del af en større forandring inden for studiet af religion, som har betydet et øget fokus på de materielle aspekter af religion, som det f.eks. fremgår af tidsskriftet *Material Religion*. I denne sammenhæng er der også kommet et øget fokus på følelser og sansning. I en nordisk sammenhæng har en række forskere taget disse perspektiver til sig, og her kan f.eks. nævnes projekter fra religionsforskningsmiljøerne på Agder Universitet, Kristiansand, som også har indeholdt kortlægning af religion (Repstad o. a. 2008; 2009). I den nyeste forskning inden for feltet understreges det, at

1. Podcasten kan høres på https://soundcloud.com/user-484240452/sets/hvad-corona-laerte-os-om-religion?utm_source=clipboard&utm_medium=text&utm_campaign=social_sharing

målet er at se på den levede religion både hos mennesker generelt i deres hverdag og i de officielle religiøse institutioner (Ammerman 2016). Den levede religion eksisterer ikke i et tomrum. Det er i samspillet mellem det enkelte menneske og de rammer, der eksisterer i det konkrete liv, at religion udledes. Religion er mere end officielle bygninger og den tro og praksis, som eliten lægger vægt på. Religion er til stede i hverdagen og på overraskende måder. Samtidig er det også vigtigt at få belyst religion, hvordan religion har spillet en rolle historisk og i dag, hvilket kan ske igennem et større fokus på, hvordan religion har været og er en del af samfund og kultur i Danmark.

I udviklingen af de online-ressourcer, der har fokus på, hvordan museerne kan åbne for et religionsperspektiv gennem genstande, har vi udviklet en tilgang, som trækker på den opdeling i religionens fire områder, som er blevet brugt af religionshistorikeren Robert Bellah (Bellah 1964). Han har bidraget med forskning inden for religionens udvikling igennem hele menneskehedens historie, men i forhold til arbejdet på museerne har vi primært fokuseret på de fire områder, han opstiller, når han undersøger, hvordan religion kommer til udtryk, og hvilke forandringer der sker. Vi arbejder med at finde ud af mere om religion, som det udspiller sig i:

- Verdensbilledet: Hvad tror man på? Hvilke guder og andre figurer optræder? Hvordan hænger verden sammen?
- Handlinger: Hvilke ritualer er vigtige? Både for den officielle religion og for deltagerne. Både i den religiøse bygning og derhjemme.
- Organisation: Hvem er lederne i denne religion? Og hvem er deltagerne? Hvor mødes man, og hvilke roller har man?
- Samfund og kultur: Hvordan spiller denne religion sammen med samfund og kultur? Er man en del af en flertalskultur? Ser man sig selv som modspiller eller medspiller til samfund og kultur?

Vores tilgang har været, at områderne kan være med til at få forbundet de mange forskellige mulige religionsperspektiver, så man får et overblik over kompleksiteten i arbejdet med religion, samtidig med at der gives nogle faste holdepunkter. Igennem bogen vil vi give yderligere indblik i, hvordan disse perspektiver kan bruges i praksis, og man kan især finde bud på, hvordan man bruger dette greb i de videoer og tutorials, der ligger på hjemme-

siden.² Disse videoer viser konkret, hvordan man ud fra religionens fire områder kan gennemgå genstande og bruge perspektivet i formidlingen på museet. Vi præsenterer en gennemgang af en dåbskjole fra 1970'erne og et stykke påskepynt fra det 20. århundrede som to eksempler på, hvordan de mange aspekter af en genstand kan foldes ud. Derudover indeholder hjemmesiden³ en række tutorials fra museerne af, hvordan man kan arbejde med genstande på denne måde, og hvilke nye spørgsmål der rejser sig.

Samtiden på museum

I arbejdet med religion på museer spiller samtiden en stor rolle, og i den forbindelse de syn på religion, som kommer til udtryk i dag. Religion bliver opfattet forskelligt af forskellige individer, og forskellige religiøse udtryk vurderes forskelligt i vores samfund. Danmark har været præget af et meget stort fokus på muslimer og islam i de seneste årtier. Dette fokus har især været en del af den politiske debat og har ofte ført til voldsomme debatter, også i medierne. Danmark har også igennem den såkaldte tegningekrise oplevet, hvor kontroversiel religion kan være, og hvor voldsomme følelser og handlinger der kan vækkes (Stage, 2011). Samtidig er der generelt meget lidt fokus på andre religioner og trossamfund. Og det største trossamfund, folkekirken, synes i høj grad at indgå som en del af kultur og samfund, som man ikke nødvendigvis tænker på som religion. Museerne kan være med til at øge bevidstheden om religionens plads i individ og samfund, historisk og i dag. Og museerne kan være med til fortælle om de store forandringer inden for religion, som har udspillet sig i Danmark igennem århundrederne. Også det 20. og 21. århundrede har historier at fortælle om religion. Men for at tage fat i religionsperspektiverne er der behov for en øget religionsfaglighed, som er udviklet inden for rammerne af det museumsfaglige.

Samarbejde med repræsentanter fra trossamfund og andre relevante grupper uden for museet er et centralt element i projektet og i udviklingen af brugbare modeller for det fremtidige arbejde med at få religionsperspektivet integreret i museerne. Her bygger projektet videre på forskning i museet som interkulturel kontaktzone (Clifford 1997). I den internationale

2. Religion på museum (au.dk)

3. Religion på museum (au.dk)

sammenhæng er der opstået ny viden og nye praksisformer omkring en række elementer i museernes arbejde, herunder samarbejdet med repræsentanter fra såkaldte ‘source communities’, særligt i forbindelse med samtidsindsamling og medkuratering (Peers and Brown 2003, Golding and Modest 2013, Gabriel 2015). I den internationale forskning inden for religion og museer har samarbejdet mellem museer og trossamfund været et centralt udviklings- og diskussionspunkt.

Her har særligt balancen mellem museets og trossamfundenes dagsordener været i fokus. Diskussionen har drejet sig om en række problemstillinger, særligt spørgsmålet om repræsentation: Hvem kan siges at repræsentere en bestemt religion, tradition, eller etnisk gruppe? Hvordan sikrer museet at få de nødvendige oplysninger og perspektiver fra et givent ‘source community’ i forhold til mange potentielle forskellige fortolkninger? I projektet vil de værktøjer, der er udviklet i international sammenhæng, blive diskuteret ud fra en dansk forskningskontekst, både på baggrund af de erfaringer, der allerede er indhentet i museumssammenhænge hos de deltagende samarbejdspartnere, og den allerede etablerede viden om trossamfund i Danmark i dag fra Center for SamtidsReligion med særlig vægt på viden om den voksende religiøse mangfoldighed. Den religiøse mangfoldighed er blevet undersøgt i en dansk sammenhæng ud fra en række perspektiver (Ahlin o.a. 2012). Derudover har forskere haft fokus på udviklingen i den danske religionsmodel, og hvordan dansk samfund og kultur udvikler sig i relation til både det historiske mønster og de nyeste tendenser (Christoffersen o.a.2010; Vejrup Nielsen & Kühle 2011; Gundelach o.a. 2008).

Museernes unikke rolle

Religion og religiøs identitet er således emne, som er på dagsordenen i den offentlige debat i dag, ofte i en meget polariserende form. Det er i stigende grad nødvendigt for samfundet at finde sammenhænge og rum, hvori samtidens religiøse mangfoldighed kan sættes i perspektiv. I den seneste revision af museumsloven i 2013 blev netop museernes rolle i forhold til den aktuelle samfundsudvikling og debat understreget. Her blev det betonet, at museerne skal udvikle anvendelse og betydning af kultur- og naturarv for borgere og samfund (Kapitel 1, §2 i museumsloven).

Vi mener, at museet har en unik mulighed for at blive et rum for dialog om religion og religiøs identitet. Projektets udgangspunkt er, at museerne har behov – og potentiale – for at inddrage religionsperspektivet i deres arbejde og dermed bidrage til samfundets forståelse af religion som en del af dansk kulturhistorie. Museet ses i projektet som en kontaktzone, et socialt rum, hvor kulturer mødes, kolliderer og sameksisterer (Pratt 1991; Clifford 1997).

Den manglende integration af religionsfagligheden i museumsfagligheden i Danmark i dag betyder, at der er en mangel på kompetencer om religion i forhold til indsamling, forskning og formidling (Schütze 2014). Museerne kan også have en opfattelse af religion som et konfliktfyldt emne, hvor de kan fremstå utilsigtet stillingtagende, når diskussioner om religion i dag bliver aktiveret i forhold til museernes formidling. Endvidere oplever museumspersonalet, at de kommer til kort i forhold til de spørgsmål, der opstår hos publikum i mødet med religionsperspektivet. Publikum tager afsæt i deres egen virkelighed og forståelse af, hvad religion er, i mødet med museets formidling. Det er centralt i projektet, at også de følsomme og potentielt konfliktfyldte emner kan få plads som en del af museernes praksis, og at håndteringen af disse indgår i denne praksis både før, under og efter en udstilling eller andre aktiviteter.

Den manglende integration af religionsfagligheden i museerne skyldes også, at den danske universitære religionsforskning generelt ikke har haft blik for museal praksis. Der er således et behov for, at universitetsfagligheden får indblik i de kulturhistoriske museers arbejde for herigennem at kunne udvikle religionsforskningen i relation til museumsområdet.

Projektet bag udgivelsen er inspireret af udviklingen af religion og museer i en europæisk kontekst. *Museum of Europe* har udviklet udstillingskonceptet *God(s): A User's Guide* (2006) med fokus på mangfoldigheden i religiøse udtryk i europæiske byer. Af nyere udstillinger kan især nævnes *Living with gods – peoples, places and worlds beyond* på British Museum i London (2017-2018). I en nordisk sammenhæng findes en række samarbejder omkring religion og museer, f.eks. udstillingen *Homo Religiosus* på Perspektivet, Tromsø. Göteborg har markeret sig med tværgående samarbejder om islam som kulturarv mellem Verdenskulturmuseum, Göteborgs Universitet og Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet: *Röster om hajj* (Grinnell o.a., red. 2017), samt forskningsprojektet *Museological framings of Islam in Europe* (2015-2018). Internationalt har der været en række storebi-

drag til dialogen om religion på museum (O'Neill 2005; Nightingale and Greene 2010; Bugglen et al 2017; Paine 2000, 2013; Reeve 2012).

I en dansk sammenhæng er denne diskussion kun lige begyndt, f.eks. i Laura Maria Schützes Ph.d.-afhandling *En fornemmelse for migration. Sted, materialitet og religion i udstillinger på Immigrantmuseet og Københavns Museum* (Schütze 2014). Spørgsmålet om relationer mellem nutidens religion og kulturarv er også for nylig begyndt at tiltrække universitetsforskningen inden for religion i Danmark (Christoffersen 2015a og 2015b; Vejrup Nielsen 2014). Dansk Jødisk Museum har arbejdet med inddragelse af nutidig mindretalsreligion i kulturarvsledelse i forbindelse med offentlige museer (Laursen 2009, 2013), og Den Gamle By har arbejdet med samskabelse med etniske minoriteter (Laursen o.a.2017).

For at sikre det faglige grundlag for integration af religionsperspektivet i de kulturhistoriske museer i Danmark er det nødvendigt at skabe rammer for samarbejde mellem museerne og de relevante universitetsmiljøer og inden for disse rammer at udvikle og afprøve modeller, der kan danne baggrund for nye forskningsperspektiver og nye praksisformer i både universitets- og museumssammenhænge.

Religion er levende kulturarv og er en del af vores historie og samtid. Museerne kan i endnu højere grad end i dag være med til at øge vores viden om religion og bidrage med en kontekst for udforskning af fortiden og nutidens kulturelle former og udtryk.

Bibliografi

- Ahlin, L, Borup, J, Fibiger, MQ, Kühle, L, Mortensen, V & Pedersen, RD. 2012, "Religious diversity and pluralism" *Journal of Contemporary Religion*, vol 27, nr. 3, s. 403-418.
- Ammerman, N. (red.). 2007. *Everyday religion: observing modern religious lives*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Ammerman, Nancy. 2016. "Lived Religion as an Emerging Field: An assessment of its contours and frontiers" *Nordic Journal for Sociology of Religion* volume 29 (2): 83-97
- Bellah, Robert. 1964. "Religious Evolution", *American Sociological Review*, Vol. 29, no. 3. s. 358-374.
- Bugglen G., C. Paine, S. Brent Plate. 2017. *Religion in Museums- Global and Multidisciplinary Perspectives*. Bloomsbury Academic
- Christoffersen, L, H.R. Iversen, N. Kærgård, M. Warburg (red). 2012: *Fremtidens danske religionsmodel*. København: Anis forlag.

- Christoffersen, L. 2015 a. From previous Intertwinement to future Split in Governance Structures in Cultural and Religious use of Buildings: On Danish Funding of Religious Heritage. I A. Fornerod (ed.). *Funding Religious Heritage*. Farnham: Ashgate (75-102).
- Christoffersen, L. 2015 b. Roskilde domkirke. Styling af sognekirke og turistattraktion. *Religionsvidenskabeligt tidsskrift* 62,(77-90).
- Clifford, J. 1997. "Museums as Contact Zones." I *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Gabriel, M. 2015. "Fortiden, fremtiden og det etnografiske museum: Samtidsindsamling, videndeling og medkuratering." I U. J. Dahre og T. Fibiger (red.) *Etnografi på museum: Visioner og udfordringer for etnografiske museer i Norden*, s. 25-53. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag
- Golding, V., & Modest, W. (red.). 2013. *Museums and communities: curators, collections and collaboration*. London ; New York: Bloomsbury.
- Grinell K., Larsson G., Löfdahl M., Skott F. og Wenner L. (red.). 2017. *Röster om hajj*. Institutet för språk och folkminnen i samverkan med Göteborgs universitet och Världskulturmuseet.
- Gundelach, P., Iversen H. R. Warburg, M (red.). 2008. *I hjertet af Danmark – Institutioner og mentaliteter*. Hans Reitzels forlag.
- Hall, David D. (ed.). 1997. *Lived Religion in America – Toward a History of Practice*. Princeton: Princeton University Press.
- Laursen, A. Appel, Guldmann Sekwati, D., og Søndergaard Bertelsen, S. 2017. "Nu er vi en del af Danmarkshistorien. Et eksempel på samskabelse mellem borgere og museum.", *Nordisk Museologi*, s. 70-87.
- Laursen, J. 2009. "Dansk Jødisk Museum – et nyt museum træder i karakter", Paper fra seminaret Pluralistisk kulturarv og museum, Institutt for Kunst og Kulturvetenskap, Bergen 2006.
- Laursen, J. 2013. "Dansk Jødisk Museum – Minoritetsmuseum eller kulturmuseum?" i Dragsbo (red.) *Mindretallenes selvbillede*, Sønderborg.
- McGuire, M. 1992. *Religion: the social context*. Belmont CA: Wadsworth Thomson Learning.
- Nielsen, MV. 2009, "Transformationer i Folkekirkekristendommen i Danmark i dag" *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, nr. 53, s. 63-79.
- Nielsen, MV. 2014. "Kirkeindsigt og udsyn: kommune og folkekirke". *Politik*, vol Årgang 17, nr. nummer 4, s. 28-36.
- Nielsen, MV & Kühle, L. 2011, "Religion and State in Denmark: Exception among Exceptions?" *Nordic Journal of Religion and Society*, bind 24, nr. 2, s. 173–188.

- Nightingale, E., and M. Greene. 2010. "Religion and Material Culture at the Victoria & Albert Museum of Art and Design: The Perspectives of Diverse Faith Communities." *Material Religion* 6 (2):218–35.
- O'Neill, M. 2005. "Making Histories of Religion". I G. Kavanagh (ed.), *Making histories in museums*. London: New York.
- Paine, C. 2000. *Godly Things: Museums, Objects and Religion*. London: Leicester University Press. Paine, C. 2013. *Religious objects in museums: Private lives and public duties*. London: Bloomsbury.
- Peers Laura L. and A. K. Brown (reds.). 2003. *Museums and source communities: a Routledge reader*. London, New York:Routledge.
- Pratt, M.L. 1991. "Arts of the contact zone". *Profession*: 33–40.
- Reeve, J. 2012. "A Question of Faith: The Museum as a Spiritual or Secular Place." In *Museums, Equality, and Social Justice*, red. R. Sandell and E. Nightingale. Museum Meanings. Abingdon, Oxon ; New York: Routledge.
- Repstad, P., A. Tønnessen, E. Seip. 2008. *Gud på Sørlandet*. Universitetsforlaget.
- Repstad, P., H. C. Garmann Halvorsen, A. Repstad, P. Aasland, T. Balsnes, A. Haugland. 2009. *Å forske blant sine egne*. Universitet og region – nærhet og uavhengighet. Cappelen Damm Høyskoleforlaget.
- Schütze, L. M. 2014. *En fornemmelse for migration. Sted, materialitet og religion i udstillinger på immigrantmuseet og Københavns Museum* (upubl. ph.d.-afhandling). Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Stage, C. (2011) *Tegningekrisen: som mediebegivenhed og danskhedskamp*. [Aarhus]: Aarhus universitetsforlag.

Byen som religiøst hverdagsrum: Workshops med Roskildes borgere

Af Randi Marselis, Laura Maria Schütze og Lise Paulsen Galal

Når et museum ønsker at arbejde med levet religion, det vil sige religion som del af konkret livspraksis, så bliver det vigtigt at undersøge de kontekster, som disse praksisser udfolder sig i. For et bymuseum som Roskilde Museum, der har byens liv og materialitet som sit genstandsfelt, er det derfor oplagt at fokusere på *byen* som historisk og nutidig ramme for levet religion.¹ Med delprojektet *Byen som religiøst hverdagsrum* har vi ønsket at samarbejde med roskildenserne om at udforske byen som ramme for religiøst urbant liv. I den forbindelse udviklede vi en række workshops, der havde såvel et indsamlings- som et formidlingsaspekt. Vi ønskede at indsamle fortællinger om levet religion, men i lige så høj grad at skabe en anderledes og inkluderende museumsoplevelse for deltagerne. Formålet med dette kapitel er at præsentere et workshopkoncept, der forhåbentligt kan inspirere andre, hvad enten de ønsker at arbejde specifikt med religion eller mere bredt med brugerinddragelse omkring materiel kultur. Vores workshops tog udgangspunkt i materiel religion i form af såvel byens materialitet som borgernes personlige genstande.

Roskilde er en domkirkeby, hvor den kristne kulturarv er særdeles synlig både i byrummet og i museets formidling af byhistorien. Byen er dog også præget af såvel historisk som nutidig religiøs diversitet. Derfor ønskede vi med et kulturmødeperspektiv at give rum for mangfoldige fortællinger om religion. Museet havde tidligere indsamlet objekter fra byens nedlagte katolske hospital samt interiøret fra en moske, og museet havde opbygget et stærkt fundament for fremtidigt samarbejde med det muslimske trossamfund (Schütze og Jensen 2019). Museet havde imidlertid fokuseret mindre på mangfoldigheden inden for kristendommen og havde fx ikke samarbejdet med byens frikirker. Desuden formidles religionshistorie ofte via mand-

1. Roskilde Museum er en del af museumsorganisationen ROMU, der består af 10 museer i Roskilde, Lejre og Frederikssund Kommuner.

lige repræsentanter for kirken, og museet så et potentiale i fremover at lægge større vægt på kvinders perspektiver på levet religion, såvel historisk som nutidigt. På denne baggrund valgte vi tre ret forskelligartede temaer for de 3 workshops, som vi præsenterer erfaringer fra i dette kapitel. Vi valgte at arbejde med *kvinders konfirmationserindringer*, med *oplevelsen af at bo i domkirkebyen* og med *religionsmødet mellem medlemmer af forskellige kristne kirker*.

Til arbejdet med byens materielle udtryk og atmosfære hentede vi inspiration i kulturgeografien, der opfatter rum og steder som socialt praktiserede. Det vil sige, at Roskildes urbane rum bliver til gennem social praksis. Denne praksis kaldes for *placemaking* og indebærer, at bestemte personer, værdier, praksisser og materialiteter forbindes til bestemte steder på bestemte tidspunkter (Hou 2013; Cresswell 2014). Placemaking handler grundlæggende om, hvordan mennesker skaber mening i relation til den fysiske verden og dens topografi. Vi var interesserede i, hvordan vores workshopdeltagere tilskrev mening til byrum og bygninger, når de fortalte om levet religion.

Vores interesse i materiel religion omfattede også roskildensernes personlige genstande. Forskning i *levet religion* har beskrevet, hvordan materielle objekter med religiøs betydning bæres på kroppen, gives som gaver og arrangeres i hjemmet (McDannell 1995; McGuire 2008; Ammerman 2014). Religiøse objekter har potentialer for at stimulere personlige fortællinger, fordi de ofte er knyttede til specifikke oplevelser, personer og stemninger (McDannell 1995; Marselis 2022). I denne forbindelse har en vigtig inspirationskilde for vores arbejde været udstillingen *Homo Religiosus: Religiøse erfaringer, dialog og møder med kunst*, som i perioden 2014 – 2020 kunne ses på Perspektivet Museum i Tromsø, Norge (Fremmerlid 2017). Udstillingen var baseret på fire års feltarbejde blandt byens religiøse grupperinger, hvilket havde resulteret i et omfattende dokumentarisk materiale bestående af fotos, interviews og videooptagelser. Al denne viden var blevet omsat til en indsigtfuld og poetisk udstilling om religiøs mangfoldighed, der præsenterede det enkelte menneskes levede religion som udgangspunkt for en bredere tematisering af religiøst liv i byen. Til vores workshops hentede vi mere konkret inspiration fra en del af Perspektivets udstilling, der viste personlige ejendele med små tilknyttede fortællinger om tingenes betydning for hverdagens levede religion. Der var f.eks. udstillet en blå- og turkis-prikket kaffekop, valgt af Samuel fra den lokale frikirke Jesuskirka. Sa-

muel fortalte blandt andet, at koppen var valgt “fordi i min gudstjenestefejring på søndagene og i husgruppene med de andre kristne, er et varmt fellesskab og tid til å dele liv og omsorg vesentlig” (Fremmerlid 2017, 118-119). Dette udgangspunkt i personlige genstande inspirerede os til at bede deltagerne medbringe personlige genstande i to af de tre workshops, som beskrives i dette kapitel.

I det følgende afsnit vil vi give en beskrivelse af vores konkrete workshopkoncept, hvorefter vi i den resterende del af kapitlet belyser vores erfaringer fra og udbytte af tre workshops, der havde de meget forskellige temaer *kvinders konfirmationserindringer, domkirkebyen og religionsmøder*.

Workshop-koncept

Vores workshops blev afholdt lørdag eftermiddage på museet i et enkelt, men smukt lokale, hvor vi kunne sidde sammen omkring et stort bord. Deltagerantallet var på 10-11 personer (inklusive 3-4 forskere fra projektet).² Vi eksperimenterede lidt med varigheden af workshoppen, men kom frem til, at 2½ time var en passende tidsramme.³ Da det var vigtigt for os at skabe en hyggelig atmosfære og at forkæle deltagerne, havde vi bedt museets café levere kaffe, te og kage halvvejs i forløbet.

Vi fandt frem til deltagerne gennem personlige netværk, men også via kontaktpersoner i trossamfundene og i et enkelt tilfælde via museets Facebook-side. Særligt til den sidste workshop om religionsmøder fik vi brug for trossamfundenes hjælp, idet vi gerne ville nå grupper, som museet ikke tidligere havde samarbejdet med. Vi lagde her vægt på, at deltagerne mere skulle repræsentere sig selv end deres trossamfund, og således inviterede vi ikke præster, menighedsrådsmedlemmer, talspersoner for trossamfundene etc. Som en bi-effekt fik vi her etableret nye kontakter til trossamfund, som museet kan drage nytte af i fremtidigesamarbejder.

2. Udover kapitlets tre forfattere deltog også universitetspraktikant Tea Kaspersen i forberedelse og afvikling af workshops.

3. Vi afholdt workshop i 2020-2021, dvs. under Covid-pandemien, og vi måtte således planlægge med restriktioner som udluftning, mundbind etc. De to første workshops blev afholdt med et forsamlingsloft på 10, inklusive 3-4 forskere fra projektet. Pga. situationen varede de første to workshops kun 2 timer, mens den tredje blev udvidet med ½ time.

Som forberedelse til hver enkelt workshop blev en lille interimistisk udstilling med udvalgte relevante genstande fra museets samling sat op bagerst i lokalet. Når vi havde budt velkommen, brugte vi lidt tid på at snakke om disse genstande, før vi satte os til bords. Vi havde valgt en koordinator, der kunne igangsætte snakken på baggrund af særlig indsigt i det pågældende tema. Projektets andre forskere deltog i samtalen på lige fod med de øvrige deltagere, om end vi var opmærksomme på ikke at fylde for meget. I forbindelse med undervisning i materiel religion på Roskilde Universitet havde vi erfaret, at det gjorde en væsentlig forskel, at vi “bragte os selv i spil” med personlige genstande og fortællinger, når vi ønskede, at de studerende skulle føle sig trygge ved at tale om religion. På den baggrund besluttede vi, at forskningsprojektets deltagere også skulle dele egne erfaringer. Vi mener, at denne personlige tilgang var afgørende for at skabe en afslappet stemning og give deltagerne oplevelsen af, at deres personlige fortællinger var relevante for museet. Da vi ikke bad de medvirkende om at medbringe specifikke objekter, men lod dem vælge frit, hvad de fandt relevant, så vurderer vi ikke, at vores valg af objekter i særlig grad rammesatte fortællingerne. På den anden side har udgangspunktet i materiel kultur måske betydet, at samtalerne i højere grad fokuserede på praksisser end på spiritualitet og troserfaring.

Første workshop: Kvinders konfirmationserindringer

Til den første workshop, afholdt på Roskilde Museum i efteråret 2020, inviterede vi til ‘kaffe-minde-snak om konfirmation i Roskilde’. Skønt konfirmationen ikke længere markerer indgangen til voksent ansvar og arbejde, men nærmere fungerer som overgangsritual til ungdomslivet, så har konfirmationen fortsat stor betydning blandt familier med tilknytning til folkekirken, hvad enten familien er hyppige kirkegængere eller ej. I sin forskning i folkekirkens position i det danske samfund beskriver Marie Vejrup Nielsen, hvordan “det stadigvæk er det typiske kulturelle mønster for mange danske familier at bruge folkekirkens ritualer som en del af deres traditioner” (Nielsen 2019, 52). Konfirmationen er en tradition, hvor den levede religions materielle aspekter bliver særdeles synlig i form af påklædning, gaver, borddækning mv. (Christiansen 2013). Desuden er konfirmationen knyttet til konkrete steder såsom kirker, lokaler til konfirmationsforbere-

delse og de festlokaler og private hjem, hvor familie og venner samles for at fejre begivenheden. Vi valgte at organisere workshoppen som et generati- onsmøde mellem kvinder i forskellige aldre, der var folkekirke-konfirmere- de i Roskilde. I denne første workshop havde deltagerne således samme køn og religiøse baggrund, og det var altså primært alder, der stod frem som forskelsgivende i gruppen. Der deltog 6 kvinder med aldersspændet fra 17 til ca. 60 år samt fire kvindelige forskere fra projektet.

Om objekt-eliciteret erindringsarbejde

Vores tilgang til erindring var inspireret af den britiske kulturhistoriker Annette Kuhns metode *memory work*, som hun udviklede til bogen *Family Secrets: Acts of Memory and Imagination* (Kuhn 2002).⁴ Med udgangspunkt i private fotos fra sin egen opvækst skrev hun komplekse fortællende analy- ser om pigeliv, familie, klasserelationer og nationalt tilhørsforhold. Hun udviklede sidenhen metoden til brug for erindringsworkshops med mi- granter, hvormed metoden blev mere egnet til indsamling af andres erin- dringsfortællinger (Kuhn 2007). Kuhn lægger vægt på det performative element i erindringer, der således ikke primært handler om at huske facts og begivenheder, men om at forstå sig selv og sin nuværende livssituation i lyset af fortiden. På lignende vis understreger den nederlandske kulturteo- retiker Mieke Bal erindringsens performativitet: “cultural recall is not merely something of which you happen to be a bearer but something that you ac- tually *perform*, even if in many instances such acts are not consciously or willfully retrieved” (Bal 1999, vii). Hun tilskriver endvidere vores erin- dringsfortællinger en vigtig social funktion: “the past makes sense in the present, to others who can understand it, sympathize with it, or respond with astonishment, surprise, even horror” (Bal 1999, x). Også Kuhn under- streger fortælling af erindringer som vigtigt for menneskers identitet og velbefindende:

“Telling and retelling their memories is one of the strategies people use not only to make sense of the world, but to create their own world and give themselves and others like them a place, a place of some dignity and worth, within it” (Kuhn 2002, 166).

4. Kuhns bog *Family Secret*, udkom første gang i 1995, men vi trækker på en nyere udgave fra 2002.

Kuhns metode er imidlertid ikke kun fokuseret på det personlige, idet hendes analyser skifter frem og tilbage mellem personlige oplevelser og kulturelle kontekster. I forbindelse med vores forskningsprojekt har Randi brugt Kuhns metode til at undersøge korsvedhæng (f.eks. et Dagmar-kors), som hun fik i gave af familiemedlemmer ved sin dåb og konfirmation. Hendes analyse veksler mellem en undersøgelse af korsenes kulturhistorie og personligt erindringsarbejde, der udfolder korsenes funktion som gaver i en religiøs blandet familie, hvor hendes forældre havde henholdsvis dansk-protestantisk og nederlandsk-katolsk baggrund (Marselis 2022). I vores forarbejde med de studerende havde vi bemærket, at deres fælles snak om personlige genstande fik resonans, ved at de fortalte hinanden bre- dere om kulturelle traditioner. Når dette kunne fungere med en gruppe internationale studerende, var vi fortrøstningsfulde, i forhold til at vores deltagere også ville kunne trække på fælleskulturel viden om såvel konfirmationspraksisser som om Roskilde og omegn.

Konfirmationens materialitet: Fortællinger om ting og steder

Museets samling indeholdt en begrænset mængde genstande med relevans for konfirmationstemaet. Bagerst i workshoplokalet opstillede vi en lille udstilling, der blandt andet indeholdt gamle konfirmationstelegrammer fra starten af 1900-tallet, en spolebåndoptager, som en konfirmand havde fået i gave i 1962, og en konfirmationskjole fra 1924, der efter konfirmationen var farvet grøn, for at konfirmandinden kunne benytte den ved andre lejligheder. Vores egne medbragte genstande (fotos, bibel, dagmarkors og salmebog) blev også tilføjet denne lille udstilling, og vi supplerede med yderligere billedmateriale i form af fotografier af de kirker i Roskilde og omegn, som deltagerne var konfirmeret i.

Efterhånden som deltagerne ankom, bad vi dem lægge deres medbragte genstande og fotos på udstillingsbordet. Vi brugte så nogen tid på at kigge og snakke, hvilket skabte en afslappet stemning i gruppen. Efter at vi havde sat os rundt om bordet, indledte Randi workshoppen ved kort atparafrasere Kuhns beskrivelse af, hvordan vi fortæller erindringer for at skabe en plads til os selv (citeret ovenfor). Derefter igangsatte hun en fortællerunde ved at vise et foto fra sin egen konfirmation og det dagmarkors i guld, som hun bar på fotografiet. Hun fortalte lidt om sin hjemmesyede konfirmati-

onskjole og om de familiemedlemmer, der havde rejst langt for at deltage i gudstjenesten og den efterfølgende fejring.

Herefter tog den første deltager over og viste os sin konfirmationskjole, der var en ægte 80'ers Lilly-model (se billede 1). Hun viste sig at være en fantastisk fortæller og slog med sin fortælling temaer an, som vakte genklang hos de øvrige deltagere:

“Jeg havde fuldstændig glemt den [kjolen], indtil min mor fandt den i sidste uge. Det var så meget i modsætning til, hvordan jeg så ud normalt. Jeg gik med pighalsbånd, læderarmbånd, seks huller i ørerne, så det var det diametralt modsatte af, hvordan jeg så ud normalt. Men det betød så meget for min mor, at jeg kom i hvid kjole. Det var en speciel oplevelse at komme i sådan én, men altså vi var jo alle sammen (...) Jeg tror, jeg har prøvet. Det er nok den tredje, jeg prøver, og jeg tænkte “Jeg kommer ikke udenom det”. Altså og dengang var det ikke moderne med de slanke modeller, som jeg godt kunne have iført mig på det tidspunkt, så det blev sådan en mini-brudekjole.”⁵

Ikke overraskende blev der fortalt en del om konfirmationstøjet, hvor de yngre deltagere havde haft mest indflydelse på deres outfit. Der blev fortalt om skræddersyede kjoler, feminine jakkesæt og glimmersokker, og for flere havde konfirmationsdagen været første gang, de fik lov at bære højhælede sko. Forhandlinger mellem døtre og mødre var et gennemgående tema, og der var stor variation i, hvor megen indflydelse konfirmandinden havde haft på konfirmationsfesten. Her blev generationsforskellene tydelige, idet de yngste havde fået lov at bestemme mest, og f.eks. havde en af de ældste deltagere til sin konfirmation måttet tåle at få serveret 1980'ernes trendy Waldorfsalat, som hun slet ikke brød sig om. På baggrund af de medbragte fotos deltes erindringer om menuer, borddækning, sangskjulere, selskabsmusikere og cigaretfade, der “i gamle dage” blev sendt rundt efter maden.

En del af de medbragte genstande var gaver, og her fortaltes både om glæder og skuffelser. En kvinde midt i tyverne havde medbragt en parfume-flakon som sin personlige genstand. Hun fortalte, at hun havde ønsket sig netop denne slags parfume til sin konfirmation og havde fået en flaske af sine forældre. Lige siden havde det været hendes signaturduft, hvilket i lighed med fortællingerne om det første par højhælede sko tydeliggør konfir-

5. Formålet med workshoppen var ikke at indsamle genstande til museet, men denne deltager tilbød museet kjolen, og den er nu optaget i samlingen.

*Deltager med sin Lilly-model.
Fotograf: Randi Marselis*

mationsdagen som en identitetsskabende tærskel til ungdomslivet. En anden deltager havde ønsket sig en hest og blev skuffet, da hun i stedet fik en symaskine.

Helt generelt oplevede vi, at deltagerne spejlede sig meget i hinandens erindringsfortællinger, og såvel fotos og medbragte ting fik minderne til at pible frem. Som en af dem udtrykte det:

“Det, jeg har fundet ud af, er, at minderne kommer efterhånden, som de andre også siger noget, da jeg så din salmebog, tænkte jeg på den, jeg selv havde fået (...) de der festfyrværkeri til desserten (...) det, der er sjovt, er, når man lige pludselig relaterer sig til ens selv (...) Kan du huske, og hvordan var det? Det synes jeg er sjovt.”

Deres fortællinger italesatte også byen som fælles erindringsrum, idet de nærmest syntes at kunne navigere på et indre bykort, når de fortalte om kirker og festlokaler. En informant beskrev således gåturen fra Domkirken via Byparken, hvor der blev taget fotos, til sejlklubben på havnen, hvorfe-

sten blev holdt. En anden kom med denne indgående forklaring om festlokalets placering:

“Det var på Ringstedvej ved siden af en Shell-tank. Der gik jeg til spejder. Der ligger en Baby Sam, og nedenunder, der kunne man gå bagom, og der var en fin have, hvor der var et festlokale, og der var plads hele vejen ud til haven. Det var et super lokale, og man kunne larme og smugryge med sine veninder.”

For bymuseet giver sådanne stedbundne fortællinger om konfirmationsdagen nye indsigter i spillet mellem levet religion og byens materialitet. Samtidigt oplevede vi, at deltagerne på mange måder kunne spejle sig i hinandens fortællinger om konfirmationen som overgangsritual til at være ung kvinde, og her blev relationerne mellem mødre og døtre et gennemgående tema. I forlængelse af denne workshop har museet fået inspiration til fremover også at udfolde levet religion fra kvindernes perspektiv i fortiden såvel som nutiden.

Anden workshop: At bo i en domkirkeby

I den anden workshop inviterede vi til en snak om, hvad det vil sige at bo i en by, hvis historie og byrum i dén grad er domineret af én bestemt bygning, nemlig Roskilde Domkirke. Roskildes historie strækker sig mere end 1000 år tilbage i tiden, og lige fra begyndelsen har domkirken som bispesæde og kongeligt mausoleum haft en fuldstændig central betydning for byens politiske position i Danmark. Dertil kommer, at bygningens fysiske fremtræden – dens nærvær – er speciel: kirkebygningen fremstår som usædvanlig stor i forhold til det omkringliggende byrum. Den kan med sine høje spir og placering på et plateau over Roskilde Fjord ses langt uden for byens grænser. Qua sin størrelse, synlighed og 1000-årige historie udgør Roskilde Domkirke således en kontinuitet, et fysisk nærvær og et fikspunkt i landskabet, man ikke kan udgå at bemærke, når man bevæger sig rundt i og omkring Roskilde. I den historiske litteratur om Roskilde og Roskilde Domkirke er byens, kirkens og institutionernes historie velbehandlet (eksempelvis Birkebæk, Verwohlt, og Høj 1992; Frandsen Karl-Erik og Bjørn Claus 1998; Karlsson, Vogelius, og Tønnesen 1998; Kjær 2013), mens ros-kildensernes oplevelser af, hvad det vil sige at leve i domkirkebyen, savnes. Fokus for denne workshop var således at give en stemme til ros-kildenserne

og derved blive klogere på de heterogene betydninger, der tilskrives Roskilde Domkirke, og hvad det vil sige at bo i en domkirkeby.

Den overordnede ramme for workshoppen var med nogle få undtagelser magen til den første og tredje workshop. Da oplevelsen af at bo i en domkirkeby ikke er betinget af, om man er religiøs eller ej, ønskede vi forskellige aldre, køn og religiøst tilhørsforhold repræsenteret. På den måde kunne vi udforske spændvidden i deltagernes relationer til bygningen og oplevelser med at bo i domkirkebyen. I workshoppen deltog en kvinde og to mænd i 30'erne, en kvinde i 50'erne, en kvinde i 60'erne og en kvinde i 70'erne. To personer gav udtryk for, at de ikke så sig selv som religiøse, en person var aktiv i byens tyrkiske moské, en var aktiv i Roskilde Domsogn, og to personer nævnte ikke deres personlige relation til religion. Da emnet var kirken og byrummet, bad vi ikke deltagerne medbringe en genstand eller et fotografi, i stedet talte vi ud fra domkirken samt genstande og fotografier fra museets samling.

Genstandene til workshoppens lille udstilling var valgt sådan, at de dels repræsenterede forskellige relationer til domkirken, dels viste forskellige repræsentationer af domkirken. Vi havde blandt andet fundet smeltet kobber fra domkirkens brand i 1968 samt fotografier af byens butikkers markering af dronning Ingrid's begravelse i 2000. Derudover viste vi et logo fra et vognmandsfirma, hvor domkirkens spir indgår, samt et stort gade-julepynt-skilt med to nisser, der ror i et vikingskib, og hvis huer bliver til domkirkens spir. Endelig kunne vi vise en stor snowball med domkirken samt et foto af forbrændingsanlægget, Argo, der ofte kaldes "skraldekatedralen", fordi dens profil imiterer domkirkens.

Om placemaking og den postsekulære by

Den anden workshop var inspireret af krydsfeltet mellem kulturgeografien og religionssociologien og tog afsæt i begreberne *placemaking* og *den postsekulære by*. Begrebet den postsekulære by har ikke bare øje for de sekulære urbane positioner, men netop både religiøse, humanistiske og sekulære positioner og den måde, de interagerer med og påvirker hinanden (Molendijk, Beaumont, og Christoph 2010; Beaumont og Baker 2011b). Ved at benytte disse to begreber forbandt vi kulturgeografiens blik for sted som socialt praktiseret med religionssociologiens blik for religion som socialt praktiseret. Derved kan vi skildre Roskilde som et socialt praktiseret dyna-

misk og multidimensionelt urbant rum, hvor religiøse og sekulære betydningstilskrivelser vikler sig ind og ud af hinanden og antager nye former (Beaumont og Baker 2011b). Med afsæt i disse to begreber forsøgte vi i workshoppen at skabe et rum, hvor vi både kunne tale om traditionelle og utraditionelle, religiøse og sekulære værdier og praksisser i forbindelse med domkirken, byrummet og kirkens topografiske placering i landskabet.

Trods workshoppens lidt abstrakte emne var deltagerne meget engagerede i snakken om deres relationer til domkirken. Vi kom ind på emner som domkirkens brug i private virksomheders branding, forholdet mellem skraldekatedralen og domkirken, kirkeklokker og domkirkebyen som soundspace, men også emner, der ikke var direkte lagt op til i workshoppen, f.eks. entré til domkirken og det lidt kaotiske bispevalg i 2008. Vi berørte således hele skalaen fra religiøse til sekulære betydninger af domkirken, men ét tema trådte særlig tydeligt frem.

Domkirken og tilhørsforhold til byen

Flere af deltagerne fortalte, hvordan domkirkens materialitet og fysiske nærvær er en naturlig del af deres hverdagspraksis. Laura nævnte i sin introduktion til workshoppen, at hun ofte gik en omvej i byen, for at gå forbi kirken. Hermed slog hun et tema an, som vakte genkendelse hos deltagerne. En kvinde i 30'erne sagde: "Altså hver gang jeg går hernede, skal jeg lige kigge [på domkirken]. Eller den dér baggrund som blå himmel eller sådan, eller når man kører ind i byen lige meget fra hvilken side." En kvinde i 60'erne sagde: "... altså jeg bor på den ene side af en park og kigger op til den, og hver eneste morgen eller hver eneste nat så er den belyst, i efteråret og altså. Den sender så mange signaler." For den første kvinde fungerer domkirken som en ikonisk bygning, der byder velkommen til Roskilde, og fælles for kvinderne er en opfattelse af kirken som en kontinuitet i hverdagen, der skifter udtryk og stemning alt efter vejret og årstiden. En tredje kvinde i 50'erne udtrykker den identitetsmæssige forbindelse mellem kirkebygningen og Roskilde endnu tydeligere, da hun fortalte om en oplevelse, hun havde, efter hun flyttede:

"... det er beton [hendes lejlighedskompleks] og sådan lidt gråt og trist, meget hyggeligt ellers, men jeg er lige flyttet op på tredje

Roskilde Domkirke. Fotograf: Niels Vestergaard

sal, og så blev jeg rigtig glad, da jeg opdagede, at når træerne mister bladene, så kan jeg bare se domkirken, sådan nogle to små spir. Altså, man skal kigge efter, ikke? Men jeg har delt det på Instagram med en lille pil.

Laura: “Bedre end havudsigt?”

“Ja. Så blev jeg sådan lidt. Ja, nu bor jeg rigtig i Roskilde.”

Beaumont og Baker peger på det, de kalder “spaces of belonging” i den post-sekulære by. I disse religiøse rum skabes følelsen af at høre til, uden at den følelse nødvendigvis opleves som religiøs (Beaumont og Baker 2011a). Det er påfaldende, hvordan kvinden i citatet fremhæver kirken som en positiv æstetisk modsætning til det grå og triste betonbyggeri. Hendes glæde ved opdagelsen af at have udsigt til domkirken beskriver hun dog hverken som religiøs eller spirituel, men derimod gav den hende oplevelsen af at høre til i Roskilde. Domkirken skaber således et *space of belonging* for kvinden.

Deltagernes måde at skabe værdi i relation til domkirken og byen kom også til udtryk på måder, der direkte blev koblet til kulturhistorien. En kvinde i 70'erne fortalte, at hun “føler sådan et historiens vingesus”, når hun

går over domkirkepladsen, og hun koblede denne oplevelse til hele det kulturhistoriske landskab, der ligger rundt om Roskilde. Flere deltagere fortalte, at de ofte fremviser domkirken for gæster eller familiemedlemmer. En mand i 30'erne med tilknytning til byens tyrkiske moské tog sin mormor, der var på besøg fra Tyrkiet, med i kirken og fortalte om den sære oplevelse af at gå oven på de døde, der ligger begravet under kirkens gulv. Han fortalte videre om, hvad han oplevede som karakteristika ved kirken, herunder at den "blåstempler en eller anden form for stolthed, altså ikke kun i forhold til [at være] ikon, men også: det er her, hvor kongerne og dronningerne er begravet." En kvinde i 30'erne kom med en lignende beskrivelse af sin praksis med domkirken. Hun fortalte, at hun ofte leger turistguide for udenlandske studerende og tager dem med ind og besøger domkirken. "Jeg synes jo også, at det er levende historie. Netop på den måde, at vi stadig begraver vores monarker derhenne, ikke? Så det er jo meget mere end bare en kirke. Det er det i hvert fald for mig, og jeg er heller ikke særlig religiøs, men for mig er det et meget vigtigt rum." Fra deres rolle som rundviser for henholdsvis et udenlandsk familiemedlem og udenlandske studerende refererer både manden og kvinden til de begravede monarker i domkirken. Derved praktiserer de ikke bare *placemaking* på den urbane skala, Roskilde, men også på den nationale skala, Danmark. Set i et postsekulært perspektiv er det interessant, at kvinden fremhæver, at hendes veneration for domkirken ikke er religiøst betinget, og at den muslimske mand med stolthed introducerer sin tilrejsende mormor for denne del af den danske – og kristne – kulturarv.

Selvom der var en klar bevidsthed hos workshoppens deltagere om, at domkirken er en religiøs bygning, talte de ikke om dens religiøse værdi eller betydning. Derimod beskrev de bygningens fysiske fremtræden, dens historie, samt hvordan kirken skabte en følelse af at høre til Roskilde. Domkirken bliver således tilskrevet mange forskellige betydninger, og her er de sekulære og religiøse forståelser ikke klart adskilte, men vikler sig kontinuerligt ind og ud af hinanden.

De fleste danske byer har religiøse bygninger, med kortere eller længere historie, som måske er ikoniske, måske definerer de et byrum, en skyline eller er identitetsskabende på en måde, hvor det ikke kun er et spørgsmål om at være religiøs eller ej. Workshop-modellen kan med fordel anvendes af museer, der ønsker at udforske, hvordan byens indbyggere identificerer

sig med byrummet, og hvordan de praktiserer sted, bygninger og byrum – uanset om de er religiøse, sekulære eller måske en blanding.

Tredje workshop: Religionsmøde

Et tredje workshopformat, vi gerne ville afprøve, tog afsæt i ‘det organiserede kulturmøde’ som en metode til at formidle og udforske det flerreligiøse Roskilde. Roskilde er historisk, og også i dag, kendetegnet ved, at der bor mennesker med vidt forskellige religiøse tilhørsforhold (se f.eks. Birkebæk, Verwohlt, og Høj 1992; Schütze 2022). Ved at invitere folk fra forskellige trossamfund bosiddende i Roskilde var formålet både at skabe et rum for flerreligiøsitet og at få ny indsigt i, hvordan Roskilde som by i dag bruges som rum for levet religion af borgere med forskellige religiøse baggrunde. Denne blev skabt gennem deltageres egne fortællinger og de genstande eller fotografier, vi havde bedt dem om at medbringe, og som for dem illustrerede en religiøs oplevelse, erfaring, tilknytning, tradition etc.

I workshoppen deltog ud over arrangørerne i alt otte personer med relationer til henholdsvis Roskilde Vineyard, den katolske Skt. Laurentii Kirke, Roskilde Adventistkirke og folkekirken. Derudover havde en af deltagerne tidligere været medlem af Baptistkirken (dog ikke menigheden i Roskilde). Hvor den katolske menighed i Roskilde blev (gen)etableret i 1901, blev Adventistkirken indviet i 1963, mens Vineyard med sin etablering i 2002 er den nyeste menighed. Både Adventistkirken og Vineyard er protestantiske, bibeltro frikirker og del af internationale kirkesamfund. Begge har oprindelse i USA, men hvor Adventistkirken har eksisteret i Danmark siden 1878, er Vineyard med sin etablering i USA i 1983 en relativ ny kirke.⁶

Med en forventning om, at deltagerne fra de forskellige kristne kirker ikke nødvendigvis havde kendskab til hinanden og slet ikke til deres placering i Roskilde by, havde vi inden workshoppen printet fotos af de kirker, som deltagerne havde relation til, og lagt dem på bordet, hvor vi sad. På den måde blev Roskilde som et byrum præget af flerreligiøsitet samtidig introduceret. I stedet for at fokusere på, hvad der typisk ville blive opfattet som mere konfliktfyldte forskelle (fx mellem kristne og muslimer eller mellem

6. For yderligere information om Vineyard i Roskilde, se <https://www.roskildevineyard.dk/>.

kristne og asatroende), valgte vi i denne workshop at invitere ud fra andre forskelle, nemlig forskelle mellem forskellige kristne retninger. Grunden hertil var for det første et primært ønske om at afprøve religionsmøde-workshoppen som format, fremfor at den skulle afdække en særlig religiøs mangfoldighed i Roskilde. For det andet ønskede vi at synliggøre forskelle, der ofte forsvinder, fordi bestemte konfliktfyldte forskelle dominerer den offentlige debat. Ved at invitere på baggrund af forskelle, der aktuelt fremstår konfliktfyldte, er risikoen, at denne diversitet ville forsvinde til fordel for dikotomiske forskelle, hvor behovet for at forsvare – snarere end at forklare – ens standpunkt ville være større.

Under forløbet var deltagerne meget åbne om deres egen historie og lydhøre over for de andres. Deltagerne medbragte bl.a. kirkeblade, salmebog, liste over kirkens aktiviteter, fotos fra pilgrimsvandringer, en bedekrans, fotos af voksendåb (vist på mobiltelefonen), en model af en guitar og en kasse med dagligvarer. En deltager, der ikke havde fået en genstand med, sendte efterfølgende et digitalt foto af den tredelte ikon (triptykon), hun gerne ville have haft med. Da en af deltagerne valgte at vise et billede af sin voksendåb på mobiltelefonen, fik det også en anden deltager til at gøre det samme.

Om det organiserede religionsmøde

Idet vi bevidst har organiseret denne workshop ud fra ideen om det frugtbare i at bringe roskildensere med forskellige religiøse baggrunde sammen, har vi inviteret til både at bruge det organiserede kulturmøde – eller i dette tilfælde religionsmøde – som en metode, men også til at studere workshoppen med ‘et organiseret kulturmødeperspektiv’, som Lise i sit arbejde sammen med Kirsten Hvenegård-Lassen har udviklet. Organiserede kulturmøder henviser til forskellige interventionspraksisser, hvor møder mellem personer, der opfattes som kulturelt forskellige, organiseres for at producere en positiv effekt (Galal og Hvenegård-Lassen 2020, 4). Bagved ligger ideen om, at man igennem organiseringen af et særligt transformativt rum kan reducere de negative resultater af hverdagens kulturmøder for i stedet at skabe f.eks. gensidig forståelse, fællesskab og fred (Galal og Hvenegård-Lassen 2020, 4). Disse interventionspraksisser er derfor som udgangspunkt normative. Heroverfor foreslår Galal og Hvenegård-Lassen et analytisk (organiseret kulturmøde)perspektiv, som ikke undersøger det organiserede

Workshop om religionsmøde. Fotograf: Lise Paulsen Galal

kulturmøde i forhold til, hvorvidt det lykkes eller kan optimeres, men som i stedet (kritisk) undersøger, hvad det (re)producerer og hvordan (Galal og Hvenegård-Lassen 2020, 4). I dette perspektiv tages forskelle ikke for givet, ligesom forhandlinger under mødet uundgåeligt er påvirket af det (asymmetriske) sociale terræn, hvori møderne foregår (Galal og Hvenegård-Lassen 2020, 10).

Når vi anvender det organiserede religionsmøde som metode, har vi i forlængelse af kulturmødeperspektivet derfor ikke med workshoppen et mål om at skulle skabe mere harmoni eller forståelse mellem religiøse grupper (hvis det er et biprodukt, byder vi det velkomment). Snarere bruger vi det organiserede religionsmøde til at få nye indsigter i det (asymmetriske) religiøse terræn, som Roskilde udgør. At vi i den forbindelse har inviteret deltagere baseret på mindre konfliktfyldte forskelle, betyder, at det ikke helt så oplagt eller på forhånd defineret, hvilke forskelle der kommer til at gøre en forskel. Invitationen til at medbringe en genstand eller et billede havde samme funktion, fordi det i mindre grad end en forespørgsel om at præsenter-

tere ens tro lægger op til “at bære vidne” (Galal 2020; Galal og Hvene- gård-Lassen 2020). I stedet inviteres folk i højere grad til at dele erfaringer med levet religion. Af samme grund understregede Lise indledningsvist, at deltagerne ikke var forpligtet på at repræsentere den kirke, de var en del af, men at vi først og fremmest var interesseret i at lære dem og deres religiøse erfaringer at kende. Denne opfordring greb den enkelte an på forskellig vis, men sammenhængen mellem genstande og fortælling var med til at tydeliggjorde, hvad der fik dem til at holde fast i trosfællesskabet, uanset om det var musik, humanitært arbejde, fællesskab etc.

Vi kan ikke inden for rammerne af denne artikel komme ind på alle aspekter af de forskelle, der trådte frem i workshoppen, og hvordan de blev betydningsstillagt. Vi vil i det følgende fremhæve to aspekter, som synes særligt interessante med øje for vores interesse for byrummet.

By og kirke som rum for religiøs praksis

Ét emne, der dukkede op i flere af deltagerens fortælling, var betydningen af eller den manglende betydning af kirkebygningen for deres brug af Roskilde by som rum for deres trospraksis. Dette perspektiv kan være forstærket af vores valg af billeder af specifikke kirker, men foranledigede under alle omstændigheder deltagerens forskellige perspektiver på samspillet mellem kirkerum, byrum og troserfaringer. Det ene medlem af folkekirken (nyligt pensioneret) indledte således med at fremhæve om sig selv og sin mand: “vi går i kirke efter præsten og ikke så meget efter ...”, hvor det efterfølgende fremgik, at selv om hun hører til i et sogn, er det ikke dét, der afgør, hvor hun går i kirke. I stedet bar hendes gudstjenestepraksis præg af at være opsøgende og nysgerrig, hvor valget af kirke også afhang af, hvor hun var på vej hen, for eksempel på besøg i en anden del af landet eller i udlandet. På den måde var det ikke den specifikke kirke eller menighedsfællesskab, som var det afgørende. I forlængelse heraf fremhævede hun, hvordan det er muligt at finde ro i en hvilken som helst kirke, hvorved kirkerummet som generisk rum kunne noget særligt fortrosoplevelsen.

Et andet perspektiv på kirken som ramme for levet religion fandt man hos den tidligere baptist, som var blevet gift og havde fået døbt sine børn i folkekirken. I den forbindelse havde hun bevidst fravalgt den lokale sognekirke, Jakobskirken. Den er bygget i årene 1972-74 og mindede hende med dens moderne arkitektur for meget om den baptistkirke, hun havde lagt

afstand til, og som hun forbandt med dårlige minder. Hendes fortælling blev dermed en måde at differentiere mellem religiøse rum for levet religion, hvor moderne kirker “stritter på mig”, som hun sagde, hvorimod hun godt kunne lide de gamle traditionelle med overdådigudsmykning.

En tredje forståelse af forholdet mellem tro og kirke viste sig hos den ene deltager fra Vineyard. Ifølge hende havde bygningen ingen betydning: “Vi er på en gammel magnetfabrik, ikk’? Altså ... slidt og gammel, og toiletet løber og ... Og pudset er ved at falde ned af væggene nede i kælderen og sådan noget, men det er ikke det, der er vigtigt. Vi skal ikke være inde i bygningen. Det skal ikke være rart at være inde i bygningen. Det skal være der, hvor vi bliver tanket op, og de mennesker, vi er sammen med, og så skal vi ud.” Fremfor at se kirkerummet som dét centrale sted for religiøs praksis fremhævede hun bl.a. menighedens pandekagebod på Hestetorvet som udtryk for dét at ‘komme ud’. På samme måde var den medbragte kasse med dagligvarer, som hun var med til at uddele til trængende familier, et centralt aspekt af hendes måde at leve sin religion på. Dette fokus på det sociale engagement som udtryk for tro kom ligeledes til udtryk i hendes fortællinger om fredagscafeen og genbrugsbutikken i kælderen af kirken, som var måder at få folk ind i kirken. Også de andre deltageres fortællinger afspejlede en konstant vekselvirkning mellem ude og inde. F.eks. fortalte både adventister og medlemmer af Vineyard om voksendåb, og at den kunne finde sted både ude og inde, f.eks. i Roskilde Fjord. Ligesom pilgrimsturene til bl.a. Polen, som den katolske deltager fortalte om, fandt sted udenfor, men samtidig bandt de hellige steder sammen (jf. Halbwachs 1992).

Minoriteternes gensidige lydhørhed

Under hele workshoppen udviste deltagerne en stor og gensidig lydhørhed. Det andet Vineyard-medlem fortalte om, hvordan han var opdraget i Pinsekirken, var rykket til Apostolsk Kirke, for så at ende hos Vineyard. Da vi spurgte, hvad han havde fundet hos Vineyard, som han ikke fandt i de to andre kirker, svarede han, at Vineyards dørtærskel er lav, og det er let komme ind som dén, du er: “Det er ligesom om, at dér kan man være, også selvom man er lidt mærkelig på nogle punkter”. Han havde inden da fortalt om teenageopgøret med faren gennem bluesmusikken, og både oprøret og muligheden for at være sig selv syntes at vække genklang blandt de fremmødte, om end i mindre grad blandt de to folkekirkemedlemmer. Det gjaldt

opgøret med baptistkirken og adventisternes opgør med mere traditionelle fortolkninger af adventisme. Der opstod en form for minoritetsgenkendelighed, som samtidig afspejler, at minoriteten automatisk tvinges til at sætte spørgsmålstejn ved ens 'normalitet' i sammenligningen med majoriteten.

Med workshoppen blev således skabt et rum, hvor både deltagere og arrangører fik mulighed for nye indsigter i religiøs diversitet i Roskilde. At flertallet af deltagerne var fra minoritetskirker, havde afgørende betydning for den lydhørhed, der opstod, idet folkekirketilhørsforholdet som 'det naturlige' blev suspenderet i situationen. Samtidig gav valget af deltagere med udelukkende kristen baggrund et vigtigt indblik i, hvordan én trosretning kan rumme en mangfoldighed af erfaringer med levet religion, hvorved en søjleopdelte religionsforståelse udfordres. Netop konstellationen af deltagere er af samme grund noget, museer, der vil anvende metoden, med fordel kan variere for på den måde at opnå endnu dybere indsigt i den diversitet, som i dette tilfælde Roskilde ikke blot historisk men også aktuelt er præget af. En historisk diversitet under stadig forandring. Mere konkret har samspillet mellem workshopdeltagernes brug af og fortællinger om byen inspireret Roskilde Museum til at sætte særlig fokus på Roskildes mangfoldige religionshistorie i en række forskellige formidlingstiltag.

Konklusion

Formålet med delprojektet *Byen som religiøst hverdagsrum* var at mødes med roskildensere for sammen at udforske Roskilde som religiøst urbant rum for levet religion. Vi har i denne artikel præsenteret vores erfaringer med at afholde workshops med forskellige temaer på Roskilde Museum. En fælles inspirationskilde for vores workshop var McGuires undersøgelser af levet religion i al dens kompleksitet, hvor det individuelle fokus ikke udelukker det kollektive tilhørsforhold: "Although lived religion pertains to the individual, it is not merely subjective. Rather, people construct their religious worlds together, often sharing vivid experiences of that intersubjective reality" (McGuire, 2008, 12). Vi ønskede således at give rum for individuelle fortællinger om levet religion, men vi ville også sætte fokus på fælles oplevelser og den levede religions sociale aspekter. Ifølge McGuire er individuel religion nemlig "fundamentally social. Its building blocks are shared meanings and experiences, learned practices, borrowed imagery, and im-

parted insights” (McGuire, 2008, 13). Vi valgte derfor at invitere til workshops, hvor deltagerne kunne mødes og dele deres fortællinger med os og med hinanden.

Vi havde et kulturmødeperspektiv som udgangspunkt for designet af de enkelte workshops på den måde, at vi inviterede deltagere ud fra forskellige forskelle (alder, køn, trosretning mv.) i de tre workshops. Derved bragte vi forskelle i spil på forskellige måder med det formål at udforske individuelle og kollektive betydninger i relation til forskellige aspekter af levet religion. Da vi ikke primært havde inviteret via museets sædvanlige kanaler (dog blev Facebook anvendt i domkirkeworkshopen), men havde været opsigende i forhold til særlige grupper, havde hovedparten af vores deltagere sjældent, eller aldrig før, besøgt museet.

De tre workshops beskrevet i denne artikel havde ret forskellige tematikker og teoretiske udgangspunkter, idet vi arbejdede med konfirmationserindringer, domkirkebyen og religionsmødet. Hver workshop var således baseret på indlæsning i et teoretisk felt, der blev aktivt benyttet i forberedelsen. De teoretiske rammer fik således betydning for, hvordan fortællerunderne blev igangsat, som f.eks. da koordinatoren af konfirmationsworkshopen kort italesatte erindringsfortællingers betydning for individets selvfølelse og tilhørsforhold. I selve mødet med deltagerne gjorde vi os imidlertid umage for at træde ud af vores vanlige roller som museumsformidlere og universitetsundervisere, så vi nedtonede vores fagviden, men i stedet delte vores egne oplevelser med levet religion. Vi mener, at det hermed lykkedes os at skabe en afslappet ramme, hvor deltagerne var trygge ved at tale om religion. Museet fungerede som ‘neutral rum’ i den forstand, at det ikke var tilknyttet et specifikt trossamfund, hvilket gav plads til at italesætte mere hverdagslige elementer af den levede religion, end der ville være kommet til udfoldelse, hvis vi havde valgt at afholde workshops i en af byens mange religiøse bygninger (jf. Galal og Hvenegård-Lassen 2022).

Formålet med vores workshops var både at indsamle fortællinger om levet religion og at udvikle en anderledes og inkluderende museumsoplevelse. Idet samtalerne tog udgangspunkt i materialitet – byens bygninger og rum, objekter fra museets samling og personlige genstande og fotos – blev fortællingerne både meget levende og konkrete. På den måde blev vores workshops, måske særligt i relation til deltagere med minoritetsreligiøs baggrund, en kærkommen måde at inkludere deltagerens levede liv i byens historie. Vi håber med denne artikel at have inspireret andre museer, der

har byen eller et særligt geografisk område som genstandsfelt, til at udforske religiøs mangfoldighed og levet religion sammen med deres lokale borgere.

Referencer

- Ammerman, Nancy Tatom. 2014. *Sacred stories, spiritual tribes: finding religion in everyday life*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Bal, Mieke. 1999. "Introduction". I *Acts of memory: cultural recall in the present*, redigeret af Mieke Bal, Jonathan V. Crewe, og Leo Spitzer, vii-xvii. Hanover, NH: Dartmouth College: University Press of New England.
- Beaumont, Justin, og Christopher Baker. 2011a. "Postcolonialism and Religion: New Spaces of 'Belonging and Becoming' in the Postsecular City". I *Postsecular Cities. Space, Theory and Practice*, redigeret af Justin Beaumont og Christopher Baker, 33–49. London: Bloomsbury.
- . 2011b. "Postsecular Cities: Space, Theory and Practice". I *Postsecular Cities. Space, Theory and Practice*, redigeret af Justin Beaumont og Christopher Baker, 1–11. London: Bloomsbury.
- Birkebak, Frank A., Ernst Verwohlt, og Mette Høj, red. 1992. *Roskilde bys historie – tiden indtil 1536*. Roskilde: Roskilde Museums Forlag.
- Christiansen, Inge. 2013. *Konfirmation og konfirmationstøj*. Køge: Køge Museum.
- Cresswell, Tim. 2014. *Place: an introduction*. Hoboken: John Wiley & Sons John Wiley & Sons.
- Frandsen Karl-Erik, og Bjørn Claus. 1998. *Roskilde bys historie – 1536-1850*. Bd. 2. 3 bd. [Historisk årbog fra Roskilde amt], 1999/2000. Roskilde: Historisk Samfund for Roskilde Amt og Roskilde Museums Forlag.
- Fremmerlid, Astri, red. 2017. *Homo Religiosus: religiøse erfaringer, dialog og møter med kunst*. Tromsø: Perspektivet Museum.
- Galal, Lise Paulsen. 2020. "Between Representation and Subjectivity: Interreligious Dialogue in Denmark". *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society* 6 (2): 449–72.
- Galal, Lise Paulsen, og Kirsten Hvenegård-Lassen. 2020. *Organised Cultural Encounters. Practices of Transformation*. Global Diversities. London: Palgrave Macmillan.
- . 2022 (under udgivelse). "Atmospheric encounters: Interfaith dialogue in a multifaith neighbourhood of Copenhagen". I *Dialogue and Beyond. The Sites, Practices and Materialities of Interfaith Encounter in Europe*, redigeret af Jan

- Winkler, Laura Haddad, Giulia Mezzetti, og Julia Martínez Ariño. London: Routledge.
- Halbwachs, Maurice. 1992. *On collective memory*. University of Chicago Press.
- Hou, Jeffrey. 2013. *Transcultural cities: Border crossing and placemaking*. New York: Routledge.
- Karlsson, Per, Jørgen Vogelius, og Eva Tønnesen. 1998. *Roskilde bys historie – 1850-1970*. Bd. 3. 3 bd. [Historisk årbog fra Roskilde amt], 1999/2000. Roskilde: Historisk Samfund for Roskilde Amt og Roskilde Museums Forlag.
- Kjær, Ulla. 2013. *Roskilde Domkirke: kunst og historie*. 1. udgave. Kbh: Nationalmuseet.
- Kuhn, Annette. 2002. *Family secrets: acts of memory and imagination*. London: Verso.
- . 2007. “Photography and cultural memory: a methodological exploration”. *Visual Studies* 22: 283–92.
- Marselis, Randi Lorenz. 2022 (under udgivelse). “Cross Pendants as Memory Objects”. *Journal of Religion in Europe*.
- McDannell, Colleen. 1995. *Material Christianity: religion and popular culture in America*. New Haven: Yale University Press.
- McGuire, Meredith B. 2008. *Lived religion: faith and practice in everyday life*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Molendijk, Arie L., Justin Beaumont, og Jedan Christoph. 2010. *Exploring the Post-secular the Religious, the Political and the Urban*. International Studies in Religion and Society, v. 13. Leiden: Brill.
- Schütze, Laura Maria. 2022. “Enhver ny kristen stat har brug for sine egne helgener. Civilreligion i Roskilde Domkirke”. I *Religionssociologiske perspektiver på religion i Danmark*, redigeret af Annika Hvithamar, Brian Jacobsen, Morten Warmind, og Peter B. Andersen, 171–97. Danmark: Forlaget Univers.
- Schütze, Laura Maria, og Katrine Boserup Jensen. 2019. “Himlen over Roskilde”. *ROMU: Årsskrift for Museumskoncernen ROMU* 2018, 24-53. Roskilde: ROMU.

Kapitel 2

At få religion på landkortet – religion som lokal kulturhistorie

Af Marie Vejrup Nielsen

Religion er en del af den konkrete, lokale kulturhistorie, og museerne spiller en central rolle i at sikre den viden, vi behøver for at kunne fortælle om religion i dansk kulturhistorie i fremtiden. Museer har ofte et unikt indblik i den lokale kulturhistorie og et stærkt netværk i det lokale kulturliv, som er en ressource i arbejdet med at forstå og formidle om religion i et lokalt perspektiv. Samtidigt er der ofte brug for specifik viden om bestemte trossamfund og om overordnede linjer om historiske udviklinger og samtidens tendenser i forhold til religion, som universiteternes religionsforskere kan bidrage med. Samarbejdet mellem museer og universitet kan derfor skabe nye indsigter om religion som en del af den lokale kulturhistorie.

Aarhus fortæller om religion – samarbejde om et nyt format

Add-on-formatet “Aarhus fortæller om religion” er et konkret eksempel på, hvordan museer og universitetsmiljøer kan samarbejde om at formidle om religion i dag. Projektgruppen bag, som bestod af religionsforskere og studerende fra afdeling for religionsvidenskab, Aarhus Universitet, og ansatte i Den Gamle By med ansvar for at formidle om den moderne by, udviklede udstillingen ved at kombinere den viden, der ligger hos Center for SamtidsReligion, Aarhus Universitet, med det udstillingsformat, som Den Gamle By allerede har etableret omkring fortællingen om historien om Aarhus fra vikingetid til i dag.

Den viden, vi skulle bruge for at fortælle om religion i Aarhus i dag, kom fra Center for SamtidsReligions kortlægningsprojekter. Her har der igennem de seneste 20 år været indsamlet viden om samtidsreligion både nationalt, regionalt og lokalt (Qvortrup Fibiger 2004; Ahlin et.al. 2012; Ahlin et.al. 2013). Der bliver hvert 10. år lavet en kortlægning af trossamfund i Aarhus. De første to kortlægninger af religion i Aarhus førte en del samar-

bejder med kulturhistoriske institutioner med sig, såsom en udstilling om religion på det daværende bymuseum og et samarbejde med Byhistorisk Arkiv omkring projektet “Aarhus Wiki”, hvor alle har adgang til oplysninger om de kortlagte trossamfund og deres historie og liv i Aarhus.

Derudover har projektet ført til udviklingen af en række byvandring igennem det religiøse landskab i byen med fokus på både den meget synlige og den mere usynlige religion i byrummet. Der blev også udviklet nye projekter, hvor ideen var at arbejde med de lokale perspektiver uden for de store byer. Dette skete f.eks. igennem projektet “Tro I Thy” sammen med Thisted Museum. Her var opgaven at fortælle den lokale historier om, hvordan et område, der tidligere har været præget af bestemte religiøse vækkelser, særligt missionske bevægelser, i dag også danner ramme omkring buddhistiske miljøer og endda har et buddhistisk tempel. Dette er sket på baggrund af den måde, globaliseringen ændrer lokale samfund, også uden for de store byer – i dette tilfælde bl.a. ved at buddhistiske thailandske kvinder, som er kommet til Thy igennem ægteskab med lokale mænd, har været med til at ændre det lokale religionslandskab. Det var disse erfaringer, der gjorde, at vi fik nye ideer om, hvordan man kan arbejde med religion som lokal kulturhistorie.

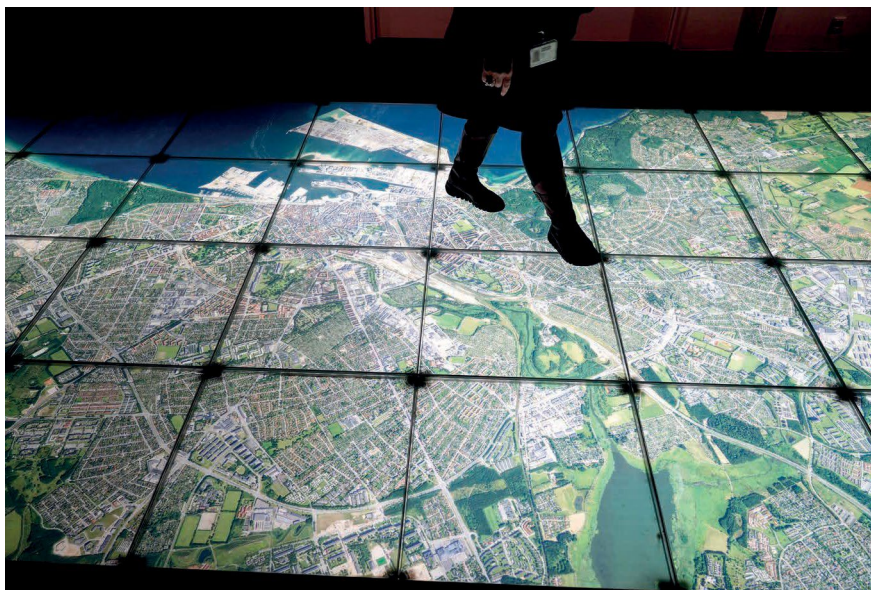

Foto: Den Gamle By

Formatet tager udgangspunkt i udstillingen “Aarhus fortæller”, der formidler historien om Aarhus fra de allerførste beboelser til i dag. Det første, man ser som besøgende, når man går ind i udstillingen, er faktisk et blik igennem den allerførste bebyggelse i området ud gennem porten i palisaden, der lå omkring byens midte, og ud til den allerførste kirke, der blev etableret i området. Derefter fylder religion også i formidlingen af middelalderen og af 1600-1700-tallet. Men da fortællingen om den moderne by begynder, tager andre perspektiver over. Her handler det om en by i vækst, om jernbanen, om industrien og om, hvordan 2. Verdenskrig udspillede sig. Og til sidst kommer man til den del af udstillingen, der handler om Aarhus, som den er i dag. Undervejs er religionsperspektivet helt forsvundet som en del af fortællingen om byens udvikling. Det ville vi gerne arbejde med. Og derfor blev det netop i det første rum, der viser det moderne Aarhus, at vi formidlede fortællingen om, hvordan en by i vækst også kom til at betyde en vækst i den religiøse mangfoldighed.

I rummet er der i gulvet etableret et kort over byen under plexiglas, så den besøgende kan undersøge kortet og f.eks. identificere, hvor man selv bor, hvis man er lokal, og man kan finde større kendte bygninger og områder. Vores add-on-format bestod af at udvikle dette rum, så det konkret fortæller om, hvordan religion ser ud i Aarhus.

Dette gjorde vi igennem tre forskellige greb. Det første var placeringen af nummererede og farvede klistermærker på selve kortet med en oversigt ved siden af, så man kunne finde farve og nummer og læse mere om det trossamfund, man havde fundet. Man kunne også læse mere om de konkrete grupper enten på en iPad eller ved at bladre i den fysiske udgave af udgivelsen *Religion i Aarhus 2013*. Det andet var “Religionskassen”, som er udviklet af Maria Dalum, kandidatstuderende på religionsvidenskab. (se billede i konklusionskapitel).

“Religionskassen” er udviklet med henblik på at formidle om religion igennem genstande, som den besøgende selv kan tage op og tale med om, eller som kan indgå i undervisning eller i en dialog med en guide i udstillingen. Genstandene er udvalgt til både at repræsentere officiel religion og praksisser i form af f.eks. en bibel, en kippah (jødisk hovedbeklædning) og en rosenkrans og til at repræsentere mere uofficielle praksisser eller genstande, som er mere åbne, f.eks. et tørklæde, og genstande, som også kan handle mere om private traditioner, såsom et fødselsdagsflag. Vi havde også placeret genstande, som igennem projektet selv har fået os til at spørge

om, hvad der egentlig lå bag dem. Her var f.eks. en forsølvet barnesko. Den forsølvede barnesko er en genstand, som nogle genkender med samme, fordi de selv har sådan en i familien. Men der er også mange, som aldrig har set sådan en, og som ikke har nogen relation til genstanden. Så her handlede det også om at lære noget om, hvad de besøgende relaterer til, og hvad de genkender – eller slet ikke genkender.

Det tredje element var en tavle, hvor de besøgende kunne skrive deres egne kommentarer og overvejelser ud fra tre spørgsmål, som var udviklet til at åbne op for interaktion med udstillingens emne. Spørgsmål 1 var “Er der et sted, der er særligt religiøst for dig?”, Spørgsmål 2 “Hvad blev du mest overrasket over ved det religiøse bykort?” og 3 “Hvad tænker du om religion?”.

Før at afprøve, hvad disse tre greb kunne i formidlingen af religion, udviklede vi også to undervisningsforløb, et til folkeskolens udskolingsniveau og et til gymnasieskoleniveauet. Disse to forløb blev gennemført med skoleklasser og gav os nogle klare indtryk af, hvad der fungerer, og hvor der var brug for mere udvikling af vores tilgange.¹ Ud over de to klassers forløb så observerede vi rummet hen over den weekend for at se, hvordan besøgende, der gik igennem hele “Aarhus fortæller”, tog imod religionsperspektivet. Den gruppe, der stod for at guide i rummet og observere, bestod af en museumsinspektør og en projektansat fra museet og tre ansatte fra religionsvidenskab samt en specialestuderende. To af personerne er muslimske kvinder, der bærer tørklæde, hvilket vi også har med i vores overvejelser omkring, hvordan rummet opfattes og bruges af de besøgende, da de besøgende også direkte kan se, at formidlingen i rummet afspejler en kulturel og religiøs diversitet, ikke kun gennem prikkerne på kortet, men også gennem os, der stod i rummet og stod for formidlingen.

Vores mål, og hvad vi lærte

Vi havde i udgangspunktet to formål med at udvikle denne add-on. Det første formål var, at de besøgende skulle få et indblik i den store religiøse mangfoldighed, der er i Aarhus i dag. Det andet formål var, at vi igennem

1. Disse undervisningsforløb og andre redskaber til at arbejde med dette format ligger på hjemmesiden <https://samtdsreligion.au.dk/religion-paa-museum>

projektet skulle få et indtryk af, hvordan besøgende reagerer på, at religion bliver formidlet som en del af den lokale kulturhistorie i en byhistorisk udstilling. Vi vil gerne prøve at få en forståelse af om formidlingen af religion som en del af samtiden opleves som relevant og interessant for de besøgende, eller om emnet religion bliver set som irrelevant eller fremmed for de besøgende, som kommer for at høre om byens historie.

Generelt har vi i projektet arbejdet ud fra en tese om, at religion på danske kulturhistoriske museer primært formidles som noget, der er på afstand af den besøgende – enten på afstand i tid som noget, der hører til i fortiden, eller i rum som noget, der sker langt væk fra en dansk kontekst (Schütze 2019). Men hvad sker der, hvis vi gør religion til en del af en fast udstilling om hele byens historie fra etablering til i dag? Netop samarbejdet mellem et allerede afsluttet forskningsprojekt og et allerede etableret udstillingsrum gjorde det muligt for os at skabe nye former for formidling. Der skulle ikke indhentes ny viden eller etableres større ændringer i rummet, før vi kunne gå til arbejdet med det nye tema. Men ideen om at arbejde med kort over byer og områder, kombineret med genstande og fotos, er en oplagt tilgang for alle kulturhistoriske museer, der arbejder med den lokale historie.

I forhold til det første formål stod det helt klart både efter gennemførelsen af de to undervisningsforløb og fra observationerne af rummet, at udstillingen leverede på dette mål. Den typiske kommentar var “Tænk, at der er så mange”, og “Der er godt nok flere, end man skulle tro” og “Sikke mange forskellige kristne grupper”. Som en af de besøgende udtrykte det “Nogle gange ser man bare slet ikke det, som er lige for øjnene af en”.

I forhold til de to skoleforløb kunne vi hurtigt se, at formatet passede særligt godt til gymnasieskole. Til folkeskoleniveauet burde vi have nedbrudt teksterne i mere overskuelige formater. Men begge klasser arbejdede koncentreret og interesseret med emnet. Og noget andet, de havde til fælles, trods forskelle i alder og baggrund var, at de ikke havde noget kendskab til den store religiøse mangfoldighed i Aarhus, og at kortet og de andre greb fik dem til at stille spørgsmål omkring emnet til os. På kortene, de hængte op som svar på spørgsmålet om, hvad de var blevet mest overraskede over, var det primære udsagn, at de var overraskede over, hvor mange der var, og hvor stor forskel der var, også f.eks. i de bygninger, som trossamfundene holder til i.

Begge medfølgende undervisere fra klasserne gav udtryk for, at det var spændende og relevant for både dem og eleverne. Samtidig lærte vi hurtigt,

at formidlingen kræver, at der er personer med religionsfaglig viden eller forståelse for, hvordan man tager en dialog om religion, til stede i udstillingen. Det fungerede bedst, når der var nogen til at guide igennem de forskellige formater i forhold til eleverne. Vi oplevede ikke en tilbageholdenhed i forhold til emnet eller tilgangene. Der var generelt en respekt og nogle gange også en forsigtighed over for at svare på spørgsmål og indgå i dialog. Vi kan ikke direkte konkludere, om det har noget med emnet at gøre, eller om det mere generelt afspejler en forsigtighed over for at tale i et nyt rum med ukendte undervisere. Men vores indtryk af både klasserne og de besøgende var, at der var respekt for emnet. Der var hos klasserne i øvelsen med spørgsmål nogle udsagn om, at religion kan være farligt, at det har med krig at gøre, at religion er noget, nogen har brug for, fordi de har problemer, eller at det er noget, man har, hvis "man ikke har tænkt for meget over tingene". Formidlerne ved denne opgave havde fokus på, at der ikke var forkerte svar, og dette gav et rum for elevernes refleksion over deres egne ideer om religion.

Derfor er vores umiddelbare overvejelse omkring formatet, at de besøgende ikke oplevede det som irrelevant eller fremmed, at der blev fortalt om religion som en del af byens historie. Det var noget, som interesserede nogle mere end andre; men generelt blev dette rum og emnet ikke set som noget væsensforskelligt fra resten af udstillingen.

Hvis vi ser på observationerne af rummet i de to dage med besøgende, så blev vi bekræftede i vores ide om, at museets kontekst giver plads til at formidle om religion på en måde, der opfattes som en naturlig del af byens historie. Vi fik ikke negative henvendelser om formatet eller emnet fra besøgende, der gik igennem udstillingen. Samtidigt var det absolut ikke alle, der var interesserede i emnet. Mange bevægede sig igennem rummet stille og roligt, kiggede på kortet, f.eks. for at finde deres eget hus, og noterede sig, at der også var noget om religion; men de engagerede sig ikke yderligere i grebene. Andre var meget optagede af kortet og af at identificere, hvilke trossamfund der lå bag de nummererede prikker. Ved indgangen til rummet stod en planche, der fortalte, hvad udstillingen handlede om, og derudover var der ved indgangen til både museet og rummet lagt foldere om "Aarhus fortæller om religion". Vi havde perioder, hvor rummet var bemandedt, og det var kun, når der var bemanning, at "Religionskassen" var tilgængelig. I de bemandede perioder fortalte vi kort til nye besøgende, hvad prikkerne på gulvet handlede om. De besøgende, som havde spørgsmål og

kommentarer, indgik vi i en dialog med. Det var især besøgende, som kom alene, der indgik i længere samtaler med os i rummet.

En generel indsigt var, at de besøgende gik gennem rummet, sådan som de også gik igennem resten af udstillingen, så vidt som vi kunne observere. De grupper, der brugte meget tid på at se på montre og tekster og tale med hinanden om det, der kom lige før rummet, fortsatte med at gøre det også her, mens de grupper og besøgende, som var mere tavse og gik igennem udstillingen uden at bruge meget tid på tingene, også bevægede sig på samme måde gennem rummet. Derudover var der en anden generel indsigt, som heller ikke vil overraske museumsansatte, nemlig at mange besøgende primært bruger tid på ting og emner, de kan relatere direkte til, eller som de ved noget om i forvejen.

De længste samtaler var med personer, der tydeligt havde en vis viden og indsigt i trossamfund i Aarhus i forvejen og også religion generelt. Men der var også samtaler med folk, der åbent sagde, at de blev meget overraskede over, hvad de så. Et tilbagevendende emne var de mange trossamfund i centrum af byen, hvor de besøgende, vi talte med, gav udtryk for, at de havde regnet med, at der ikke rigtigt var noget religion i bymidten.

Det vil sige, at den type besøgende, man er, og den personlige profil, man har, spiller ind. Dette var klart, f.eks. ved en børnefamilie, hvor jeg kunne høre hende fortælle børnene omkring to elementer, inden de kom ind i rummet med religionsperspektivet. Hun fortsatte med at sørge for, at børnene så alle elementer i rummet, og hun forklarede til dem og indgik i samtale med dem om “hvad mon det her er” og “det her er noget med kristendom” og “den her er sådan en hat, jøder har på”.

Andre besøgende gik direkte efter at identificere, hvor AGF's fodboldbane mon var på kortet, eller gik i gang med at identificere udviklingen på havnen. De besøgende, som bor i Aarhus, havde som fokus at finde deres eget hus, skole eller andre kendte steder på kortet, og dette viser, at det ofte er den besøgendes egen historie og horisont, som kommer i spil i forhold til den større historie. Det vil også spille ind på, hvor meget og hvordan man engagerer sig med religionsperspektivet.

De besøgende, der var interesserede i genstande og fotos, var dem, der brugte mest tid i rummet. Det var også blandt dem, der var størst interesse for at gå i dialog med os. Her fik jeg f.eks. gode informationer om den forsolvede barnesko fra to ældre par. Det ene par havde både deres egne barnesko i sølv og havde lavet til deres nu voksne børn, og de kunne fortælle

om, hvad denne tradition handlede om for dem og deres familie. Det andet par havde aldrig set eller hørt om den tradition, og de snakkede både sammen og med os om, hvad det handlede om. En ældre dame, som var igennem udstillingen med en veninde, kiggede på kassen og sagde så til mig: "Ja, jeg er jo ateist, så den slags er slet ikke noget for mig. Du ved I skolen, der var det bare noget med katekismen og salmebogen". Jeg viste hende så salmebogen i kassen, og vi fik en snak frem og tilbage, som også kom til at handle om ting, hun havde arvet fra sin mor (tekstiler). Det greb, som slet ikke virkede uden for undervisningsforløbet, var opslagstavlen. Der var ingen interesse for at skrive noget om hverken religiøse steder, spørgsmål eller kommentarer. Og det samme gjaldt den postkasse, vi havde sat op, hvor man forlader rummet, og hvor man blev inviteret til at skrive spørgsmål og kommentarer. Det var der kun tre besøgende, der gjorde hele weekenden; ellers stod opslagstavlen gabende tom. Muligheden for at skrive egen refleksioner kan muligvis fungere i andre former for rum og måder at gå til emnet på, men i denne type udstilling fungerede det ikke uden for den styrede undervisningssituation.

De tre bidrag til postkassen var dels en opfordring til at gøre religionsperspektivet til en permanent del af udstillingen, dels et spørgsmål om, hvorvidt vi mener, at det er mest farligt at have kun en religion eller mange religioner i et land, og dels denne kommentar: "Altså, jeg tror ikke på noget; men det er fint nok." Perspektivet med farlig religion kom også frem et enkelt andet sted i det, eleverne skulle skrive om, hvad religion er for dem. Her var der en enkelt kommentar om, at religion er farlig. Ellers var holdningen generelt den, som også blev udtrykt på sedlen i postkassen, altså at religion er fin nok for dem, som har brug for det. Der var nok en forsigtighed at spore i forhold til at begynde at tale om religion og eventuelt især med os, der stod i rummet. Og vi har også efterfølgende talt om, om det gør en forskel, at nogle af os i gruppen, der stod i rummet som formidlere, bar tørklæde. Vi kan ikke konkludere direkte på dette; men det var vores indtryk, at både eleverne og de besøgende registrerede, at der stod en person med tørklæde. Dette blev dog ikke italesat direkte af de besøgende, så det lægger mere op til en overvejelse omkring den rolle, vi spiller i rummet.

Vi overvejede også, om tilbageholdenheden over for opslagstavle og postkasse netop kunne skyldes, at vi stod der, og at man følte sig overvåget, hvis man skulle stå og skrive. Vi lagde derfor to ubemandede perioder ind. Men det gjorde kun en lille forskel, for i den ubemandede periode blev der

kun sat 3-4 sedler op. Umiddelbart virkede det irrelevant for besøgende at interagere på denne måde med udstillingens emne. Vi har i gruppen erfaringer med andre formater, hvor der var en større interesse for netop at skrive ned på papir og hænge op i en udstilling, men altså ikke her. Om det skyldes, at dette ikke indgår andre steder i hele udstillingen “Aarhus fortæller”, eller om det er, fordi det virker irrelevant eller endda måske grænseoverskridende at skulle stå og skrive om disse emner, ved vi ikke. Men dette skal i hvert fald gentænkes, hvis vi skal afprøve det igen.

Det var derfor kortet med prikkerne og kassen med genstande og fotos, som umiddelbart virkede bedst. Og vi fik vores første formål opfyldt til fulde – der var et klart indtryk af, at det var nyt at få et billede af den religiøse mangfoldighed i Aarhus. Ang. det andet formål er det sværere at komme med en helt klar konklusion. På den ene side gav museets kontekst det, vi havde arbejdet ud fra: at religionsperspektivet blev opfattet som naturligt, når et museum signalerer “dette er en del af kulturhistorien”. Det blev et emne blandt mange andre, bl.a. madkultur, arbejdskultur, sprog og udvikling i bygninger. Vi havde mange spændende samtaler med de besøgende og to gode forløb med skoleklasserne. Gennemgående blev religionsperspektivet modtaget positivt eller neutralt. Og der var ikke nogen direkte negative reaktioner.

Bør man forvente det, er måske det naturlige modspørgsmål? I vores projekt havde vi som udgangspunkt, at religion kan opleves som kontroversielt og/eller for privat i en dansk sammenhæng. Både religionsforskere og museumsansatte har erfaringer med, at religion kan skabe debat, f.eks. omkring formidling omkring muslimer i Danmark eller indvandring i det hele taget. Samtidigt havde vi også en forventning om, at museer netop kan være en anderledes kontekst for at formidle om religion end den offentlige debat, den politiske kontekst og medierne i det hele taget. Og på baggrund af dette lille eksperiment kan vi primært konkludere, at formatet ikke mødte modstand, og at målet med at formidle, at der er en stor religiøs mangfoldighed, blev nået. Vores format bar også præg af, at det skulle have været det første eksperiment, der skulle åbne nye spørgsmål for os. Vi stod klar i marts 2020 med hele udstillingen. Men det blev først muligt at gennemføre i januar 2022. Så i stedet for at være en første erfaring blev udstillingen et af de sidste konkrete samarbejder, vi nåede at gennemføre. Vi kunne umiddelbart se, at grebene gav rigtig god mening til undervisning og formidling, og at der stort potentiale i at arbejde med bykort som udgangspunkt for at forstå diversitet

i dag. Vi har også fået mange nye ideer til, hvordan dette kan tages med ud i andre sammenhænge, f.eks. ud på skolerne eller ud i byrummet sådan som andre kapitler i denne udgivelse har gjort det. For vi ønsker at kunne arbejde videre med vores erfaringer og dele dem med andre museer, som også har mulighed for at formidle om religion som lokal kulturhistorie. Hvilke overvejelser man kan gøre sig om dette, handler resten af kapitlet om.

Religion lokalt – ny viden og formidling

I Aarhus havde vi mulighed for at kombinere al indsamlet forskning med et allerede etableret udstillingsrum; men dette er naturligvis ikke tilfældet i alle andre museums kontekster. Hvis man derfor vil arbejde med religion som lokal kulturhistorie ud fra et kortlægningsperspektiv, er der forskellige steder at begynde, alt efter hvad man som museum er mest interesseret i.

Man kan ud fra de forskellige databaser finde ud af, om der er trossamfund i lokalområdet. Dette kan ske igennem opslag i kirkeministeriets database over godkendte trossamfund: km.dk. Der findes også oplysninger om nogle af disse trossamfund i den nyeste version af TRAP Danmark.

Men en anden vej er at indgå et samarbejde med uddannelsesinstitutioner i lokalområdet. Både grundskolen og gymnasieskolerne bruger i høj grad i dag besøg hos trossamfund og feltarbejde i deres religionsundervisning. Her er museerne en oplagt samarbejdspartner, som kan være med til at sikre en faglig ramme for den viden om lokal religion, som formidles. Elevernes egen kontekst kan også inddrages, f.eks. i projekter, hvor de interviewer deres egne forældre og bedsteforældre omkring religion og traditioner som en del af en etablering af viden om emnet.

Eleverne kan også inddrages som såkaldte “religionsdetektiver” og være med til selv at identificere trossamfund i lokalområdet og blive inddraget i spørgsmål om, hvad der er religion, og hvordan man skal forstå religion før og nu. Museet kan lægge rum til udviklingen af kort-projekter, hvor det synliggøres, hvilke trossamfund der lokalt er eller har været. Eller man kan lave mindre udstillinger, som fokuserer mere på de personlige fortællinger fra bestemte lokale personer og på, hvordan de repræsenterer forskellige bud på religion som del af det lokale liv.

Man kan også inddrage lokalbefolkning og gæster på andre måder, som det kan ses af kapitel 1. Det er centralt at få dokumenteret religion som en

del af den lokale kulturhistorie. Vi har eksperimenteret med nogle tilgange og overvejelser i projektet; men der er mange flere mulige veje at gå.

Netop forståelsen og formidlingen af, hvordan forskellige former for migration og bevægelse er med til at ændre samfund og kultur i Danmark i dag, er noget, som museerne kan være med til at fortælle om. I et andet kapitel i denne bog kan man læse om, hvordan Immigrantmuseet gennem tæt samarbejde med Sikh-grupper i Danmark har udarbejdet udstillingen “Mød Sikherne”. Og på hjemmesiden religionpamuseum.dk kan man se et interview med Anneken Appel Laursen fra Den Gamle By omkring samarbejdet med somaliske kvinder i Aarhus, der førte til etableringen af en lejlighed, der kan fortælle om, hvordan livet som somalisk kvinde i Danmark ser ud i samtiden. Samtidig er det en vigtig pointe for os, at arbejdet med religion ikke udelukkende handler om minoriteter. Forståelsen af religionens rolle i kulturhistorien handler i høj grad om at oplyse omkring den plads, som den dominerende religiøse institution har haft. Det er samspillet mellem de traditioner og kulturelle former, som ofte bliver taget for givet som en del af dansk kultur, og så de nye overraskende perspektiver både på fortid og nutid, som kommer af at se sin egen lokale kulturhistorie med nye øjne.

Vi vil gerne vide mere sammen

I “Aarhus fortæller om religion” er det et øjebliksbillede af religion i byen, man kan se. Teksterne fortæller den længere historie i lokalområdet. Samtidig rejser udstillingen spørgsmål om, hvilke tendenser man ser i udviklingen i religion i Danmark generelt i nyere tid.

For at forstå den lokale udvikling skal man også have et kendskab til nogle af de grundlæggende linjer i den danske religionshistorie. Ofte vil der på museerne være kendskab til religion i tidligere perioder, særligt hvis man arbejder med elementer fra middelalderen eller reformationstiden. Men når der arbejdes med perioden efter grundloven, og især med det 20. og 21. århundrede, så er der ikke altid kollegaer på museet med kendskab til den religionshistoriske udvikling eller tendenser i dag. Derfor er det vigtigt med muligheden for at kunne opsøge denne viden på en måde, der er relevant for museets konkrete behov. Her har vi i projektet arbejdet med mindre kursus-formater, som førte til udviklingen af online-ressourcer, som kan tilgås af museer og andre som inspiration til det lokale arbejde.

Kendskabet både til udviklingen inden for majoritetens religionsmønster inden for folkekirken og til udviklingen inden for de mange små trossamfund er centralt (Kühle og Vejrup Nielsen 2012). Og samtidig er det vigtigt at kende til de tværgående tendenser såsom den øgede individualisering, og hvordan det at kombinere religiøse elementer ind i ens eget, levede liv spiller en stor rolle i dag. Derudover er det også vigtigt at holde fokus på udviklingen af ikke-religion i form af alternativer til religion eller i form af mere flydende livsstilsformer, som trækker på religiøse traditioner, men ikke forpligter sig på bestemt tro, praksis eller medlemskab. I kortlægningsprojekterne tager vi udgangspunkt i de etablerede religiøse fællesskaber; men ud fra dem tager vi også de bredere tendenser op. Formålet er at fortælle om religion som en central del af danskernes kulturhistorie og samtidshistorie.

Når man arbejder med religion som en del af kulturhistorien, er folkekirken en central del af denne fortælling, både fordi dette trossamfund kan bidrage med det lange historiske perspektiv, og fordi det fortsat danner rammen omkring flertallet af danskernes religiøse traditioner. Når man kortlægger religion lokalt, så er det meget let at få oplysninger om folkekirken, både historisk og nu. Dette kan hentes fra folkekirkens hjemmesider, fra kirkeministeriet og fra Danmarks Statistik, som fører medlemsstatistik også på lokalt niveau for folkekirken, hvilket ikke sker for andre trossamfund. Bygningerne er lette at identificere, og deres kulturhistorie er ofte beskrevet i detaljer både lokalt og i kulturhistoriske udgivelser, fx igennem TRAP Danmark. Der er klarhed over, hvilke særlige genstande der befinder sig eller har befundet sig i kirkerummet, og der kan forholdsvis let skaffes faglig viden om f.eks. altertavler, præster igennem historien eller døbefontens ophav. Der kan også indsamles viden om det levede kirkeliv i sognet gennem kontakt til kirken. Det typiske mønster for flertallet af medlemmerne af folkekirken i deres relation til kirken er det, man beskriver som kulturkristent (Nielsen 2009). Det vil sige, at man bruger kirken til dåb, konfirmation, vielser og begravelser og derudover til kulturelt etablerede traditioner som f.eks. julegudstjenester. Derudover er der i de senere år sket en udvikling af nye aktiviteter og tilbud fra folkekirken, som har betydet, at flere benytter kirken til f.eks. babysalmesang, spaghetti-gudstjenester, koncerter, fyraftensgudstjenester, yoga i kirken eller et af de andre nyere tilbud. Det vil sige, at vi har et godt kendskab til folkekirken generelt.

Da de lokale sognekirker ofte repræsenterer en lang historisk udvikling, nogle endda tilbage til den tidlige middelalder, er dette et eksempel på meget synlig religion, også kulturhistorisk set. Men samtidigt kan vi i vores arbejde med religion på museer se, at flertallets religion også på nogle måder er usynlig. Kirkens historie ser mange steder ud til at blive behandlet som en del af middelalder og reformation, mens den slet ikke indgår i formidlingen om det moderne samfund. Lokale kirker og vigtige personer kan ganske vist indgå i den lokalhistoriske formidling, men dette knyttes ikke nødvendigvis til udviklingen op til samtiden og nutidens borgere og besøgende. For at kunne gøre dette kræver det et kendskab til dansk religionshistorie og også til bestemte emner såsom folkekirkens udvikling i Danmark og udviklingen af andre trossamfund i en dansk kontekst. Denne viden er ofte allerede til stede i de forskellige religionsforskningsmiljøer, og gennem et samarbejde mellem museer og universitetsmiljøer kan ny formidling om religion i Danmark i dag være med til at styrke de besøgendes viden og refleksion om den rolle, religion har spillet og fortsat spiller i samfund og kultur. I videoen “Hvad en dåbskjole fra 1970’erne kan fortælle os om religion” giver vi et eksempel på, hvordan denne genstand kan fortælle os om flertallets religion i dag.

Hvad er religion, når det skal kortlægges?

Viden om de mange forskellige religiøse grupper, som findes i Danmark i dag, handler også om at tage fat på spørgsmål om, hvordan man forstår religion, og at man får et kendskab til de faglige spørgsmål. Religion kan defineres på mange måder. Igennem udviklingen af moderne religionsvidenskab har der hele tiden også været en diskussion om definitionen. I introduktionsværket “Andre verdener” beskrives to af yderpunkterne således:

If. den ene forståelse, som nok er den mest almindelige, er religion tro på [...] en eller flere guddomme og dyrkelse af denne eller disse. If. den anden forståelse [...] er religion dyrkelse af noget meget vigtigt (eller ultimativt vigtigt) for en gruppe af mennesker. (Lundager Jensen 2021, s. 17)

Forfatteren peger på, at den første forståelse kan ses hos antropologen James George Frazer (1854-1941) og den anden hos sociologen Emile Durkheim (1858-1917). Udfordringen med den første definition er at fokusere meget snævert på spørgsmålet om tro, og selvom praksis også er med, så

bliver det ofte et spørgsmål om at forstå, hvad folk tror på, og de systemer, denne tro kan forstås inden for. Med den anden forståelse er udfordringen, at den bliver meget bred og dermed kunne inkludere alle mulige kulturelle former. Det klassiske spørgsmål her er f.eks.: Er sport religion? Der er mange træk ved sport, som kan få os til at tænke, at det er en form for religion. Der er ritualer, der er ofte en stærk (over)tro (“jeg skal have en bestemt trøje på, ellers vinder vi ikke”), der er fællesskab med stærke identiteter knyttet til f.eks. fanfællesskaber, der synges fælles sange, og man bærer kendetegn fra sin sportsklub ud i hverdagen og livet i form af tøj og nøgleringe. Er sport så religion, eller måske bare religiøs? Og måske for nogle, men ikke for andre?

I religionsforskningen har der været mange diskussioner om definitioner siden de klassiske to modeller nævnt ovenfor. Og selvom det kan virke som primært teoretiske diskussioner, så har definitionen af religion stor betydning, når man vil arbejde med konkrete projekter, som f.eks. kortlægning af religion i et bestemt område. Vil man primært fortælle om de store verdensreligioner? Eller vil man også tage diskussionen op om, hvad religion er, ved at inddrage eksempelvis moderne yoga og mindfulness. Både yoga og mindfulness har rødder og inspiration i bestemte religioner, henholdsvis hinduisme og buddhisme. Samtidigt er begge praksisser, som har undergået en stor forandring fra den specifikke religiøse sammenhæng til en moderne vestligpræget sundhedskontekst. Der udbydes yoga over hele landet i alle mulige former, og rigtigt mange danskere har dyrket yoga i en eller anden form. Mindfulness er en praksis, der ofte indgår i forhold til at håndtere pres eller på anden måde skabe mere ro og fokus i en travl hverdag, og det er ligeledes en praksis, der findes i en lang række sammenhænge såsom kurser, øvelser i skoler og på arbejdspladser. Skal vi så sige, at alle, som har prøvet yoga og mindfulness, er religiøse og er tilknyttet en bestemt religiøs tradition? Det ville ændre drastisk på den måde, vi opfatter danskernes religiøsitet på i dag. Og problemerne stopper ikke her, for dette peger netop på endnu en udfordring. Er det nok at praktisere noget bestemt, eller skal man være medlem af noget, før vi kan tælle og registrere en person inden for en bestemt religiøs sammenhæng? Eller skal de personligt tro på indholdet af en bestemt tradition, før vi siger, at nu gælder det?

Dette peger på tre grundlæggende perspektiver på religiøsitet: medlemskab, praksis og tro eller forestillingsverden. Ikke alle trossamfund har faste forestillinger om medlemskab eller registreringer af dette, mens andre fører

meget detaljerede oversigter over dette. Andre lægger stor vægt på praksis, det vil sige, at man f.eks. deltager fast i trossamfundets kerneaktiviteter. Dette skaber metodiske udfordringer for os i forskningen, som der også skal tages højde for i formidlingen af denne viden (Ahlin et al. 2012).

Hvad stiller vi op med disse udfordringer i de konkrete projekter? Først og fremmest så handler det om at være åben omkring, hvordan man arbejder med religion i en bestemt sammenhæng, og omkring alle de vanskelige spørgsmål omkring afgrænsning og inddragelse, også i sin formidling af emnet. Der er ikke en fast grænse mellem, hvad der er religion og ikke er religion til alle tider og i alle sammenhænge.

I forskningen har man derfor også altid fokus på, at det fra projekt til projekt skal stå klart, hvordan man forstår religion, og hvilke valg man har truffet. Og disse valg skal også kunne formidles til brugerne af materialet. I kortlægningsprojekterne ved Center for SamtidsReligion har vi arbejdet ud fra nogle konkrete afgrænsninger, såsom at trossamfundet skal have et fast mødested i Aarhus Kommune og mødes regelmæssigt. Her arbejder vi inden for kriterier, som er etableret igennem internationale forskningssamarbejder, her særligt de kortlægningsprojekter, der har haft fokus på trossamfund (Vejrup Nielsen 2018).

Dette betyder ikke, at trossamfundet behøver at eje egne lokaler. De kan også låne eller leje lokaler eller mødes privat. Derudover kan “regelmæssigt” også godt være en gang om måneden, da det vil være afhængigt af den praksis, et bestemt trossamfund har. Derudover spørger vi også grupperne, hvordan de forstår sig selv, f.eks. om de ser sig selv som religion, og hvilken tradition eller definition de selv identificerer sig selv mest med. Dette er let for nogle grupper, som f.eks. den katolske kirke i Aarhus, og i det hele taget for mange af grupperne inden for de store verdensreligioner. Men hos nyere grupper og især inden for det nyreligiøse felt er det vanskeligere at få afgrænse præcise identiteter. Og dette er jo en del af mangfoldigheden – at for nogle grupper er deres historiske udvikling og bestemte traditioner meget vigtige, og for andre er det mere den konkrete nutid og mere flydende identiteter, som er centralt.

For at få en dybere forståelse for det levede religiøse liv burde der også ske en dokumentation af de genstande, som betyder noget, både på det officielle niveau og for den enkelte i deres hverdag. Men genstande og den materielle kultur omkring religiøse traditioner har vist sig at være en svaghed i Center for SamtidsReligions kortlægningsprojekter. Her har samar-

bejdet med museerne været en styrke. Museernes stærke fokus på genstande og på, hvordan en udvalgt genstand kan bruges til at formidle de større fortællinger, har øget opmærksomheden på, hvordan genstande og deres historie kan dokumenteres og formidles, også ind i større kortlægningsprojekter. Museernes arbejde med at udvælge genstande til udstillinger og dokumentere genstandenes baggrund og deres registreringspraksis har givet indsigt i de processer, som skal til, for at genstande indgår som materiale sammen med interviews og observationer.

Museerne kan her spille en unik rolle i at sikre viden og formidle om den plads, religion har i kulturhistorien og som del af de forandringer, der sker i det 20. århundrede og 21. århundrede.

Samtidig kræver det, at museerne har fokus på dette, for ellers vil de genstande, der fortæller historien om religiøs mangfoldighed i Danmark, gå tabt. Hvis der ikke er fokus på at indsamle fra første generation i tide, eller fra de første mødesteder for en religiøs eller etnisk gruppe, så vil det senere blive meget vanskeligt at genetablere disse genstande og dermed vanskeligt at dokumentere historien om den lokale religiøse mangfoldighed. Når grupperne er mere veletablerede, bliver de første genstande ofte skiftet ud, og der kan også være en tendens til at fokusere på de genstande, som står tydeligst frem i en officiel religiøs sammenhæng, og dermed ikke få dokumenteret alle de ting, som har spillet en vigtig rolle for den enkelte eller i hjemmet, men som ikke har stor kommerciel eller officiel værdi. Og der er naturligvis en særlig udfordring omkring den immaterielle kulturarv såsom maden, sangene og sproget. Her sker der hele tiden ændringer og forskydninger, som er flygtige og skal dokumenteres på det rigtige tidspunkt for ikke at forsvinde og dermed være uden for rækkevidde i fremtidens kulturhistoriske formidling.

Fortællingen om ændringerne i religion i Danmark handler ikke kun om en øget mangfoldighed i forhold til religiøse grupper. Det handler også om ikke-religion – om den ændrede rolle, som religion spiller, hvor den betyder mindre og mindre for mange moderne mennesker, eller om, at religionens betydning ændrer sig både for den enkelte og for samfundet.

Ikke-religiositet er et voksende forskningsfelt, fordi vi i dag ser, hvordan mange svarer, at de ikke er religiøse, når de bliver spurgt i større undersøgelser. Samtidig har de ofte praksisser, som har tilknytning til religion, og opretholder traditioner, som har rod i religion. Det kan være, at man svarer, at man er ikke-troende, og samtidig er medlem af folkekirken. Eller man er

ikke medlem af noget trossamfund, men bruger meditation og bøn nogle gange. Derudover er der også mere organiserede former for ikke-religion. I Danmark har vi f.eks. Humanistisk Samfund, som tilbyder en ikke-religiøs livsramme, som er baseret på menneskerettighederne, og som tilbyder ikke-religiøs konfirmation og en række andre ritualer. Vi har også Ateistisk Selskab, som er en mere direkte religionskritisk forening, der især arbejder for at få stat og kirke adskilt i Danmark. Når man kortlægger religion, spiller ikke-religion altså også en rolle, både hvis man vil forstå, hvordan moderne mennesker vælger og fravælger religiøse traditioner og praksisser, og hvordan nye organisationer dukker op med alternativer til religion. Dette er en del af det nutidige religiøse landskab og derfor også en del af den virkelighed, som mange besøgende – og ansatte – på museerne lever i. Museerne kan være med til at vise, hvordan det danske samfund har mange forskellige måder at aktivere og deaktivere religion på. Og dette handler ikke om at fortælle engang for alle, hvordan og hvad religion er, men i stedet gennem kulturhistorien at vise både velkendte og overraskende sider af, hvordan religion spiller en rolle.

Litteratur

- Alle kortlægningsprojekter fra Center for SamtidsReligion ligger gratis tilgængeligt online på samtidsreligion.au.dk
- Ahlin, Lars, Jørn Borup, Marianne Qvortrup Fibiger, Lene Kühle, Viggo Mortensen and René Dybdal Pedersen. 2012. "Religious diversity and pluralism". *Journal of Contemporary Religion*, Vol. 27, No. 3: 403-418.
- Ahlin, Lars, Jørn Borup, Marianne Qvortrup Fibiger, Brian Arly Jacobsen and Marie Vejrup Nielsen (red.). 2013. *Religion i Aarhus 2013: En kortlægning af religion og spiritualitet*. Aarhus University: Center for Samtidsreligion.
- Fibiger, Marianne Q. (ed). 2004. *Religiøs mangfoldighed – en kortlægning af religion og spiritualitet i Århus*. Systime.
- Lundager Jensen, Hans Jørgen. 2021. Religionshistorie: overblik. I Marianne Qvortrup Fibiger og Hans J. Lundager Jensen (eds.), *Andre Verdener – indføring i religionshistorie og religionsfænomenologi*, Univers, s. 16-77.
- Nielsen, Marie Vejrup and Lene Kühle. 2011. "Religion and State in Denmark: Exception among Exceptions?" *Nordic Journal of Religion and Society*, Vol. 24, No. 2:173-188.

Nielsen, Marie Vejrup. 2018. "Religious Change and Continuity in a Danish Town: Results from a mapping project." I *Congregations in Europe*. red. Christophe Monnot; Jörg Stolz. Springer. 159-175.

TRAP Danmark

Schütze, Laura. 2019. "Religion på museum" I *Religion i det offentlige rum – et dansk perspektiv* red. Signe Larsen, Henrik Reintoft Christensen og Brian A. Jacobsen, Aarhus Universitetsforlag. 149-170.

Nye øjne på religion i udstillinger

Af Anneken Appel Laursen og Shaymaa Ahmad Najjar

Denne artikel undersøger, hvad der sker, når levet religion sættes på museumsansattes dagsorden i Den Gamle By. Inviterede gæsters erfaringer indsamles. De deles med museets ansatte for at undersøge, om gæsters erfaringer kan fungere som øjenåbnere, i forhold til at de ansatte kan finde veje til at inddrage religion i formidlingen af det levede liv? Artiklen er en procesbeskrivelse, hvor der løbende vil blive reflekteret over fordele og ulemper ved de forskellige fremgangsmåder.

Indledningsvis præsenteres det forberedende arbejde, hvor ansattes viden og lyst til at tale om levet religion testes. Desuden undersøges Den Gamle Bys eksisterende udstillinger for religiøse symboler som et forsøg på at erfare, om et museum kan blive opmærksom på eksisterende religiøse genstande eller symboler, hvis udstillingerne bliver gennemgået med et fokuseret blik.

Dernæst kommer udstillingerne og museumsgæsterne i fokus, hvor der igennem to runder inviteres forskellige grupper til at opleve udstillinger og til at tale om det, de oplever. I første runde inviteres plejehjemsbeboere og ansatte fra plejehjemmene, hvor de også inviteres til at tale om udvalgte genstande, som de får i hænderne. Anden rundes gruppebesøg skifter fokus til julen, hvor en række inviterede personer sammen oplever juleudstillinger og deler deres oplevelser og tolkninger af det, de ser.

Afslutningsvis præsenteres erfaringer fra gruppebesøgene i juleudstillingerne for ansatte, der alle er involveret i formidlingen af julen i Den Gamle By. Formålet er at undersøge, hvordan museumsansatte tager imod museumsgæsters oplevelser af museets juleudstillinger, og hvad de eventuelt kan bruge indsigterne til. Kan museumsgæsters oplevelser og erfaringer fungere som katalysator for museumsansattes erkendelsesproces, i forhold til at religion bliver en del af formidlingen af levet liv?

Artiklen kommer ikke med egentlige konklusioner på, hvordan religion bliver en del af Den Gamle Bys formidling, men snarere implikationer på en mulig udviklingsproces.

Sidst i artiklen er der udarbejdet en værktøjskasse, som er projektets erfaringer i kondenseret form, med ideer og spørgsmål til, hvordan man kan tage hul på en religionsdialog på museet. Håbet er, at denne værktøjskasse kan inspirere andre museer, der ønsker at lade religion være et perspektiv i deres formidling.

Den Gamle Bys eksisterende udstillings- og formidlingspraksis i relation til religion

Den permanente del af Den Gamle By rummer utallige udstillinger, der formidler danske hjem gennem 400 år. Der er fokus på det levede liv i de danske byer, som det materialiserer sig i udstillinger af totale interiører og gennem levende formidling med aktører i gader og i husene. I “Den Gamle By kan man gå tur i tiden” (www.dengambleby.dk). Der er fokus på emner som hverdagsliv, uddannelse og familie- og arbejdsforhold. Hovedparten af udstillingerne er uden glasmontrer, hvilket betyder, at museets gæster kan komme helt tæt på genstandene og opleve en nærhed som i *rigtige* hjem. I disse udstillinger sker der både en normalisering og en sekularisering ved at udstille uden for montre, hvor genstandene bliver sanselige og fysiske. Dette er modsat montren, der med sit glas lægger afstand til den besøgende og signalerer kostbare genstande (Schütze, 2014, 204).

Den Gamle By samarbejder med informanter i etablering af udstillinger, og museet har desuden gode erfaringer med at arbejde med ‘communities’ med fokus på brugerinddragelse omkring udstillingsopbygningen. Her er der høstet gode erfaringer med, hvordan udstillinger kan fungere som katalysator for dialog omkring det levede liv i danske hjem. Det gjaldt eksempelvis skabelsen af udstillingen af et dansk-somalisk hjem i 2016. Udstillingen viste, hvordan en helt almindelig dansk-somalisk familie lever i dagens Danmark. Den lykkedes med at skabe rum for dialoger mellem museet, de somaliske kvinder og museets gæster (Laursen m.fl., 2017, 80f.).

Tager man religionsbrillerne på, så er der ikke nogen nogen interiørudstillinger, der umiddelbart formidler religion. Undtagelsen kan være op til jul, hvor mange af de udstillede hjem på museet iscenesættes med tidstypisk julepynt. Nogle gæster opfatter det som religiøs højtidsmarkering, for andre er det tradition. Der findes rundt om i udstillingerne genstande, der kan tolkes som eller have religiøs betydning, men dette foldes dog sjældent ud i formidlingen.

I museets gader møder man personale i dragt og med fortællinger og gøremål fra den tid de repræsenterer. De agerer som mennesker fra fortiden, og tidens verdenssyn og religion er en del af bagkataloget. Kokkepigerne i købmandsgården er dog især kloge på traditioner og praktiske gøremål. Man kan møde en 1800-tals præst, der ønsker forbigående "Guds fred". Den Gamle By formidler borgernes historie gennem tiden. Museet fokuserer på madtraditioner, påklædning, samværsformer, kulturforbrug og hverdagspraksisser frem for religiøse ritualer (Buggeln m.fl., 2017, 199). Eksemplerne oven for viser, at betydningen og brugen af religion findes i museets formidling. Men der arbejdes ikke med en sammenhængende strategi i museets udstillinger om at få religionsperspektivet formidlet.

Levet religion – et uvant begreb

Der findes ikke særlig religionsfaglig baggrund hos de faste medarbejdere i Den Gamle By. Og de centrale begreber i religionsforskningen, levende og levet religion, er ret uvante begreber på museet. Et fælles og fagligt sprog omkring religion blandt museumsansatte mangler. Som igangsætter for at tale om religion på museet blev Center for Samtidsreligion, AU, inviteret til at gennemføre et kursus for en mindre gruppe museumsansatte. Kurset skabte større indsigt, men for flere var der stadig usikkerhed omkring forståelsen og anvendelsen af begreberne levende og levet religion i museumsarbejdet.

Der var behov for at afklare, om der bredt blandt museets ansatte var samme usikkerhed omkring forståelsen af religionsbegreberne og det at tale om religion. Var det muligt, og på hvilken måde ønskede de ansatte at tale om religion? Dette blev undersøgt over frokostbordet i kantinen, ved at spørgsmål vedrørende levet religion blev rejst over for dem, der tilfældigvis sad og havde frokostpause. Spørgsmål som: Kender du nogen, der beder bordbøn? Eller kender du nogen, der bruger at give en forsøvet babysko til barnedåb? De tilfældige ansatte svarede uforbeholdent. Dialogen kom til at handle om barndomsminder, bedsteforældre, nærmeste slægtninge og egne erfaringer. Det gav også anledning til at tale om fx juletraditioner, for bordbøn eller bordvers før julemiddagen var der mange, der kendte til. Der var ingen berøringsangst, når der blev talt om handlingerne som selve bordbønnen, vielsen, juleaften osv. Men det værdimæssige, der ligger bag, blev ikke berørt. Der var enighed om, at religionsperspektivet var interes-

sant, og uden at begreberne levende og levet religion blev nævnt, så viste begreberne sig konkret og nærværende i samtalerne som noget, de fleste ansatte kunne relatere sig til.

De uformelle samtaler viste, at der blandt ansatte er personlige erfaringer med levet religion, som de gerne deler. De har interesse for religion som emne, men hvor de gerne taler om handlinger, så bliver der ikke talt om den bagvedliggende mening med handlingerne.

Under nogle af frokostsamtalerne rejste ansatte spørgsmålet, om der overhovedet er religion at finde på museet? Ud over julens udstillinger som det åbenlyse var der så på de andre tider af året genstande, der kunne knyttes til religion? Der var enighed om, at der nok var kristne kors, bibler og salmebøger rundt omkring, men var der andre religiøse symboler?

En præst fra folkekirken blev inviteret med det formål at gennemgå Den Gamle Bys udstillinger for protestantiske symboler som et forsøg på at erfare, om et museum kan blive opmærksom på eksisterende religiøse genstande eller symboler, hvis udstillingerne blev gennemgået med et fokuseret blik (Paine, 2013, 68). Turen gennem udstillingen afslørede utallige religiøse symboler, både i form af konkrete genstande, men også i afbildninger på fx jernovne og skilderier. Det blev tydeligt, når der i perioder var et fravær af symboler, og at andre trådte i stedet. I kollektivet fra 1974 hænger Marx og Engels over flere senge, samme placering, hvor der tidligere har hængt et kors. Det afstedkom en overvejelse om, hvorvidt man kan tale om, at kommunismen kan betragtes ud fra et religionsperspektiv?

Læringen af rundturen blev, at i Den Gamle Bys udstillinger af hjem findes righoldige mængder af religiøse symboler og genstande, når man får et styret blik. En pointe, der blev understreget, da en ansat på museet med muslimsk baggrund tog samme tur rundt i udstillingerne. Det viste sig, at der i museets udstillinger er udstillet genstande fra lande, hvor den primære religion er islam. Genstandene er udstillet i det udstillede hjemskontekst, måske bragt til landet som souvenir fra rejser. De er derfor løsrevet fra deres originale kontekst. Genstandene fremkaldte helt andre fortællinger om traditioner, skikke og levet religion. Midt i udstillingerne af danske hjem bidrager disse genstande til, at et andet 'verdensbillede' kan folde sig ud.

Erfaringen med de styrede blikke viste, at det har betydning at have nødvendig indsigt for at kunne aflæse andre fortællinger i de udstillede genstande, der vises med en bestemt fortælling for øje. I testene var fokus på religion, men det kunne også have været andre perspektiver. Besidder mu-

seet ikke selv nødvendig faglighed eller indsigt, så er det en enkel metode at invitere nogen, der har, for at få et allerførste indblik i, hvad udstillingerne også kan rumme. En sideeffekt af den åbne tilgang til andres indsigter var et mere fokuseret blik på religion også andre steder på museet, fordi der var sket en 'træning' af blikket.

Nye øjne på udstillinger af hjem: Hvordan får vi museumsgæster til at tale om religion?

Det ovenfor skitserede er simple eksempler på, hvordan man kan åbne for dialog og blik hos museumsansatte omkring religion, når viden og erfaringer er små. Hermed var grunden lagt til at tage fat på det første undersøgelses spørgsmål: Hvordan opfatter museets gæster religion i museumsudstillinger? Erfaringer skulle indhentes ved at invitere særligt udvalgte grupper til at se udstillinger og herefter præsenteres for en række udvalgte enkeltgenstande. Begge dele med det formål at igangsætte samtaler om levet religion. Tilgangen skulle være så åben som mulig, i et ønske om, at museets ansatte styrede mindst muligt.

To grupper bestående af plejehjemsbeboere og ansatte fra plejehjemmet blev inviteret. Fokus skulle være på en dialog mellem generationer, hvor plejehjemsbeboerne repræsenterede den ældre generation og de ansatte den yngre generation. Oplægget til de to grupper var, at de sammen skulle besøge museet og tale om hverdag og fest. Levet religion blev ikke introduceret som begreb, da det var deltagerernes umiddelbare tanker og dialoger, der var genstand for opmærksomheden. Udgangspunktet var, at generationsforskelle ville skabe naturlig dialog omkring før og nu som en måde at nærme sig samtaler om religion på. Gruppernes stop i museets udstilling var kernefamiliens og kollektivets lejligheder i 1970'er-kvarteret, hvor de sammen undersøgte de to hjem. En museumsansat gav hvert sted en kort introduktion til, hvem der boede i lejlighederne. Herefter blev grupperne bænket om et kaffebord, hvorefter enkeltgenstande blev sendt rundt mellem deltagerne med henblik på at åbne op for samtaler om, hvad genstandene fik dem til at tænke på.¹

1. *De udvalgte genstande, der blev anvendt, var en forsølvet babysko, en vielsesring, et Dagmarkors, en salmebog, pengesedler og et forklæde. Der var også planlagt at præ-*

Illustration 1: Den forsøvede barnesko var i udgangspunktet udtænkt som et eksempel på en genstand, der skulle lede tankerne hen på barnedåb. Traditionen med forsøvede babystøvler viste sig ikke at være direkte knyttet til gavegivning i forbindelse med dåb. Sølvskoen er ikke en del af museets faste udstillinger. Foto: Lorents Larsen, Den Gamle By

Det var hyggelige besøg, og alle havde en god oplevelse. Men samtalerne om levet religion blev ikke som forventet. Udstillingerne af hverdagshjem inviterede ikke af sig selv til samtaler om levet religion. Modsat hvad man kunne antage, så inviterede et fotografi af et brudepar, hvor bruden var klædt i hvidt og gommen i sort jakkesæt, ikke specielt til at tale om bryllupper, for det fyldte ikke hos gruppens deltagere. Den efterfølgende dialog over udvalgte genstande viste, at her var det også svært at føre samtaler om levet religion. En vielsesring fik samtalen ind på ægteskab, men det var med fokus på det praktiske: at kunne få en lejlighed, og derfor en hurtig tur på rådhuset. En plejehjemsbeboer fortalte, at hun og hendes søster var blevet gift samtidig, fordi det var mest praktisk.

En forsøvet babysko, som efter sigende gives til barnedåb, den skik kendte ingen af de ældre. Den unge generation havde hørt om skikken,

sentere julepynt i form af en lille kirke, men der blev ikke tid.

men diskuterede, hvad betydningen mon var med sølvskoen, som ikke gav mening for dem (Åbygård plejehjem, 2021).

Umiddelbar læring fra besøgene af plejehjemsgrupperne

Det giver bestemt mening at skabe rum for dialoger på tværs af generationer, også i regi af plejehjemsbeboere og ansatte, hvor alle aldre kan lære af hinanden. Men fokus i samtalen var planlagt til at skulle være om levet religion, og det viste sig vanskeligere. De udvalgte genstande, der var valgt ud fra en ide om, at de ville "trikke" religionsperspektivet, blev præsenteret ude af kontekst. Genstandene åbnede for tanker og erindringer hos deltagerne, der gik i mange retninger. Det handlede om det levede liv. For at lede samtalen i retning af levet religion blev den museumsansatte styrende og søgte svar ved at stille spørgsmål. Når der blev spurgt direkte, til eksempelvis om deltagerne havde kendt til at bede bordbøn, så blev både erfaringer fra primært barndom og deres bevidste stillingtagen som voksne italesat. Der blev derved tale om en mere traditionel museumsoplevelse, hvor en guide formidler indsigt og definerer slagets gang. Formålet med plejehjemsbesøgene var stik modsat, hvor udstillinger og genstande skulle sætte gang i dialoger omkring levet religion, uden indblanding.

Erfaringen blev derfor, især hvad angår de udvalgte genstande: De fysiske genstande, som var udvalgt som værende gode objekter til at skabe dialog om levet religion, skabte ikke af sig selv dialoger med et religionsperspektiv. De initierede andre (gode og meningsfulde) samtaler. Genstandene var måske ikke udvalgt godt nok. Måske var emnet religion ikke væsentligt for deltagerne, eller også var der en manglende lyst til at tale om religion. Måden, hvorpå besøgende responderer på religiøse genstande, afhænger af deres religionsregistre eller mangel på samme (Paine, 2013, 116).

Overvejsen er derfor, hvornår genstande åbner for personlige fortællinger med et religionsperspektiv. Afsættet for udvælgelsen var, at materiel religion er genstande, der relaterer sig til religion eller religiøse emner. De er ikke i sig selv religiøse, men kan vække religiøse følelser (Schütze, 2014, 101). Religionsforskeren Crispin Paine omtaler endvidere tre måder, hvorpå genstande kan rumme informationer: iboende, ydre og tilskrevet (ascribed). Et eksempel på en genstand med tilskrevet information kan være

bedstefars ur, der efter bedstefarens død minder os om ham og døden (Paine, 2013, 15).

En vielsesring er i teorien en god katalysator for fortællinger om levet religion i form af et kirkebryllup, men hvis deltagerne forbinder det med praktik, fx et rådhusbryllup og egen lejlighed, så opstår snakken om religion ikke. Erfaringen blev, at materialitet ikke nødvendigvis åbner for samtaler om immaterielle værdier. Ikke overraskende, for museumsgæsters oplevelse af genstande afhænger af den enkeltes agenda, behov og præferencer. De har deres personlige værktøjer til at forstå det, de ser, og dette er med til at definere den samtale, der måtte finde sted (Hein, 2006, 347. Buggeln m. fl., 2017, 83).

Skift i fokus: fra hverdagsliv til jul

Besøgene af plejehjemsgrupperne indikerer, at Den Gamle Bys formidling af almindelige hjem, både gennem totaludstillinger og enkeltgenstande, ikke oplagt fungerer som katalysator for museumsgæsters dialoger omkring levet religion. Ved at tilskrive eksempelvis bryllupsfotografiet og vielsesringen religiøse symbolværdier var det forventningen, at genstandene, oplevet direkte og uden formidling, ville medføre dialog og samtale mellem deltagerne om levet religion. Den udtænkte katalysatoreffekt, at udstillinger af hjem og genstande kunne initiere dialog om religion, udeblev. Det var nødvendigt med en mere eksplicit agenda.

Ved at tage afsæt i konkrete udstillingselementer, hvor der er en klarere sammenhæng mellem udstillingens indhold og religion, så ville der skabes grundlag for større genkendelse hos deltagerne (Schütze, 2014, 193). En sådan sammenhæng findes i Den Gamle By, der hvert år pynter museets udstillinger af hjem op, så udstillingerne afspejler tidstypisk fejring af julen. Det er en af museets helt store sæsoner. Museets gæster kan, ud over at se udstillingerne, der formidler dansk julehistorie, også spise, drikke, købe og på anden vis opleve julens glæder.

Baggrund: Den Gamle Bys formidling af jul som tradition

Den Gamle By har siden 1951 haft julen som en årlig tilbagevendende formidlingsindsats. Det har siden udviklet sig til at være en af de helt store

JULEAFTEN MED HALM PÅ GULVET

Julen var i 1600-tallet en religiøs højtid, og hos den rige købmand ligger bibelen klar til oplæsning. Alligevel er der rester af folketro og ældre tiders lys- og madfest.

Alt er parat til det store julemåltid: Risengrød, skinke, grønlangkål, pølser og æbleskiver. Kun husets herre uddeler gaver, som kunne være en mønt, en ske, et bæger eller en ring. Gaver til tjenestefolk var ofte julekager eller julebrød.

På gulvet er strøet rughalm. Her sover hele husstanden julenat, og deler på den måde vilkår med Jesusbarnet i krybben.

*Illustration 2: Der er i alt 21 skilte af denne type placeret ved juleudstillingerne i Den Gamle By. 4 af dem formidler et religiøst perspektiv. De øvrige skilte fokuserer på traditioner.
Foto: Den Gamle By*

satsninger, hvor omkring 130.000 gæster besøger museet i juleperioden.² Udstillingerne er de samme totale tableauer af hjem, men nu med fokus på tidstypiske juletraditioner, der lægges som et lag oven på de eksisterende udstillinger. Skiltningen består af et kortfattet hovedskilt, der beskriver, hvad tableauet viser. Der er totalt fravær af lange forklarende tekster, og gæsterne går selv på opdagelse i interiørene, hvor julen “bare er”.

Den Gamle By formidler traditioner: *Oplev 400 års juletraditioner*, står der på al marketingsmateriale. Og i baggrundsmaterialet til medarbejderne, der er udarbejdet af den tidligere og nuværende juleinspektør, står der i indledningen:

Julen i Den Gamle By 1625-1974

Målet med Jul i Den Gamle By er at fortælle og vise, hvordan og hvornår de enkelte elementer i den moderne danske juletradition er opstået. ... En del af udstillingerne er bygget op som øjebliksbilleder. Nogle steder ser man forberedelserne til julen, andre steder er man havnet midt i festen, og andre steder igen ser man stuen, som festdeltagerne netop har forladt. (Ingvorsen m.fl., 2019, 1)

Ved beskrivelserne af de enkelte udstillinger i baggrundsmaterialet kan der være oplysninger om den religiøse baggrund for det udstillede scenarie, eller der gives kulturhistoriske data, som for eksempel at præsterne var meget imod 1700-tallets julestuer. Religion og kristen kulturhistorie indgår som en del af de museumsansattes viden, selvom det er traditionerne, der er i fokus i forbindelse med formidlingen.³

Nye øjne på juleudstillinger:

Hvordan får vi museumsgæster til at tale om religion?

Ved at fokusere på den danske jul, der er allestedsnærværende og ikke mindst formidles i stor skala i Den Gamle By, blev der inviteret en bred

2. Når der ikke er coronakrise.

3. Den Gamle By er ikke anderledes end mange museer, hvor myter, symboler og ritualer anvendes som forklaring i stedet for religion. Muligvis af respekt for viden-skaben (Buggeln m.fl., 2017, 45).

skare af både museumsvante og ikke-museumsvanter gæster i form af en række mindre grupper til at besøge museet. Forventningen var, at alle inviterede på den ene eller anden måde var bekendt med den danske jul.

I alt besøgte syv grupper museet. Fokus i udvælgelsen var at få forskellige øjne på udstillingerne, dog at der skulle være en vis sammenlignelighed mellem grupperne. Derfor blev der inviteret fokuseret i form af forskellige trosretninger, herunder ikke-troende. Derudover var der fokus på diversitet, også i forhold til deltagernes forudgående kendskab til museets juleudstillinger.

I valget af små fokusgrupper var det af væsentlig betydning, at museumsbesøg er en social oplevelse, hvor en gruppes sociale dynamik er vigtig i forhold til læringen og oplevelsen af besøget (Wollentz m.fl., 2021, 12). Derfor var det et kriterie, at de enkelte gruppers deltagere kendte hinanden.

Alle deltagere skulle inviteres som eksperter (på eget liv), og deres udsagn i forbindelse med besøget på museet ville være afgørende elementer i det videre arbejde i projektet. Formuleringen af invitationen var derfor central: Vi ønskede hjælp til at gøre museets udstillinger bedre. De potentielle deltagere blev oplyst om, at julens udstillinger ville være i fokus, og at museet ønsker at være for *alle*. De fik også at vide, at museet var med i et nationalt projekt om religion og ikke-religion på museer. Deltagerne ville få gratis adgang til museet og traktament i Gæstgivergården, som tak for hjælpen. Alle grupper blev rekrutteret gennem egne professionelle og personlige netværk, med risiko for forudindtagethed. At der blev kvitteret for indsatsen med fribillet og forplejning, har også medvirket til en positiv stemning for projektet og museet. Det var det muliges kunst.

Grupperne blev: ældre kvinder fra Nørremarkskirken i Vejle, unge og voksne kvinder og mænd fra den katolske Vor Frue menighed i Aarhus, somaliske-danske kvinder, der havde deltaget i opbygningen af udstillingen *Et somalisk hjem i Danmark* og med et stort kendskab til Den Gamle By, pensionerede havnearbejdere fra Aarhus, en ung dialogtrænet kristen-muslimsk kvindegruppe, midaldrende arabisk-danske mænd og en gruppe kulturkristne og holdningsstærke kvinder.

I forberedelsen af besøgene indgik det at få konkret indsigt i formidlingen i udstillingerne, herunder Den Gamle Bys omfattende baggrundsmateriale, der anvendes af museets ansatte. Der blev udvalgt en række stop, som alle grupper så vidt muligt skulle opleve på deres tur rundt i udstillingerne, primært Borgmestergården, der formidler de ældste tider, og 1970'er-kvar-

teret. Dette med en forventning om, at det i den efterfølgende proces ville sikre et vist sammenligningsgrundlag.

Roller som vært for grupperne blev diskuteret for at sikre selvindsigt i egen tilstedeværelse under besøgene. Under gruppernes besøg skulle den museumsansatte ideelt set fungere som passiv guide og fluen på væggen. Da fokus var religion, ville der lejlighedsvis blive samlet op eller spurgt ind til det, der blev talt om, for at sikre den nødvendige forståelse. Der ville være tale om en balancering mellem på den ene side at stille grupperne så frit som muligt og på den anden side at sikre et materiale, der kunne bruges i den efterfølgende proces. Denne semistyring skyldes tidligere erfaringer med plejehjemsgrupperne. Under gruppens refleksion over kaffen skulle den ansatte derfor mediere samtalen, med afsæt i det, der var blevet diskuteret undervejs.

Under rundturen ville samtalerne ikke blive optaget, dels for at sikre et så 'naturligt' besøg som muligt, og dels af juridiske hensyn til øvrige gæster i udstillingerne. Der blev til gengæld udarbejdet en kort log af hver rundtur i udstillingerne, og den efterfølgende dialog over kaffen blev optaget og siden transskriberet. Transskriberingen skulle være en væsentlig kilde til processens sidste fase, der rummede vidensdeling og dialog med ansatte på museet.

Umiddelbar læring fra besøgene i julens udstillinger

Museumsgæster bidrager selv til at konstruere deres besøg. Så ét er, hvad museet formidler, noget andet er gæsternes personlige baggrund og erfaringer, der i sidste ende former deres oplevelse. De amerikanske forskere John H. Falk og Lynn D. Dierking understreger endvidere betydningen af en gruppes sociale dynamik, for hvordan museumsbesøget opleves (Falk og Dierking 1992, 1-7). Der var derfor en forventning om, at grupperne ville opleve og diskutere udstillingerne på individuel vis.

Der blev tale om syv meget forskellige besøg: Personlige erfaringer og indsigter *var* betydende for både den måde, de enkelte grupper oplevede udstillingerne på, og hvad der blev omdrejningspunkter for den indbyrdes dialog. Der var emner, der gik igen på tværs af grupperne. Men der var også tolkninger af det udstillede, som i den grad har givet stof til eftertanke om-

kring det, museumsansatte synes er indlysende formidling, og hvordan det egentlig opleves af museumsgæster.

Fælles for de fleste grupper var, at udstillingerne åbnede for minder fra barndommen. Nogle beskrev, hvordan deres barndomsjul havde været i forhold til traditioner og deres følelser knyttet til juletiden. De responderede, som gæster normalt vil gøre, under et museumsbesøg (Schütze, 2017, 116).

Stort set alle grupper efterlyste elementer, som de fandt hørte julen til, men som de syntes manglede i udstillingerne: juleudsmykning af særlig betydning, for eksempel i form af engle, julekrybber og Jomfru Maria. For kvinderne fra Vejle, katolikkerne og de arabiske mænd forekom det som en selvfølge, at julen er en religiøs højtid. Det var tydeligt, at det var ud fra deres personlige opfattelser af, hvad der symboliserer julen som højtid, at de efterspurgte det, de syntes manglede.

Deltagernes baggrundsviden, incitament, individuelle referenceramme m.v. blev brugt som filter for det, grupperne så og diskuterede (Buggeln m.fl., 2017, 63). Det kunne være måden, egne højtider festligholdes på. Eksempelvis fandt de somaliske kvinder, at den danske familiejul var meget langt fra den fest, en så vigtig begivenhed som julen burde være. Højtider handler for kvinderne om et bredere fællesskab, der både kan inkludere venner, venners børn og naboer, langt fra en klassisk dansk fællesskabsforståelse.

Flere grupper kommenterede også på museets formidlingsvalg, og hvad det betød for den samlede formidling af julen. Eksempelvis er der udstillet en række forskellige juletræer i 1974-bydelen. De kulturkristne kvinder syntes, at de så ens ud. De savnede en diversitet i formidlingen, for som de bemærkede, holder ikke alle jul på samme måde, men at det for dem så sådan ud i udstillingerne. De bemærkede endvidere, at det var godt, at museet formidlede julens traditioner, men i forlængelse af den konstatering så udspandt der sig en dialog om, at: "... hvis man skal være tro mod, at man nu pynter op her, så skal man jo sådan set i den der tyrkiske gøre noget, når der er Eid" (Gruppebesøg, 2021). De foreslog endvidere, at der i udstillingerne gives plads til de mange østeuropæere, der er flyttet til Danmark.

I flere grupper blev det eksplicit diskuteret, om det var vigtigt *også* at formidle, at julen kan betragtes som en religiøs højtid. Det mente i særdeleshed den somaliske, katolske og dialogtrænede gruppe, at det var. Den somaliske gruppe mente, at det var ekstra vigtigt at formidle julens religiø-

se dimension, da de oplevede, at der i Danmark kan være en tendens til at se religion som en potentiel kilde til konflikt. At nogle mennesker trækker religionskortet, for at lægge afstand til andre mennesker: "... Det er vigtigt at sige det. Det her er religion ... Folk skal adskille deres egne personlige agendaer. Øh ... Eller hvad man kan sige. Der er nogen, der misbruger det. Misbruger religion." (Grubebesøg 2021). For de somaliske kvinder er det vigtigt, at museet taler om religion i historisk perspektiv, så museets gæster kan erfare, at religion er noget andet og mere – og ikke blot en trussel. At museet har et ansvar og kan medvirke til at præge debatterne isamtiden.

Også blandt de dialogtrænede kvinder udspandt der sig en dialog om det religiøse aspekt af julen, og om at det religiøse har plads i eksempelvis gå-gadens udsmykning: "Jeg synes, det er fedt, det (religiøse) kan have plads ved siden af Coca Colas julemand" (Grubebesøg 2020).

Ovenstående er et lille udpluk af de dialoger og udsagn, som udspandt sig i de syv grupper. Spørgsmålet er, hvordan deres indsigter kan bidrage til udvikling af Den Gamle Bys formidling af religion som et perspektiv på det levede liv, som er museets kerneformidling?

Besøgene i julens udstillinger viste, at de kunne fungere som afsæt for samtaler i grupperne om religion, men der blev også talt om meget andet, der lå grupperne på sinde. Personlige erfaringer, barndoms minder, verdenssyn osv. var bestemmende for oplevelserne og samtalerne. Visse tolkninger af det, deltagerne så, var ganske anderledes, end hvad der er museets intention med formidlingen.

Kan museumsansatte lære noget af museumsgæsters oplevelser af julens udstillinger og ikke mindst deres udsagn og tolkninger af det, de ser? Ved at dele de umiddelbare og rå erfaringer fra gruppernes besøg med ansatte, der alle er involveret i formidlingen af julen i Den Gamle By, blev der lejlighed til en sidste trykprøve.

Workshop med ansatte i Den Gamle By

Andet undersøgelsesspørgsmål om, hvorvidt museumsansatte kan lære af museumsgæsters oplevelser, blev afprøvet i en workshop med museets juleinspektør, leder af skoletjenesten, en formidler fra skoletjenesten/levende historie samt lederen af aktørteamet. De fire inviterede indgår alle som fagpersoner i museets formidling af julen og var derfor inviteret som eksperter

på området. Med afsæt i datamaterialet fra de syv gruppers besøg skulle det undersøges, hvordan fagpersonerne responderede på oplevelser og erfaringer, som grupperne havde haft i udstillinger om julen.

Workshoppen bestod af to runder og en afrunding. Første runde havde fokus på udsagn fra de syv grupper, og hvordan workshopdeltagerne ville reagere på udsagnene. Anden runde satte fokus på det at være ansat og forholdet mellem faglighed og personlige værdier, med særligt fokus på julen. Som afrunding blev spørgsmålet rejst, om der var opstået nye indsigter i relation til religion som perspektiv.

Som baggrund for første runde med udsagn fra grupperne, blev workshopdeltagerne indledningsvis introduceret for baggrunden og omstændighederne for det indsamlede datamateriale. Deltagerne blev herefter bedt om at forholde sig til udsagnene, samt dele deres refleksioner og tanker i forbindelse med udvalgte citater fra transskriberede interviews. Citaterne var på forhånd delt op i en række temaer:

- 1) Måder, hvorpå gruppedeltagerne oplever Den Gamle Bys formidling af julen som højtid i Borgmestergården (der formidler de ældste tider) og 1970'er-kvarteret
- 2) Hvad det for gruppedeltagerne vil sig at fejre en højtid, heraf oplevelser af genkendelighed eller mangel på samme i forbindelse med udstillinger om julen
- 3) Holdninger blandt gruppedeltagerne, om man skal vise sin tro, eller om man ikke skal
- 4) Gruppedeltageres overvejelser om, hvilke narrativer museet kan rumme?

Den efterfølgende runde tog afsæt i det overordnede spørgsmål: Hvordan de som ansatte formidler julen i Den Gamle By? Dialogen blev faciliteret gennem en række underspørgsmål, som var blevet forberedt på forhånd. Workshopdeltagerne trak på skift en seddel, læste højt og satte selv gang i dialogen.

Spørgsmålene lød:

- Hvorfor er det vigtigt at formidle juletraditioner?
- Har dit eget forhold til julen betydning for den måde, du formidler jul i DGB?

- Er uddannelsen afgørende for, hvilke valg man tager, når man skal formidle jul?
- Er det vigtigere at formidle julen end andre højtider, og hvorfor?
- Er der forskel på højtiderne, og hvordan man kan formidle dem på museer?
- Er der noget I ikke vil formidle i DGB? Og hvorfor?

Formålet var at give mulighed for refleksion omkring betydningen af faglighed og personlige værdier, når museet formidler jul. Som Laura Maria Schütze konkluderer i sin ph.d.-afhandling om religion og museer, så har det betydning, hvilken faglig og personlig baggrund den museumsansatte har, i forhold til hvilke valg der bliver taget omkring formidlingen af religionsperspektiver:

At museal praksis er en social praksis, der afspejler og producerer bestemte opfattelser af verden. At denne produktion af verden er afhængig af museumspersonalets faglige baggrund og personlige overbevisning, er måske ikke en overraskende konklusion. (Schütze 2014, 251)

Som afslutning på workshoppen fik workshopdeltagerne stillet spørgsmålet: Kan det, I har diskuteret og erfaret, få indflydelse på den måde, museet formidler levend religion?

Umiddelbar læring fra workshoppen

Workshoppen afslørede en umiddelbar lyst til at tale om, hvordan museets udstillinger egentlig opleves og anvendes af gæster. De udvalgte udsagn viste sig ind imellem svære at forstå, ikke kun pga. af talesproget, men også fordi perspektiverne var uventede for workshopdeltagerne. Eksempelvis omtalte en af julebesøgenes deltagere konsekvent Borgmestergården som kirke. Inspektøren overvejede, at der var tale om en spejling, at vedkommende gik efter det, der betød noget særligt for vedkommende. Andre i workshoppen fandt dog en anden årsagsforklaring: En gine i 1625-stuen, der har pibekrave som nutidens folkekirkepræst. Det fik lederen af skoletjenesten til at bemærke, at af samme grund fortalte hun altid elever, der var der i undervisningssammenhænge, at der ikke er tale om en præst, men højeste mode på den tid, og at det i dag er blevet en 'uniform'. Hun kommer således forudindtaget til livs ved at formidle, at der netop ikke er tale

Illustration 3: Juletræerne står i henholdsvis kernefamiliens og pensionistægteparrets lejligheder i 1974-bydelen. Der er mangfoldighedspunkter i brugen af julepynt, men der er også forskelle. Foto: Den Gamle By

om en præst. Almindelige gæster, der besøger museet uden guide eller underviser, er overladt til deres egen forståelse, og dermed kan Borgmestergården opleves som en kirke.

En overraskende erkendelse i workshoppen var, at dét, de som fagpersoner ser som nuancer i de historiske fortællinger, slet ikke bliver set sådan af museumsgæster. Som inspektøren formulerede det, så har museet ti forskellige hjem med forskellige juletræer (i 1970'er-afsnittet), og hun ser mange nuancer, "men det er lidt vildt, at det ikke ses" (Workshop, 2021). Det overraskede, at det udefra kan se ens ud. I forlængelse heraf blev det problematiseret, at hvis man skulle fremhæve alle nuancer, så ville der blive tale om en meget omfattende formidling i udstillingerne.

På spørgsmålet om, hvorvidt der var noget workshopdeltagerne ikke ville formidle i DGB, var svaret både ja og nej. Konkret nævnte de samfundets bagsider, men så alligevel, blot det ikke var hele tiden. Flere af grupperne fra julebesøgene havde netop talt om julens bagside, at julen ikke altid er forbundet med hygge, men også fattigdom, afsavn, travlhed og strid. Disse udsagn blev præsenteret i workshoppen, hvor der skete noget uventet, som

dagsorden ikke lagde op til: Workshopdeltagerne gik straks i gang med konceptudvikling. De anerkendte umiddelbart gruppernes udsagn om julens bagsider og diskuterede straks både julens bagsider som emne og formidlingsmulighed. Skulle man lave om på eksisterende udstillinger eller lave nyt? Der blev argumenteret for og imod. De udpegede en baggård på museet som et sted, der ville være egnet til formålet.

Et vigtigt greb for de fire deltagere er muligheden for at flytte emner i tid, hvilket giver mulighed for at formidle en virkelighed i “gamle dage”, der også er relevant i dag. Som formidleren formulerede det: “Den [julens bagside] er nemmere at fortælle på afstand. Det er nemmere med den lille pige med svovlstikkerne end at fortælle om situationen i dag ...” (Workshop 2021). Men den indbyrdes dialog afslørede også, at de fandt, at emner kan komme for tæt på nutiden. Inspektøren var fokuseret på at formidle i kontekst: “Vi kan fortælle bagsiden af bagerens travlhed ved bageren. Men ikke med 1970’erne – det er for tæt på.” (Workshop 2021). Refleksionen kom på baggrund af en af julegruppedeltagerens fortælling om, at som bagersøn havde han oplevet stor kaos hvert år til jul omkring 1960’erne. Bageren, som inspektøren henviser til, er fra 1885.

Workshoppen afslørede interesse for at ville diskutere, hvad det er, museet formidler, hvilke beslutningsgrundlag, der ligger bag, og at religion er et meningsfuldt perspektiv. Deltagerne bemærkede, at levet religion formidles i løsrevne “øer” på museet, at det som regel formidles som traditioner, og at der bliver foretaget fravalg. En af deltagerne pointerede, at det er nødvendigt, at medarbejderne på museet taler om museets valg og fravalg. Ikke blot omkring religion, men også på et overordnet niveau: Giver formidlingen indtryk af at være den historiske sandhed? Som museumsformidlere og museum er der ikke kontrakt på den historiske sandhed: “Vi bryster os tit af at være historisk korrekte ... Men det er snarere det, der er historisk muligt, det har vi belæg for ... det er ikke en sandhed, det er en mulighed” (Workshop 2021).

De personlige erfaringer med julen fyldte i workshoppens dialoger. Der blev talt om egne traditioner, og hvordan det har indflydelse på indstillingen til at arbejde med julen på museet. De beskrev samstemmende, at julen var fællesskabende, og at det viste man for eksempel ved at sætte lys eller pynt i vinduerne. En bemærkede, at det var en måde at vise sin tro på, og henviste til en erfaring fra et udenlandsophold, der blev den mest julede jul nogensinde, med al mulig pynt – fordi hun var langt hjemmefra. I samta-

lerne var fokus på handlingerne og følelserne forbundet med julen, men det værdimæssige blev der kun talt ganske lidt om. En af deltagerne bemærkede, at de personlige perspektiver med julen fyldte (for) meget i snakken. Det blev anslaget til det planlagte fokus på faglighed og personlige værdiers betydning. Her slog de fast, at fagligheden og historisk viden er vigtig, men at eget forhold til julen også har betydning. Fagligheden har betydning for de formidlingsvalg, der bliver truffet, som eksempelvis når sang inddrages i undervisningsforløb, fordi vedkommende har en baggrund som musiklærer, men at vedkommende selv er glad for at synge, er også vigtigt. Nødvendigheden af at forholde sig reflekteret til sig selv blev italesat af en af deltagerne, så: "... kan man ikke være ægte formidler, hvis ikke man vedkender sig selv" (Workshop 2021). Faglige grænser og personlige værdier spiller sammen, hvilket kom til udtryk i en dialog omkring de forskellige aktørroller, som indgår i levende historie, hvor forskellige strategier bliver taget i anvendelse. En strategi er at lægge distance til fortællingen – at det handler om en fra omgangskredsen, ikke en selv. Eksempelvis når en rolle som fattig mor kræver, at man forsøger at sælge sit barn, for at få råd til mad: "Jeg vil ikke sælge et barn, som rolle ... jeg kunne ikke være troværdig i rollen som fattig mor, som velnæret mig, for fortællingen handler jo om den ultimative desperation ... jeg fortæller om en, jeg kender, i stedet". En anden strategi er at knytte historien sammen med dragten: "Jeg kan gøre det, når jeg er iklædt dragt. Jeg tager en rolle på – så kan jeg godt være troværdig enke i Eilschous bolig" (Workshop 2021).

Workshoppens vigtigste konklusion blev udtalt gennem et ønske fra deltagerne om, at der bliver skabt rum for museumsansatte, så de kan have mere værdibaserede dialoger for herigennem at få nye perspektiver på eksisterende arbejde; det kunne være religion, som et ud af flere perspektiver. Der burde også sættes tid af til at diskutere, hvordan museet egentlig formidler jul. Deltagerne i workshoppen pegede på, at det er vigtigt at have dialog kollegaer imellem for at skabe forandring/udvikling, og at det foregår, hvor alle er lige, som de oplevede det i workshoppen. Deres ønskescenarie er faciliterede fora med plads til værdibaserede diskussioner. Formålet ville være, at kollegaer indbyrdes får skabt fælles forståelse på tværs af museet.

Museumsansattes rolle

Der er grund til at dvæle ved museumsansattes rolle. De ansatte i Den Gamle By skaber museet. Både de fysiske rammer, formidlingen og alt der imellem. De har forskellige fagligheder og personligheder, der har betydning for de valg, der træffes.

Tempoet er højt, og museumsfolk er generelt gode til at konceptudvikle formidling og oplevelser, hvilket blev demonstreret under workshoppen. Men hvor gode er de til at vende blikket indad: på egen praksis, egne værdier – i forhold til den formidling de leverer?

Workshoppen efterspurgte tværfaglige rum, hvor der ikke er noget der er rigtigt eller forkert, hvor der kan ske en meningsforhandling mellem ansatte. Holdningen blandt workshopdeltagerne var, at når kollegaer med forskellige uddannelsesbaggrunde mødes, vil de både erfare hinandens synsvinkler og finde fælles mening. Men de kan også blive klogere på eget ståsted og egne værdier.

Forhandlingen mellem faglighed og personlig overbevisning skinner igennem, den foregår hele tiden. Når man som museumsfaglig alligevel finder det nødvendigt at markere sit sekulære og videnskabelige syn på eksempelvis julens traditioner, som eksempelvis under workshoppen, så kan det handle om ønsket om at opretholde den sekulariserede museumsformidling, hvor religion er en privatsag (Schütze 2014, 230f).

Museumsansatte foretager valgene, i hvad og hvordan der bliver udstillet og formidlet. Museumsansatte ved, at museumsgæsternes tolkninger kan være mangeartede, men overraskes og frustreres over, at der er så stor forskel på, hvad den ansatte ved, og hvordan det kan tolkes af gæsterne. Hvilke redskaber har museet? Hovedfokus bliver let, om museet har forklaret sig *godt nok*, eller om der skal formidles endnu mere.

From Being about Something to Being for Somebody er overskriften på Stephen E. Weils artikel fra 1999, der undersøger potentialerne for transformation af amerikanske museer. Her gør han det klart, at indleder museet en forandringsproces, så kan man ikke nøjes med at ændre på en ting, der må kompenseres eller ændres andre steder i organisationen (Weil, 1999, 244). Ændres museets perspektiv, så vil det medføre behov for andre kompetencer og erfaringer, både fagligt og formidlingsmæssigt (Weil, 1999, 251). Omsættes Weils erfaringer til et ønske om, at religion skal være et perspektiv i museets arbejde, så vil der opstå behov for andre kompetencer på museet. Er løs-

ningen kollega(er) med religionsfaglig baggrund? Faglighed betyder afgjort noget for, hvilke perspektiver der kommer til at tone formidlingen (Schütze, 2014, 213). Som det blev slået fast i workshoppen med ansatte fra Den Gamle By, så er det ikke den enkelte, der gør museet – det gøres i fællesskab. Som workshopdeltagerne gav udtryk for: Ønsker man at skabe nye samtaler på museet for museumsgæster med afsæt i religion, så må det ske på tværs af museet. Løsningen er nok derfor ikke udelukkende at ansætte en religionshistoriker og overlade ansvaret for religion på museet til vedkommende.

Hvad betyder det endvidere for museets ansatte, at museet er en offentlig institution, der navigerer inden for rammerne af et officielt sekulært blik, der inddeler verden i en sekulær og en religiøs sfære (Schütze, 2014, 213f.)? Med et museum, der agerer i en sekulær sfære, så vil det nødvendigvis betyde, at religion indgår så lidt som muligt på museet. Måske fravælger man det endda bevidst. Det skete eksempelvis i forbindelse tilblivelsen af særudstillingen *Et somalisk hjem i Danmark*, hvor museumsansatte over for hinanden understregede, at det *ikke* handlede om religion (*Et somalisk hjem*, 2021).

Endelig så kan det have betydning, at også den enkelte museumsansatte opfatter religion som privat. At vedkommende personligt synes, at religion hører privatlivet til og derfor ikke hører hjemme på museet, både af hensyn til sig selv, men også af hensyn til museets gæster. De indledende uformelle samtaler over frokostbordet og workshoppen gav indikationer på, at ansatte har forskellige grænser. De delte gerne egne ritualer og traditioner. Men hvilke personlige værdier, der ligger bag, det blev der ikke talt om. Men dialogerne afslørede også, at de ansatte er villige til at udfordre disse grænser, fordi de finder religion et interessant og underbelyst perspektiv.

Konklusion

Religion har altid været en del af den danske kultur, så derfor er det nærliggende, at Den Gamle By også formidler religion. Måden, det sker på, er ofte ved at formidle traditioner som eksempelvis julen. Baggrunden for fraværet af eksplicit religionsformidling på museet kan forklares med en sekularisering, som de kulturhistoriske museer har til fælles. Religion og tro opfattes som et privatanliggende.

I spørgsmålet om, hvordan museers udstillinger med afsæt i religion kan bidrage til nye samtaler om livet og samfundet, har en erfaring været, at både ansatte og museumsgæster finder religion relevant og vigtigt som en del af museets formidling. De ansatte er nysgerrige på emnet og efterlyser muligheder for at udforske religionsperspektivet kollegaer imellem. Museumsgæster (grupper, der besøgte julen) synes af forskellige grunde, at religion er vigtig af formidle. Både som en del af danskernes kulturhistorie, men også i ønsket om, at museet bidrager til en samfundsmæssig debat, omkring forskellige forståelser af religion.

Religion er en del af samfundets virkelighed. Historisk set så har religion haft skiftende betydning for samfundets udvikling og for det enkelte menneske. Det giver mening at formidle den del af livet også som det, det er: religion. Det handler ikke om, hvad der er rigtigt eller forkert, men snarere om at gå sin formidlingsstrategi efter i sømmene og spørge: Hvorfor er det lige, at vi ikke taler om religion?

Værktøjskasse

Værktøjskassen forsøger at samle en række af de vigtigste erfaringer og spørgsmål, der er blevet rejst i artiklen. Spørgsmålene afspejler den aktuelle situation, når Den Gamle By, uden religionsfaglig baggrund blandt det faste personale, sætter sig for at have fokus på religion. Spørgsmålene er stillet op som tips og råd med det formål at give erfaringer videre til andre kulturhistoriske museer, der ønsker at sætte fokus på religion i museets formidling.

Værktøjskasse		
Tips og råd (hvad)	Metode (hvordan)	Årsag (hvorfor)
Sæt fokus på religion blandt medarbejderne	Begynd at tale om religion på museet.	At religion/tro er en privatsag, er så indbygget, at vi ikke opdager det.

Værktøjskasse		
Tips og råd (hvad)	Metode (hvordan)	Årsag (hvorfor)
<p>Spørgsmål: Findes der religionsfaglighed på museet? Er der ansatte, der har særlig interesse for emnet? Hvornår bliver genstande tillagt religiøse betydninger? Hvornår taler de ansatte gerne om religion, og hvornår viger de uden om? Hvilke personlige holdninger har de ansatte til det at formidle religion på museet?</p>		

Kvalificer dialogen på museet ved at etablere et fælles sprog omkring måden, der tales om religion på.	Inviter religionsfaglige eksperter til at besøge museet. På landets universiteter findes religionsfaglig ekspertise, der gerne bidrager med viden og sparring.	Et manglende fælles sprog på museet, manglende viden og usikkerhed omkring, hvordan man håndterer religionsbegreberne, skaber fejlkommunikation og en holden fast i "plejer".
<p>Spørgsmål: Hvad er levet og levende religion? Hvordan overfører man religionsfaglighed til museal praksis? Hvad kan religionsperspektivet åbne op eller lukke ned for?</p>		

Undersøg eksisterende udstillinger for religiøse symboler.	Efterspørg indsigter fra religiøse forkyndere. Inviter den lokale præst, lama, imam, sikh, rabbiner m.m. til at gå med rundt på museet.	Erfar, hvad styrede blikke på udstillinger kan betyde for forståelsen af eksisterende udstillinger.
<p>Spørgsmål: Hvad får de inviterede øje på? Hvad betyder det for oplevelsen af eksisterende udstillinger, at der findes religiøse symboler, og dermed andre fortællinger i udstillingerne?</p>		

Lær udstillingerne at kende gennem jeres gæster. Hvad betyder deres tolkninger for egen praksis? Omfavn indsigterne.	Inviter særskilte grupper til at opleve museet. Rekrutter én eller flere grupper til at observere og tale om konkrete udstillinger med fokus på religion.	Museumsgæsternes oplevelser af udstillingerne er helt deres egne. Der kan være helt andre måder at forstå formidlingen af genstande og udstillinger på.
<p>Spørgsmål: Hvordan oplever de inviterede museets udstillinger? Hvad får udstillingerne dem til at tale om? Hvordan tolker de det, de ser? Hvad gør deres oplevelser ved egen forståelse af museets formidling?</p>		

Skab rum og rammer til at tale om formidlingsvalg og værdier, uden fokus på etablering af konkrete udstillinger etc.	Inviter kollegaer til tværfaglige dialogmøder. Prioriter en ekstern facilitator. Lad religion indgå som et særligt perspektiv.	At dele erfaringer og indsigter med kollager, der sætter fokus på samspil mellem faglighed og personlige værdier, som afsæt for formidlingsudvikling, der rummer religion.
<p>Spørgsmål: Hvordan spiller vores fagligheder sammen? Hvordan påvirker personlige livserfaringer vores arbejde? Hvilke andre måder kan man formidle religion på, hvis det ikke skal være som tradition? Hvordan honorerer vi, at gæster gerne vil vide mere om religion og tro i udstillinger? Hvordan honorerer gæsterne, at museet formidler religion i udstillinger?</p>		

Litteratur

- Buggeln, Gretchen, Crispin Paine og S. Brent Plate Editors. *Religion in Museums. 2017*, Bloomsbury.
- Falk, John. H. og Lynn. D. Dierking. 1992. *The Museum Experience*. Whalesback Books.
- Hein, George E. 2006. Museum Education. In S. MacDonald, editor. *A Companion to Museum Studies*. Oxford: Blackwell Publishing.

- <http://www.george-hein.com/downloads/MuseumEdBlackwellHein.pdf>
- Ingvorsen, Jens og Anna Wowk Vestergaard. 2019. *Julen i Den Gamle By 1625 – 1974*. Upubliceret materiale til medarbejdere. DGB
- Laursen, Anneken Appel, Danielle Guldmann Sekwati og Simone Søndergaard Bertelsen. 2017. Nu er vi en del af Danmarkshistorien, *Nordisk Museologi* 2: 70–87. <https://journals.uio.no/museolog/article/view/6348>
- Paine, Crispin. 2013. *Religious Objects in Museums: Private Lives and Public Duties*. Bloomsbury.
- Schütze, Laura Maria. 2014. *En fornemmelse for migration. Sted, materialitet og religion i udstillinger på Immigrantmuseet og Københavns Museum*. Københavns Universitet.
- Weil, Stephen E. 1999. From Being about Something to Being for Somebody: The Ongoing Transformation of the American Museum. *Daedalus* 128, no. 3: 229–58. <http://www.jstor.org/stable/20027573>.
- Wollentz, Gustav, Anna Hansen, Martin Brandt Djupdræt og Lasse Sonne. Editors. 2021. *Museet som ett socialt rum och en plats för lärande*. Jämtli Förlag. https://www.dengambleby.dk/fileadmin/Viden/Increased_Learning_through_Social_Spaces_ebook.pdf

Digitalt materiale

- Et somalisk hjem*, 2021. Interview med museumsinspektør Anneken Appel Laurson om skabelsen af udstillingen Et somalisk hjem i Danmark. En del af læringsmaterialet i projektet. <https://samtidsreligion.au.dk/religion-paa-museum/eksempler>

Kilder/upubliceret

- Åbygård plejehjem, 2021, upubliceret log og lydoptagelse
- Gruppebesøg, 2020, Nørremarkskirken, upubliceret log og transskription
- Gruppebesøg 2020, Dialogtrænet, upubliceret log og transskription
- Gruppebesøg 2021, Arabiske mænd, upubliceret log og transskription
- Gruppebesøg 2021, Kulturkristne kvinder, upubliceret log og transskription
- Gruppebesøg 2021, Katolsk gruppe, upubliceret log og transskription
- Gruppebesøg 2021, Havnearbejdere, upubliceret log og transskription
- Gruppebesøg 2021, Somaliske kvinder, upubliceret log og transskription
- Workshop 2021, udskrift

Kapitel 4

Religion på museer – som en del af et undervisningsforløb

Af Sanne A. Hansen

At studere religionsvidenskab kan bringe en vidt omkring. Man kan beskæftige sig med alt fra originaltekster på hebraisk, til moderne spirituelle grupper og videre omkring politiske lovforslag og trossamfund som folkekirken. Man kan eksempelvis tænke religion i en historisk, psykologisk eller etnografisk sammenhæng, og ofte står religion ikke alene, men det er noget, som i større grad studeres i et tværfagligt felt. Denne udvikling forsøgte jeg at belyse for en gruppe studerende med et undervisningsforløb ved religionsvidenskab på Aarhus Universitet i efteråret 2019. Kurset havde titlen “Religion, museer og levende kulturarv” og tog afsæt i forskningsprojektet af samme navn og mit ph.d.-projekt. Kurset var en teoretisk introduktion til forskningsområdet med et feltarbejde i Den Gamle Bys juleudstillinger som et afsluttende element. Mit håb var at give de studerende et indblik i forskellige relevante aspekter af museumsverdenen.

I dette kapitel vil jeg præsentere undervisningsforløbet, og hvordan det (og andre lignende) kan være til gavn for både de studerende, universiteterne og museerne.

Om kurset og det teoretiske fundament

Kurset var udbudt til religionsvidenskabsstuderende på deres sidste semester af bacheloruddannelsen og var et valgfag på 5 ETCS-point. Det betød konkret, at der var undervisning en gang om ugen i 2 timer fra september til januar. Mit udgangspunkt var at tilrettelægge et kursus, der introducerede til de mange muligheder for at arbejde religionsvidenskabeligt med museer og kulturarv. Det er ikke emner, som de studerende på daværende tidspunkt havde haft mulighed for at arbejde med i løbet af deres studietid, og jeg ønskede derfor at tage udgangspunkt i religionsvidenskabelige teorier for at bygge bro imellem deres faglighed og museer og kulturarv.

Kurset begyndte med en introduktion til samtidsreligion i Danmark, hvor begrebet sekularisering og dets udvikling var i centrum. Sekulariseringsteoriene tog fart i 1960'erne, hvor bl.a. Peter Berger definerede det som "the process by which sectors of society and culture are removed from the domination of religious institutions and symbols" (Berger 1967, 107). Siden 1960'erne og frem til i dag har sekularisering fyldt meget i religionssociologien, og feltet er med tiden blevet meget omfangsrigt (se bl.a. Beckford 2003). Der har løbende været forskellige former for kritik af sekulariseringsteoriene, og i 1990'erne begyndte man at fokusere på en genkomst af religion, som det også ses i José Casanovas bog "Public Religions in the Modern World" (1994). Heri argumenterer han for "The fact that religious traditions throughout the world are refusing to accept the marginal and privatized role which theories of modernity as well as theories of secularization had reserved for them" (Casanova 1994, 5). Siden har der været en løbende debat om, hvorvidt sekularisering har fundet sted eller ej, og mange af disse diskussioner er ikke så frugtbare for religionsforskningen, da spørgsmålet er mere komplekst. En måde at arbejde med denne kompleksitet er ved at klarlægge, hvilket niveau man taler om sekularisering på. Her præsenterede jeg de studerende for Karel Dobbelaeres inddeling af samfundet i *macro*-, *meso*- og *micro*-niveauer, der er henholdsvis samfundsniveau, organisationsniveau og individniveau (Dobbelaere 1999). Når man studerer religion på museer, så studerer man religion på meso-niveau, som er et medierende niveau imellem individ- og samfundsniveauet. Ved at benytte denne inddeling kan man analysere videre på, hvilken rolle religion spiller i samfundet, når man ser på, hvordan religion er til stede på museerne.

Foruden de religionsvidenskabelige teorier valgte jeg at benytte bogen "Religion in Museums – Global and Multidisciplinary Perspectives" (Bugeln, Paine, and Plate 2017) som en grundbog for forløbet, da bogens opbygning gennemgår en række relevante perspektiver med internationale eksempler. Bogen er opdelt i afsnit om museumsbygninger, genstande, respons på genstande, museumsindsamling og forskning, museers fortolkning af religion og religiøse objekter og eksempler på religion på forskellige museer. Da bogen er en antologi, blev de studerende introduceret til en lang række forskellige cases fra udlandet og ligeledes en øget forståelse for de mange forskellige aspekter af museumsverdenen.

Der var altså tale om en bred teoretisk introduktion til feltet religion og museer, og som nævnt blev dette suppleret med et med et mere håndgribe-

ligt element i form af det afsluttende feltarbejde. Derfor var et af formålene med kurset helt lavpraktisk at klæde de studerende på til at kunne udføre et feltarbejde i Den Gamle Bys juleudstillinger. Her ønskede jeg, at de studerende skulle arbejde ud fra en bred religionsdefinition og supplerede derfor pensum med litteratur om kulturarv og begreber som *tangible* og *intangible cultural heritage* (Vecco 2010; UNESCO 2022). I dette materiale var en beskrivelse af, at definitionen af kulturarv har ændret sig og nu ikke kun handler om *the tangible*, det håndgribelige, såsom monumenter og genstande, men at kulturarv også inkluderer traditioner, ritualer, mundtlige fortællinger og andre mere uhåndgribelige, *intangible*, dele af kulturarven. Endvidere blev der også tilføjet litteratur om *lived religion* (Ammerman 2016; McGuire 2008). Dette er et forskningsfelt med en teoretisk ramme for at studere individets religiøsitet i hverdagen, hvilket ellers kan være et komplekst og ustruktureret forskningsfelt.

“Official religion and what religious organizations promote as “religious” are surely part of the picture, but not necessarily the best part for framing our focus. We must grapple with the complexities, apparent inconsistencies, heterogeneity, and untidiness of the range of religious practices that people in any given culture and period find meaningful and useful. By emphasizing individuals’ practices in everyday life, we may avoid some conceptual muddle. More important, by examining lived religion, we may get closer to understanding individual religion in all its complexity and diversity” (McGuire 2008, 16).

Mine overvejelser omkring det overordnede teorikompleks i relation til feltarbejdet var at få de studerende til at se på julen, som den blev formidlet i Den Gamle By, og vurdere, i hvilken grad julen på museet kunne være udtryk for levet religion, og få inkluderet håndgribelig såvel som uhåndgribelig kulturarv i disse overvejelser. Der var fra min side lagt op til et feltarbejde, der ikke blot handlede om at tælle, hvor mange bibler der var udstillet på museet, men også at få de studerende til at se på julen og dens traditioner som et udtryk for levet religion, med både håndgribelige og mere uhåndgribelige elementer.

Om feltarbejdet

Med denne teoretiske ballast skulle de studerende udføre et lille feltarbejde i juleudstillingerne i Den Gamle By, hvor deres fund afslutningsvis skulle

præsenteres for to inviterede ansatte fra museet og projektlederen af forskningsprojektet “Religion – Levende kulturarv”.

Feltarbejdet bestod i to dele: observationer af udstillingerne på museet og mini-interviews med besøgende på museet. Formålet var, at de studerende, meget åbent og bredt, skulle observere, hvordan julen udstilles på museet. Herunder hvad der fremstår som julens kerne, og hvorvidt der fremstilles religiøse elementer fra julen på museet.

Med afsæt i den teori, som de studerende havde arbejdet med på kurset, fik de følgende retningslinjer til at udføre observationerne:

Observation af Julen i Den Gamle By 2019

Overordnet: Observer julen i Den Gamle By! Hvad er på spil, og hvad med religion?

- ❖ Hvilken jul udstiller museet?
 - Hvad er kernen i julen ifølge museet?
 - Hvilke/en historie/r fortæller museet om julen – Er det den samme historie i de forskellige perioder?
 - Hvad er museets makro-fortælling om julen
 - Hvor er livød religion i alt dette?
- ❖ Udstiller museet religiøse elementer – Hvordan?
 - Hvad er museets fortolkning af religion og religiøse objekter?
- ❖ Arbejd med en bred definition af religion (lived religion). Synes I, det ‘lugter’ af religion, så noter det og reflekter over hvorfor.
- ❖ Interviews belyser, hvad der er på spil for de besøgende, når de er til jul i den gamle by.
- ❖ Deres motivation og oplevelser, og om de har bemærket nogle religiøse/kristne elementer.

Tjekliste til observationer:

<ul style="list-style-type: none"> - Museets omgivelser og udformning - Sansindtryk - taktile oplevelser <ul style="list-style-type: none"> ○ Lyde ○ Lugte ○ Belysning ○ Farver - Udstillingstekst <ul style="list-style-type: none"> ○ Hvad fortælles, og hvad fortælles ikke - Andre virkemidler (interaktions elementer) - Flere rum-niveauer <ul style="list-style-type: none"> ○ Museet som helhed ○ De enkelte udstillingsrum - Underbygges indholdet i udstillingerne af omgivelserne? Hvordan? 	<ul style="list-style-type: none"> - Genstande: <ul style="list-style-type: none"> ○ Hvad fortælles om genstanden? ○ Hvad fortælles <u>ikke</u> om genstanden (jf. Bellahs 4 punkter) <ul style="list-style-type: none"> ▪ Religiøse symbolsystemer ▪ Religiøse handlinger ▪ Religiøs organisation ▪ Implikationer for samfundet ○ Forskellige analyse-niveauer: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Intrinsic: Udseende ▪ Extrinsic: Kontekst informationer ▪ Adtrinsic: Tilskreven informationer ○ Hvilken sammenhæng indgår de religiøse genstande i
--	---

Observationerne var ikke tænkt som faktiske analyser af alle udstillingerne, da det ville være for stor en opgave at analysere hele museet, og i stedet var tanken, at de studerende skulle observere museet som helhed og forholde sig til arbejdsspørgsmålene på baggrund af det. Derudover fik de tildelt en fokusudstilling på museet, hvor de skulle se nærmere på udstillingen og udvælge en genstand med en religiøs betydning, som de senere skulle bruge i deres interviews med de besøgende. Fokusudstillingerne var udvalgt så de studerende var fysisk spredt på museet, men også for at inddrage forskellige tidsperioder og typer af udstilling. Herunder følger en oversigt over de fire gruppers fokusudstillinger og de religiøse genstande, de udvalgte:

	Fokusudstilling	Beskrivelse af udstillingen	Udvalgt genstand
GRUPPE A	Skrædderfamilien	Klunketidsbolig fra 1895	Topengel på juletræ
GRUPPE B	Nisseloftet	Børneaktivitetsudstilling	Bibel
GRUPPE C	Borgmestergården	Udstillinger af julens historie fra 1625 til 1848	Bibel
GRUPPE D	Tårnborghuset i Havnegade	Lejlighedskomplekser indrettet fra 1970'erne, med juleudsmykning i de forskellige hjem	Topstjerne

Foruden de omtalte observationer, var en del af feltarbejdet at lave korte interview med besøgende i Den Gamle By. Der var tale om meget korte semi-strukturerede interviews, som ikke skulle tage mere end 5-10 minutter, da der ikke var indgået aftaler med informanter på forhånd, men blot var tale om interviews med forbipasserende på museet. Det var derfor vigtigt at bruge et format, hvor man ikke var til gene for museets gæster og lod dem bestemme, hvor meget tid de ønskede at bruge på at tale med de studerende.

Jeg udarbejdede en interviewguide til de studerende, hvor der var spørgsmål til den generelle oplevelse af jul i Den Gamle By samt til motivationen for besøget. Derudover var der to spørgsmål, som tog udgangspunkt i de

tildelte fokusudstillinger, hvor grupperne stod placeret i nærheden af, så de kunne interviewe personer, som netop have besøgt udstillingen. Der blev lavet 28 interviews af de fire grupper, hvor alle blev optaget med tilladelse fra informanterne, og senere transskriberet af de studerende, som fylder imellem en halv og en hel sides tekst.

Interviewguiden til de studerende så således ud:

<p>Spørgeguide:</p> <ol style="list-style-type: none">1) Har du/I været her før til jul? Med de samme folk?<ol style="list-style-type: none">a. Ja → Vil I kalde det en del af jeres juletradition at tage en tur i Den Gamle By? Hvordan?b. Nej → Hvorfor har I haft lyst til at komme til jul i Den Gamle By<ol style="list-style-type: none">1. Nej → Hvem har taget initiativet til at komme her i dag?2) Hvorfor kan I godt lide at komme her til jul?<ol style="list-style-type: none">a. Stil gerne uddybende spørgsmål<ol style="list-style-type: none">1. "Det er hyggeligt" → Hvad er det, som gør det særlig hyggeligt osv.b. Hvad kan I bedst lide ved jul i Den Gamle By?3) Nu har I lige set XX udstillingen – var der noget som gjorde særligt indtryk?<ol style="list-style-type: none">a. Af det I har set i udstillingen, hvad kunne I så bedst lide?b. Hvorfor?4) Jeg lagde i udstillingen mærke til XX (noget med kristent indhold) – lagde du/I mærke til det?<ol style="list-style-type: none">a. Ja → Hvad synes du om det?5) Til sidst vil vi høre, hvilket år du/I er født?<ol style="list-style-type: none">a. Noter selv køn.
--

Interviewene var tiltænkt at kunne give et indblik i, hvad julen i Den Gamle By er for de besøgende, samt give et indtryk af julen som levet religion. Herunder også at få besvaret, hvorfor de besøgende kommer til jul, og om disse besøg kan være en del af familiernes egen juletraditioner, og om museet dermed danner ramme om en levet religion for de besøgende. Men det var også et ønske at få indblik i, hvorvidt de besøgende oplever julen som en religiøs højtid, når de besøger museet, ved at spørge ind til de religiøse genstande i fokusudstillingerne. Endvidere er det også muligt at få et generelt indblik i, hvad de besøgende overordnet tænker om julen i Den Gamle By, og hvad det er for en julefortælling som Den Gamle By fortæller, og hvad museet dermed bidrager til julen som levet religion i dag.

Hvad viste feltarbejdet?

Der kan ikke drages store konklusioner på baggrund af de studerendes feltarbejde på museet, da det ikke var særlig omfattende, men i stedet et godt pilotprojekt til videre studier. Jeg vil alligevel godt præsentere, hvad de studerende konkluderede af deres feltarbejde på museet.

Overordnet set observerede de studerende at Den Gamle By udstiller en forandring af julen igennem tiden. Det er særligt tydeligt i udstillingerne i Borgmestergården, der netop har denne kronologiske fremstilling, men det gør sig også gældende for hele museet. Den Gamle By går fra at udstille en religiøs højtid til en borgerlig jul og noget, der går fra at blive fejret i en husstand til at blive en familiefejrning. De studerende bemærkede ligeledes, at gaver på museet fremhæves som en fast ting af julen til alle tider, men at gaverne har forskellig betydning og udtryk op igennem tiden. Derudover er mad også et tema, som går igen i hele museets formidling af julen.

I skrædderens hus, som er et juleudsmykket hjem fra 1895, er der et juletræ med en engel i toppen af træet. Denne genstand beskrives ikke af

*Juleudstillinger i
skrædderens hus.
Foto: Sanne Hansen.*

*Bibel udstillet på Nisseloftet.
Foto: Sanne Hansen*

museet, og der findes derfor ingen kontekstinformationer om den til de besøgende. Det bemærkes, at der spilles julesalmer som baggrundsmusik i udstillingen.

I museets 1970'er-afdeling ser de studerende en jul udstillet, som er genkendelig for dem. De bemærker, at udstillingerne ikke indeholder særlig meget information om, hvordan julen har været fejret i de forskellige hjem. Hjemmene i 70'erne fremstiller også forskellige kontraster, da kernefamilien står over for eks. et kollektiv og en gæstearbejderlejlighed, hvor der er henholdsvis meget lidt og slet ingen julepynt.

På det såkaldte Nisseloft, der betegnes som en aktivitet og ikke en udstilling, fandt de studerende alligevel et par religiøse genstande. Der var nemlig placeret en stor gammel bibel i et af rummene og også en klassisk kirke som en del af et nisselandsskab. Her har børn mulighed for at liste rundt på et loft, hvor der er udstillet forskellige nisser rundt omkring, og man får som besøgende også selv mulighed for at føle sig som en nisse, da man kan lure ned igennem huller i loftet, og klatre rundt i forstørrede kommoder og spindelvæv. Her er det de folkelige traditioner, som er i fokus. De studeren-

de fandt her, at der var sket en museumificering af biblen i udstillingen. Altså at genstanden har gennemgået en proces ved at blive en del af en museumssamling, og denne proces har ændret dens status (Plate 2017; Paine 2013). Som museumsgenstande tilskrives de religiøse objekter en ny betydning, ofte som kunstgenstande eller som “evidence of the exotic beliefs of peoples remote in time, place and culture, or as local history objects like any other” (O’Neill 2006, 189). Biblen på nisseloftet er i udstillingen placeret som en gammel bog på et loft, og bogens religiøse indhold og funktion er ikke noget der fremhæves af museet. De studerende bemærkede desuden, at der generelt ikke var mange informationer om genstandene på museet.

I de interviews, som de studerende udførte, var der mange forskellige og interessante ting, som kom frem. Spørgeguiden lægger op til en snak om, hvordan de besøgende oplever julen på museet, men også hvad julen i Den Gamle By betyder for deres egen julefejring.

Når de studerende fremhæver de religiøse genstande, de har udvalgt i deres fokusudstillinger, er det de færreste besøgende, som har bemærket dem. På nisseloftet var der ikke den store overraskelse at spore hos de besøgende, når de blev præsenteret for, at det var en religiøs genstand, som biblen udstillet. De fandt det meget naturligt, at religiøse symboler som engel og bibler er en del af julen på lige fod med nisser. Når de i en anden gruppe spurgte ind til en bibel udstillet i en julestue fra 1625, snakkede informanterne meget om tro og religiøsitet, men de talte ikke om jul i forbindelse med biblen.

Det er en række nøgleord, som beskriver de besøgendes opfattelse af julen i Den Gamle By generelt. Det handler i høj grad om hygge, som hos langt de fleste informanter blev nævnt. Denne hygge handler bl.a. om stemningen, som er på museet i julen. Andre nøgleord, som beskriver de besøgendes oplevelser af julen i Den Gamle By, er: familie, nærhed, nostalgi, genkendelighed, leg, autenticitet og lys. Derudover var der også hos enkelte informanter en forventning om julehygge og julelys, som de ikke nødvendigvis fik indfriet. Nogen ytrede endda, at man godt kunne have sat guirlander og julelys op, selvom det måske ikke var tidssvarende, for at gøre det lidt mere hyggeligt. Julen i Den Gamle By handler derfor ikke kun om, hvad museet udstiller, men udflugten og besøget har også en særlig betydning for de besøgendes oplevelse af den nuværende levede jul. En anden informant udtrykker, at besøget på museet er begyndelsen på julen, og museet

bliver derfor et sted, hvor der er mulighed for at skabe nye minder med familien. Hvor julen i den grad er en levende højtid, og museet er en del af levende juletraditioner.

Selvom der var tale om korte interviews, viser dette materiale et stort potentiale for, at man med få midler kan indhente spændende og relevant data om befolkningen og samtiden.

Hvorfor julen?

Julen er nok den største højtid i Danmark, og det er en højtid med mange traditioner for befolkningen. Derfor giver julen som emne også mulighed for at studere *lived religion*, da julen er en højtid med kristne rødder. Som jeg netop har beskrevet, var et af nøgleordene for de besøgende *hygge*, og flere beskrev også nostalgiske følelser. I en artikel af Bjørn Schiermer og Hjalmar Bang Carlsen fremhæver de, at nostalgi har et kollektivt aspekt, som de mener har været forsømt i forskningen. De fremhæver at “Nostalgia is not a reaction to loneliness or social alienation. It is embedded in *collective ritual*” (2017, 160). Langt de fleste informanter oplevede julen i Den Gamle By sammen med andre, og når de fremhæver, at det fremkalder nostalgiske følelser for dem, underbygger det, at nostalgi kan findes som en del af kollektive ritualer.

Foruden en nostalgisk kollektiv oplevelse, har julen i Den Gamle By muligvis også andre sociale funktioner. I en undersøgelse af populære finske

Foto: Sanne Hansen

julekoncerter og deres betydning for dem, som deltager og arrangørerne, konkluderes det, at disse arrangementer kan ses som ritualer “that both maintain traditions and mediate cultural and societal change through transforming understandings, practices, beliefs and behaviours”

(Hebert, Kallio, and Odendaal 2012, 420). I Den Gamle By udstiller man, hvordan julen har set ud i fortiden, men der er indikationer på, at museet også påvirker de besøgende, da museet inddrages som en del af familiernes julefejring.

Julen og måden, den fremstilles i Den Gamle By, har derfor stort potentiale for yderligere un-

dersøgelser. Jeg vil derfor mene, at det kan være relevant at lave flere studier af de besøgende i Den Gamle Bys juleudstillinger og analysere selve besøget som et kollektivt ritual. Endvidere kan man undersøge, hvilken rolle museet spiller i at bevare og forandre traditioner omkring julen.

De gavnlige effekter af kurset

Afslutningsvis vil jeg gerne sætte et par ord på, hvordan jeg tænker, at dette kursus og samarbejdet med museet har en lang række gavnlige effekter for både de studerende, universitetet og museet. Som afslutning på kurset skulle de studerende præsentere deres resultater for resten af holdet, men også for tre inviterede personer, heriblandt to museumsinspektører fra Den Gamle By, hvor museets juleinspektør var den ene af dem. Ved at inddrage en præsentation for andre end de studerende og mig som underviser blev feltarbejdet til mere end blot et kursus på universitetet, da det ikke længere kun handlede om at bestå et kursus, men at feltarbejdet skulle bidrage med viden til de ansatte på museet. Derudover gav kurset mulighed for, at de studerende kunne anvende metode og teori lært under uddannelse, og de fik erfaring med at formidle og præsentere for personer uden for universitetet. En sidste fordel ved denne afslutningsmodel var også, at de studerende fik mulighed for at netværke med museumsinspektørerne, hvilket kan være meget værdifuldt, hvis de ønsker at arbejde inden for museumsverdenen efterfølgende. Mange af de fordele, de studerende har opnået igennem dette kursusformat, bliver også til en fordel for Aarhus Universitet. Ved at vise de studerende, hvordan de omsætter deres viden til noget, som er brugbart for virksomheder i samfundet, øger man de studerendes employability, hvilket er noget, der tales mere og mere om politisk og på universiteterne i vurderingen af de forskellige uddannelser. For museet har kurset og de studerendes feltarbejdet givet dem et indblik i deres udstillinger, og hvordan folk opfatter museet og julen i Den Gamle By. Det har forhåbentligt været med til at skabe en bevidsthed om, at religion er til stede på museet, og at der er mulighed for de ansatte til at reflektere mere over, hvordan det spiller en rolle i museets juleudstillinger.

Da jeg indledningsvis talte med museet om muligheden for at lade en gruppe studerende lave feltarbejde med interviews på museet, var det vigtigt for museet, at de besøgende ikke ville blive generet af dette. Men i de

Foto: Sanne Hansen

studerendes refleksioner over deres oplevelser fremgår det, at alle grupper oplevede, at de besøgende var meget imødekommende, og der var generelt en stor velvilje til at deltage. Flere informanter delte også mange personlige oplysninger, så der var i vores tilfælde ikke noget problematisk i at udføre interviews med tilfældige besøgende.

Jeg håber, at denne artikel har vist, at der er mange gavnlige elementer ved et universitets- og museumssamarbejde. Dette kursus viser en nem og overskuelig form, da det ikke stillede de store krav til de ellers ofte travle museumsfolk.

“Museum studies specialists can discover modern understandings of religion, while religious studies specialist can learn from their museum colleagues both how religion can be presented in museums and also how a museum and material approach to religion can enhance their scholarly work and inspire their students” (Buggeln, Paine, and Plate 2017, 248-249).

Litteratur

- Ammerman, Nancy T. 2016. "Lived Religion as an Emerging Field: An Assessment of its Contours and Frontiers." *Nordic Journal of Religion and Society* 1 (2): 83-99. <https://doi.org/10.18261/issn.1890-7008-2016-02-01>.
- Beckford, James A. 2003. *Social Theory and Religion*. New York: Cambridge University Press.
- Berger, Peter L. 1967. *The sacred canopy: elements of a sociological theory of religion*. New York: Doubleday.
- Buggeln, Gretchen, Crispin Paine, and S. Brent Plate. 2017. *Religion in Museums: Global and Multidisciplinary Perspectives*. London: Bloomsbury Publishing Plc.
- Casanova, José. 1994. *Public Religions in the Modern World*. University of Chicago Press.
- Dobbelaere, Karel. 1999. "Towards an Integrated Perspective of the Processes Related to the Descriptive Concept of Secularization." *Sociology of religion* 60 (3): 229-247. <https://doi.org/10.2307/3711935>.
- Hebert, David, Alexis Anja Kallio, and Albi Odendaal. 2012. "Not So Silent Night: Tradition, Transformation and Cultural Understandings of Christmas Music Events in Helsinki, Finland." *Ethnomusicology forum* 21 (3): 402-423. <https://doi.org/10.1080/17411912.2012.721525>.
- McGuire, Meredith B. 2008. *Lived Religion: Faith and Practice in Everyday Life*. New York: Oxford University Press.
- O'Neill, Mark. 2006. "Making Histories of Religion." In *Making Histories in Museums*, edited by Gaynor Kavanagh, 188-199. London, UNITED KINGDOM: Bloomsbury Publishing Plc.
- Paine, Crispin. 2013. *Religious objects in museums: private lives and public duties*. London: Bloomsbury.
- Plate, S. Brent. 2017. "The Museumification of Religion: Human Evolution and the Display of Ritual." In *Religion in Museums: Global and Multidisciplinary Perspectives*, edited by Gretchen Buggeln, Crispin Paine and S. Brent Plate, 41-47. London: Bloomsbury Publishing Plc.
- Schiermer, Bjørn, and Hjalmar Bang Carlsen. 2017. "Nostalgia, irony and collectivity in late-modern culture: The ritual watching of The Disney Christmas Show in Scandinavia." *Acta sociologica* 60 (2): 158-175. <https://doi.org/10.1177/0001699316659321>.
- UNESCO. 2022. "What is Intangible Cultural Heritage?". Accessed 08.02. <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>.

Vecco, Marilena. 2010. "A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible." *Journal of cultural heritage* 11 (3): 321-324. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2010.01.006>.

Kapitel 5

Religionsfaglighed på et museum – sagen om chokolademønten

Af Sara Fredfeldt Stadager

I november 2020 annoncerede vi på Dansk Jødisk Museum (DJM) stolt, at man nu, helt bogstaveligt, kunne få en bid af historien med hjem. Vi havde fået produceret et stykke chokolade, der efterlignede en mønt, som var slået af den danske konge Christian 4. i 1644, og som der er eksempler af i museets samling. Christian 4. havde selv tegnet, møntet og i hans klassiske stil valgt at smykke mønten med hebraiske bogstaver på bagsiden. Kongen yndede dette motiv, der var en del af hans selvscenesættelse som Guds udvalgte monark.¹ Mønten blev på sigt kendt som en ‘hebræermark’ netop på grund af bogstaverne. Det viste sig dog, at det ikke var uproblematisk at genskabe denne mønt som chokolade til salg i museets butik.

Dette kapitel fortæller om, hvordan arbejdet med religionsperspektiv på museum i høj grad også handler om, hvilken rolle religion og bestemte religiøse traditioner spiller i samfundet i dag, og ikke kun i Danmark, men

Chokolademønter til salg i museumsbutikken. Fotograf Mads Emil Løkke Kristensen.

-
1. Christian 4. var selvfølgelig lutheransk evangelisk konge, men brugte på linje med en række andre monarker i Europa på dette tidspunkt det, man kan kalde kristen kabbalah til at understøtte sin position i forholdet til kirken og i sin egen selvscenesættelse. Kristen kabbalah er inspireret af den jødiske mystik *kabbalah*, men centrale begreber bliver omfortolket til en kristen kontekst og forståelsesramme.

også i et større, globalt perspektiv. Det er også et kapitel om anerkendelse og muligheder for samtale, og hvordan netop religionsperspektivet er en unik mulighed for at forbinde fortid og nutid, kendte og ukendte fortællinger og engagere både de besøgende og samfundet generelt i en dialog om religion før og nu.

Det Jødiske Museum vs. Dansk Jødisk Museum

På papiret er det logisk, at DJM er med i et projekt om religion på museer, for hvad handler vi om, hvis ikke religion?

Nu er det bare sådan, at religion er kultur, men ikke al kultur er religion, og det jødiske er i allerhøjeste grad en kultur. Det er en kultur med en stærk tradition for tilpasning og diskussioner om det samme. Skærpelsen af det ligger faktisk i museets navn, nemlig at det er dansk-jødisk kultur, liv, historie, vi skal formidle. Det er med andre ord ikke f.eks. Israels historie eller dokumentationen af jøder i Ægypten. Det er jødisk kultur, som den har udfoldet sig (eller ikke har udfoldet sig) i Danmark. Så museet er netop *ikke* et museum om jødedom, men et museum om jøder – i Danmark. Det er ikke et museum om religion, men om mennesker, der har en tilknytning til en anden religion end den dominerende i Danmark. Dermed er DJM også i høj grad et minoritetsmuseum med dertilhørende arbejde omkring integration og assimilation eller fravalg af samme.

Her kan det give mening at kende essensen af museets formålsparagraf:

“Dansk Jødisk Museum skal gennem indsamling, registrering, forskning, bevaring og formidling virke for sikringen af Danmarks jødiske kulturarv. Museet belyser bl.a. diversitet, identitetsspørgsmål, integration og forholdet mellem den dansk jødiske minoritet og det omgivende danske samfund.”

(DJM vedtægter)

I museets vedtægt, og i det meget lidt mundrette navn *Dansk Jødisk Museum*, er der et entydigt fokus ikke på jødisk historie, men på dansk jødisk historie samt mødet mellem det danske og det jødiske.

Museets navn og diskussionen om vægtningen går helt tilbage til museets grundlæggelse. Museet er et privat initiativ, der begyndte tilbage i 1980'erne. Blandt de grundlæggende medlemmer var en del jøder; men der var også mange ikke-jøder, som mente, at lige præcis i mødet mellem det danske og det jødiske var der et enormt potentiale til at forstå og perspektivere det moderne samfund.

Ved ansættelsen af museets første direktør i 2001 kom den første store udfordring, nemlig fastlæggelsen af museets fokus og essens; for hvad er jødisk? På papiret ser det jo rimelig simpelt ud; men som de fleste museer sikkert vil vide i afgrænsningen af deres eget felt, ligger der mange udfordringer i definitioner. Blandt jøder over hele verden er dette også en løbende diskussion. Hvad kan inkluderes i fællesskabet?

I den religiøst ortodokse linjeføring inden for jødedom er det jødiske alt, der er skabt af en jøde, og jøde er defineret som en, der er født af en jødisk kvinde, og som har levet et jødisk liv efter de jødiske regler. Derimod er jødisk lidt bredere fortolket i den ortodokst-konservative linje. Her kan man også inkludere jøder, der ikke nødvendigvis lever fuldt efter de jødiske regler; men de skal dog fortsat være født af en jødisk kvinde eller som minimum være konverteret til jødedommen.

Imidlertid ekskluderer begge disse veje meget centrale grupper i den videnskabelige analyses forståelse af, hvad det vil sige at være minoritet, og ikke mindst hvad det vil sige at være religiøs minoritet, nemlig 'de frafaldne' (dem, der blev assimileret ind i majoriteten) og ikke mindst alle dem, der har en jødisk far, men ikke en jødisk mor.² Dertil kan der være en videnskabelig pointe i at studere grænserne og brudfladerne for bedre at forstå kernens spilleregler.

2. Et eksempel her kunne være museets indsamling af refleksioner over jødisk identitet fra børn af blandingsægteskaber. Helt konkret har museet lavet en indsamling i 2021 af materiale og refleksioner fra de såkaldte "Kibbutzbørn", børn af en israelsk far og dansk mor. De er ikke anerkendt som jøder af de Københavns-baserede trosamfund, men har selv udpræget jødiske erfaringer med at holde jødiske højtider, rejser til Israel, frygt for antisemitisme m.m. Ud fra en ortodoks definition af det 'rigtige' jødiske ville denne gruppe ikke skulle indgå i museets samling.

Dette gjorde, at museet valgte, at det ikke var museet, der skulle definere, hvem der er jøde, eller hvad de opfatter som jødisk. Det ville man lade stå åbent og dermed lytte og dokumentere lige præcis samtalen og refleksionerne omkring det. På den måde rummer museet alle bevægelserne ind og ud af 'det jødiske'. Da museets bestyrelse godtog det udgangspunkt, blev museet sat fri af sit jødiske ophav og blev et kulturhistorisk museum.

Museet åbnede i 2004 i Christian 4.s gamle Galejhus i Det Kongelige Biblioteks Have. Museet åbnede med en spektakulær arkitektur skabt af den polsk-amerikanske arkitekt Daniel Libeskind, der med udgangspunkt i sin egen forståelse af det jødiske og sin egen fortolkning af de danske jøders flugt til Sverige i oktober 1943 lavede et rum fyldt med skæve vinkler.

I 2011 blev museet statsanerkendt, og med et blev jødisk kultur i Danmark dansk kulturarv, beskyttet af staten. Kigger man ud i Europa, er det et meget sjældent pennestrøg!

Museets åbningsudstilling var tematisk, og et centralt tema, og det, der var tildelt de største montre, var temaet traditioner. Her var et hovedgreb, at i det jødiske er der rigtig mange traditioner; hver jøde trækker på dem i varierende grad, og nogle bruger dem slet ikke. Der var et stærkt fokus på flertalsformen, da variationen i praksis var og er helt enorm. Udstillingen havde en anden temamontre, der hed "Forjættede lande", igen i flertal. Her var målet at sætte spørgsmålstejn ved og diskutere, hvad det forjættede land egentlig var ud fra en historisk analyse. Kunne Danmark være et forjættet land? Eller var det staten Israel? I en international jødisk kontekst var det en voldsomt provokerende diskussion. I en majoritetsdansk kontekst viste den sig svær at formidle og en smule fremmedgørende (i direkte modstrid med, hvad ønsket var), ganske enkelt fordi diskussionsrammerne var for jødisk interne. For det internationale publikum var eksemplerne dog for internt danske, da eksemplerne, der blevet trukket frem, blandt andet var navne på jøder, der havde grundlagt store danske virksomheder. Så danskerne vidste ikke, at der var en diskussion om tilhørsforhold, som en altoverskyggende jødisk diskussion, og ikke-danskere vidste ikke, at Dessau var en reference til Tuborg, og Bing var en reference til mågestellet, som dansk kulturarv. Montren landede ganske enkelt mellem to stole, til trods for de bedste og meget relevante intentioner.

I de tidlige og formative år på vejen mod en statsanerkendelse har museet brugt en del ressourcer på at finde sine egne faglige fødder. I et konstant møde med spørgsmål om ejerskab valgte museets ledelse at fokusere på eget ståsted og insisteren på eksistens i egen ret og ikke en eksistens i kræft af den jødiske minoritet.

Museet har derfor i en lang årrække haft et armslængdeprincip i forholdet til de jødiske samfund og institutioner. Det har understøttet, at museet har fundet sine faglige fødder primært i historiefaget, men også i kulturarvshistorien og i religionsfaget, i højere grad end i faget judaistik. Ikke at det ene fag udelukker det andet på nogen måde; men der er vokset en vægtning på kulturmødet mellem minoritet og majoritet frem i højere grad end på det eksklusivt jødiske.

I 2020 kom der et ledelsesskifte på museet. I ansættelsen vægtede bestyrelsen museal erfaring og fortsatte på den måde den tidlige bestyrelses linje i, at museet skal være en selvstændig og uafhængig institution, der først og fremmest er et statsanerkendt museum. Ved ledelsesskiftet var det naturligt at genbesøge museets strategi og vision. DJM skulle fortsætte som en ikke-religiøs institution med udgangspunkt i det historiske arbejde. Museets nye vision og mission blev formuleret således:

“Målet er at skabe større synlighed omkring, opmærksomhed på og interesse for museets kernefortællinger, ansvarsområde og virke. Museet skal være mere engageret i det omgivende samfund i form af aktuelle, relevante, spændende og udfordrende udstillinger, formidlingstiltag, samarbejder, debat og dialog. Museet skal være et samlingspunkt for viden, forskning og formidling af dansk jødisk historie og kulturarv for både gæster, forskere og kolleger.”

(Strategi papir for DJM: jewmus.dk/om_museet)

Museet har alle år arbejdet med enkeltindivider, men har været tilbageholdende med at arbejde med de administrative lag af trossamfundene. Årsagen er dels, at museet har været nødt til at cementere sin position som ikke-religiøs institution, dels at der har været en varsomhed omkring favoriseringen af bestemte religiøse linjer inden for miljøet frem for andre (der er tre jødiske trossamfund i Danmark, hvoraf to er anerkendte af kirkeministeriet).

Efter ledelsesskiftet blev det vurderet, at museets faglige ståsted var konsolideret, og det derfor var tid til at genoverveje tilgangen til trossamfundene og de jødiske foreninger. Disse burde kunne bruges som en ressource i et ligeværdigt samarbejde. Et eksempel er forholdet til overrabbineren i Danmark. Her er der nu en dialog mellem museet og overrabbineren, der stiler mod, at både rabbineren og museet er klædt på til de stormvejr, der kan ramme, når museet blander sig i debatter og med tiltag, der berører historiske emner. Museet er på denne måde i højere grad en bro mellem det danske og det jødiske. Ilddåben for det samarbejde ramte hurtigt efter ledelsesskiftet, og vi kommer nu tilbage til historien om mønten.

Mønter, bogstaver og historien om de første jøder i Danmark

Som nævnt i indledningen har vi på DJM to mønter fra Christian 4.s tid. Hebræermarken med de hebraiske bogstaver produceret af en møntmester i Oslo designet af Christian 4. selv og en anden mønt (Dionis mønt) slået af en af de første jøder, der bosatte sig i Danmark på invitation af Christian 4.

Her ses de to omtalte mønter Mønt 1 t.v. er Hebræermarken med hebraiske bogstaver. Mønt 2 t.h. kaldet Dionis mønt viser Justitia er også oprindeligt tegnet af Christian 4. Foto: Dansk Jødisk Museum.

Vi starter med den anden mønt – Dionis mønt. Historien til Dionis-mønten starter med, at Christian 4. som den første danske konge inviterer jøder til sine territorier. Den mere generelle invitation kommer i forlængelse af en særtaftale, Christian 4. får i stand med en jøde ved navn Albert Dionis bosat i Hamburg i starten af 1600-tallet. Denne med flere bliver inviteret til at bosætte sig i Christian 4.s nye by Glückstadt, som var blevet anlagt i Hertugdømmerne Slesvig-Holsten lige nord fra Hamborg i det nuværende Nordtyskland.

Dionis bliver inviteret til landet som møntmester, og vi ved, at de mønter, han blev bedt om at slå, var underlødige. Guld- og sølvindholdet var under de normale standarder. Det var ikke normalt noget, møntmestrene ønskede at gøre. Økonomi er skrøbelig, og tilliden til møntfoden er uhyre vigtig, så faget var derfor et betroet erhverv. Hvorfor så gå med til at arbejde under forhold, der satte hans ry og rygte på spil? Svaret kan ligge i, at Christian 4. tilbød usædvanligt gode forhold, nemlig religionsfrihed! Ret til en synagoge og en begravelsesplads – med andre ord mulighed for at leve et jødisk liv på et tidspunkt, hvor det kunne være svært andre steder i Europa.

Så to mønter: en, der var let afkodelig som jødisk i kraft af de hebraiske bogstaver (hebræermarken), og en anden mønt, lavet af en jøde, men med en noget mere kompliceret historie (Dionis mønt).

Da vi fik ideen om at fremstille en mønt i chokolade, førte det til mange diskussioner mellem de ansatte på museet. Skulle det være hebræermarken med letgenkendelige hebraiske bogstaver, der også er at finde i museets logo? Eller mønten med en lidt kompliceret historie om de første jøders ankomst til Danmark. Begge mønter var underlødige på Christian 4.s ordre (når riget fattes penge, er det godt selv at kunne trykke eller slå dem), og begge mønter var designet af Christian 4. selv.

I vægtningen af det simple budskab i formidlingen faldt valget på mønten, der var let afkodelig som jødisk i kraft af de hebraiske bogstaver, og som dermed havde en klar forbindelse til museets logo, der også gør brug af Hebraiske bogstaver.

Vi annoncerede mønternes ankomst d. 20. november 2020 på Facebook. Men de første reaktioner var ikke positive:

“Wow. Museet har valgt en mønt som PR og tegn på det jødiske museum i en tid, hvor den måske vigtigste opgave for formidling af jødisk historie og kultur vil være at dekonstruere de mange fordomme om penge-jøder og de mange konspirationsteorier om jøder og magt og guld, som lige nu hærger medier og populærkultur.

*Desuden forekommer det at være en grotesk joke at museets *butik* leger uforpligtet med den jødiske primær-tabu – guds navn – og lader det printe på slikpapir, der skal smides væk. Salgs-kommentaren fra butikken “og nej – vi er ikke gået ind i falskmøntner-branchen” føjer spot til skade. Ved I overhovedet noget om anti-semitismens historie?”*

(Facebook kommentar_admin arkiv)

Vi havde strøet ekstra salt i såret ved at annoncere det på en fredag, hvilket i jødisk tradition indleder sabbatten, hvor man ikke må bruge elektronik. Vi manglede med andre ord en sensitivitet over for jødisk kultur, religion og historie.

Så var gode råd jo dyre. Står man på sit udgangspunkt som en irreligiøs institution med opdrag til at formidle historie, eller lytter man og tager sit emnefelt, nemlig ‘jøder i Danmark’, seriøst?

Få dage efter kom overrabbineren på besøg på direktørens kontor og spurgte ydmygt, om museet måske havde en anden mønt, der kunne noget af det samme, og det havde vi jo ...

I erkendelsen af, at vi i formidlingens hellige navn var kommet til at skygge for den formidling, vi egentlig gerne ville lave, faldt valget på at tage ‘blasfemi’-mønterne ud af sortimentet og få produceret Dionis’ mønt i stedet. Så måtte vi klemme den lange og komplicerede historie ned på bagetiketten.

Den anden hårde lektie fra sagen blev påmindelsen om, at humor i korte opslag kan være udfordrende. Mønterne er nemlig de facto lavet af en jøde, der gør sig selv til falskmøntner for blandt andet at opnå religionsfrihed på et tidspunkt, hvor det var meget svært at få. Så museets noget humoristiske omgang med begrebet falskmøntner i vores opslag var tydeligvis ikke passende; men det ændrer jo ikke ved det faktum, at det er inden for museets opdrag at formidle det faktum, at Dionis bedrev falskmøntneri. Igen endte grebet på formidlingen med at overskygge budskabet.

Juletræet og lysestagen

Kort efter sagen om mønten åbnede museet en lille særudstilling med titlen “Fra chanukkah til jul”. Den vækkede også en del harme på de sociale medier. Det blev opfattet som stødende, at museet havde valgt at bygge en chanukkah dækket af gran, og at vi i øvrigt formidlede både jul og chanukkah på “Det Jødiske Museum”. I denne sag kom overrabbineren igen på banen med en understregning af, at det netop var på museet, at denne sammenstilling gav mening.

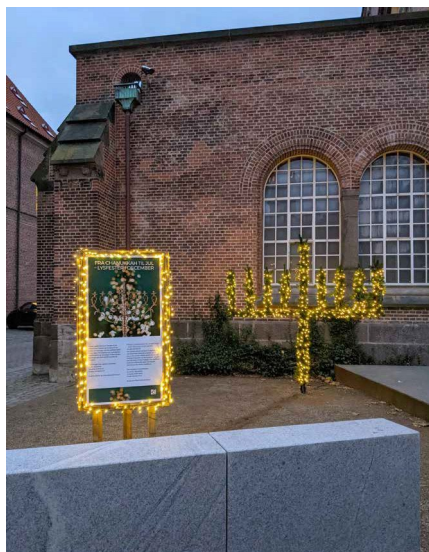
En af de primære kritikere på Facebook valgte efter nytåret at sætte lidt flere skarpe ord på sin kritik af udstillingen og den vej, hun oplevede, at museet repræsenterede:

Den dominerende kulturs assimilationspres er stort på den jødiske minoritet i Danmark. Det handler ikke kun om at skulle opgive egne traditioner og helt centrale ritualer men også om at indoptage og følge flertallets regler for, hvad der er neutralt og normalt, så som julen.

(Jødisk Orientering 1_2021)

I dette citat afslører noget af kernen sig af, hvad kritikken af museets manglende sensitivitet handler om: presset på centrale jødiske traditioner. Assimilationspresset og frygten for “at ende på museum”, som forfatteren skriver et andet sted i sit indlæg. På dette tidspunkt (efteråret og tidlig vinter 2020) var der parallelt løbende datoer i spil for afstemningen om retten til omskæring af drengebørn, en hjørnestein indenfor jødedommen. Kigger man på den store menigheds medlemsblad i 2021, handler tre blade ud af fem på et år om udfordringerne ved at fastholde et religiøst funderet jødisk liv i Danmark. Overskriften i januar var “Assimilation”, og temaerne i efteråret 2021 var henholdsvis “Fremtiden”, der indeholdt en analyse af demografien i Det jødiske samfund i de sidste 50 år, og, som afrunding af året, og “Interreligiøse ægteskaber”, en stor udfordring når en anden grundsten i religionen er, at man skal være født af en jøde. Det jødiske samfund har med andre ord en virkelighed og en intern debat, der kredser cirkler om overlevelse.

Med andre ord manglede museet en forståelse af dele af miljøets behov, og vores lille udstilling gik dermed i deres optik majoritetens ærinde i et

Her ses t.v.: museets gran-chanukkiah og t.h. den chanukkiah vi fik lavet af de ensomme mænd i Kerteminde til vores markering af chanukkah i 2021. Fotograf på begge billeder Sara Fredfeldt Stadager.

pres i retning af assimilation og gav ikke den stemme til minoriteten, som den forventede af museet på et tidspunkt, hvor de grundlæggende føler sig voldsomt under pres. I museets optik påpegede udstillingen blot netop denne proces i et historisk perspektiv.

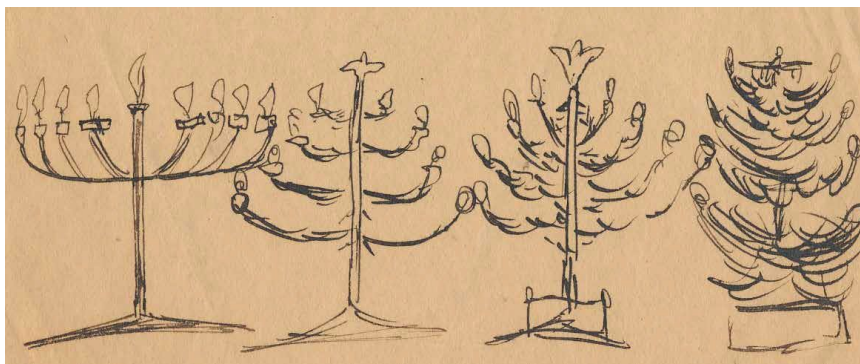
Hvem er DJM så til for?

Museet har selvfølgelig et ønske om, at alle vil kunne relatere og se sig selv i de problematikker, vi arbejder med, helt på linje med langt de fleste andre museer i Danmark.

På DJM har vi tidligere arbejdet meget med en skelnen mellem interessenter og brugere. Det er historisk ikke de danske jøder, der primært bruger DJM; men de er jo i allerhøjeste grad interessenter. Gennem museets frivillige og praktikanter med tilknytning til det jødiske miljø hører vi ofte, at der er mange, der har en oplevelse af, at “*det er ikke MIN historie, de fortæller på museet*”. Samtidig med at der som vist ovenfor er et enormt ønske om,

at museet skal fortælle og legitimere, hvad der er rigtig jødisk. Så ingen gran-chanukkah'er, men gerne en 'rigtig' chanukkah. Men hvad er det 'rigtige'? På museet har vi en stor samling af billeder fra familien Henriques, der har en lang historie i Danmark (vi kan spore dem tilbage til starten af 1700-tallet). Fra efterkommere af denne familie har vi beretninger om, at man levede jødisk og kom i Synagogen. Det er således også en Henriques, der er formand for trossamfundet i 1940'erne; men samtidig havde man også juletræ i familiens lejlighed. Bør det censureres fra vores formidling? Vi har også i samlingen kravlenisser, der er designet af en jødisk kunstner. Det gør jo ikke nisserne specielt jødiske; men de er en del af, hvordan jøder interagerer og bidrager til, hvad vi opfatter som det danske. Vi dokumenter med andre ord spændingsfeltet mellem det jødiske og ikke-jødiske, og hvordan jøder navigerer i det felt.

Det er et mudret felt. Der er et gammelt mundheld blandt jøder, der lyder "hvor der er to jøder er der tre meninger". Igen kommer museets faglige ståsted i spil gennem en insisteren på ikke at ville definere, hvad der er jødisk, men at dokumentere og formidle alle standpunkter, inklusive dem, der ikke er defineret af jøder selv, men af majoriteten, f.eks. så vi sikrer, at vi også kan dokumentere antisemitisme. Antisemitisme er internationalt defineret som diskrimination mod mennesker, der af andre defineres som jøder. Det kan således også ramme mennesker, der ikke oplever sig selv som jøder, men af omverdenen bliver defineret som

Dansk karikatur tegning fra starten af 1930'erne. Tegning er lavet af en dansk jøde under inspiration fra tysk forelæg. Tegningen er en spids kommentar til de jøder, der 'lader sig' integrere eller assimilere. Foto: Dansk Jødisk Museum

sådan.³ Igen kommer den åbne definition af, hvad der er jødisk, til at understøtte museets arbejde.

Men hvem er det så egentlig, fortællingen skal vække interesse og genklang hos? Kunne det være, at det slet ikke var jøder som sådan, der skulle se sig selv, men at det var mere almenmenneskelige følelser, der skulle i spil? At ikke-jøder kunne genkende bare en flig af sig selv i den jødiske erfaring?

Så hvem er DJM til for? Paradokset bliver, at vi meget hurtigt kan falde mellem to stole. Ved at tilstræbe at være relevant for alle risikerer vi at blive irrelevante.

Ved museets grundlæggelse og i den første udstilling var der et stærkt fokus på den "gode" integrations historie. Under den nye ledelse har museet udviklet nye udstillinger og i den proces har museet reflekteret over de følelser, der også er i det jødiske miljø. I de nye udstillinger får antisemitisme derfor en helt central rolle, og den kontinuerlige kamp og forhandling om retten til at være praktiserende jøde i Danmark får lov at træde frem på en helt anden måde. På den måde har vi valgt ikke at have religion som et separat tema, men i stedet ladet religion indgå som et fast element gennem alle 400 år. På den måde ønsker vi at understrege, at ikke blot er religion forskellig fra person til person, men den er også forskellig fra det ene århundrede til det næste. Dette kan i sig selv selvfølgelig også være en udfordring i forståelsen af, hvad der er 'rigtigt'. Teksten (Torah) og den ortodokse

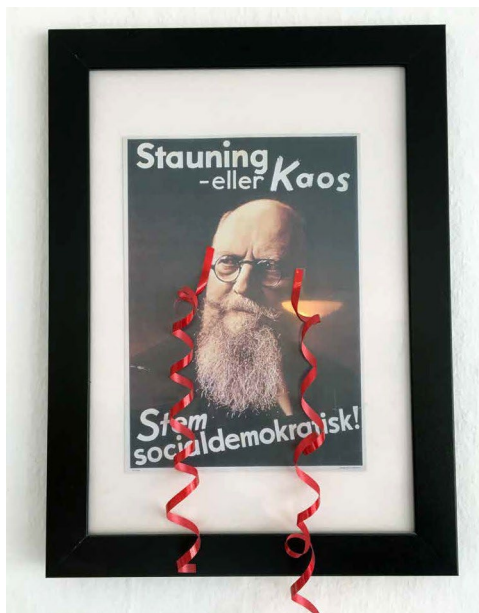
3. Se The International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA)s definition. Et klassisk eksempel er Niels Bohr. I 1943 bliver han og hans familie, i forlængelse af de nazistiske forfølgelser af de danske jøder, tvunget til at flygte til Sverige. Niels Bohrs mor er jøde, så familien er jøder if. den nazistiske definition, der arbejder ud fra fødsler. I den rapport, der bliver skrevet ved familiens ankomst til Sverige, noterer Bohr sig selv som fritænder (han er egentlig døbt i den danske folkekirke; til trods for at faren, jf. Bohrs egne erindringer var meget tilbageholdende omkring at udtrykke sit eget religiøse ståsted, har han og Bohrs mor altså valgt en religion på vegne af deres børn). Så i kraft af andres opfattelse bliver han tvunget ind i en jødisk kontekst, uagtet hans selvopfattelse, man fristes til at tale om en krop vs. ånd-konflikt i definitioner. Dette er dog ikke helt dækkende, da det nazistiske begrebsapparat også strakte sig til en udryddelse af 'jødisk åndsliv', det vil sige tanker udviklet af jødiske filosoffer og videnskabsmænd. Skulle museet arbejde ud fra en ortodoks jødisk definition af, hvad der er jødisk (født af jødisk mor og levende et jødisk liv), ville Niels Bohr som eksempel ikke kunne dækkes, i kraft af ikke at være defineret som jøde qua dåb og egen fraskrivelse af jødisk identitet.

fortolkning (Talmud) ændrer sig jo ikke; men det gør forståelsen ud fra samtiden. Så også her balancerer man på en knivssæg i forhold til at formidle det religiøse i en nutidigreferenceramme.

Konklusion

Med alt det besvær og så mange tæv, hvorfor så overhovedet arbejde med emnet religion?

I projektet “Levende religion på museer” har vi blandt andet arbejdet med de analyseværktøjer, som religionsfagligheden giver. Metoden åbner op for store verdner og perspektiveringer både til en genkendelighed og til en fremmedhed. En enkelt genstand kan fortælle det nære og fjerne: en lysestage med 8 arme kan fortælle om Israel før vor tidsregning, om Fredericia i 1700-tallet⁴ og om kultursammenstød i 2020. Og i alle de perspektiver på en genstand lærer man lidt om danskere, jøder og danske jøder.

*Foto fra ung dansk jødisk
kvindes lejlighed i Århus.
Fotograf Laura Hoffmann Jensen*

4. Se tutorials på hjemmesiden samtidsreligion.au.dk/religion-paa-museum

For DJM har projektet om levende religion og den begyndende samtale med vores interesser været overvældende. Samtidig har det også været befriende og givet en følelse af, at der ligger et enormt potentiale og ulmer. Det har dog også vist sig uhyre vigtigt at have fagligheden med i håbet om at undgå de værste fodfejl og for at sikre, at museets opgave forbliver bredt favnende fagligt og formidlingsmæssigt, og at vi fortsat kan belyse forandringer i religion gennem tid. For levende religion er noget, man gør. Sådan var det i 1700-tallet, og sådan er det i dag. Som museum er det vores rolle at formidle viden om, hvordan man har gjort, og hvordan man gør i dag, og samtidig stille nye spørgsmål omkring, hvad det vil sige at være jøde i Danmark før og nu. Dette er ikke kun relevant for mennesker med tilknytning til jødedommen, men en del af dialogen om, hvad der er dansk kultur og religion.

Litteraturliste:

- Red. Rachlin, Michael. 2021. Jødisk Orientering – årgang 92 nr. 1-6. Det Jødiske Samfund i Danmark
- Wilcke, Julius. 1924. *Møntvæsenet under Christian IV og Frederik III, 1625-1670*. København, Numismatisk Forenings Forlag
- Den retligt ikke-bindende arbejdsdefinition af antisemitisme blev vedtaget den 26. maj 2016 af de 31 medlemslande af International Holocaust Remembrance Alliance.
- Hentet via IHRAs hjemmeside (<https://www.holocaustremembrance.com/da/resources/working-definitions-charters/ihras-arbejdsdefinition-af-antisemitisme>), vedtaget
- Vedtægter for Dansk Jødisk Museums virke forefindes på museets hjemmeside. Museets visions papir er et internt arbejdes dokument. Den citeret udgave blev vedtaget på et bestyrelsesmøde i maj 2021

Kapitel 6

Mellem familiealbums, turbaner og palkier – Museet som rum for samskabelse og demokratiske samtaler

Af Cathrine Kyø Hermansen og Emma Barnhøj Jeppesen

Sammen med 300 besøgende slog Immigrantmuseet i februar 2020 dørene op til en ny særudstilling om en lille religiøs minoritetsgruppe. *Sikkerne i Danmark – Meet the Sikhs* var navnet på udstillingen, der gennem private fotos, genstande og livsberetninger fortalte historien om det danske sikh-samfund gennem de seneste 50 år. Med et fælles ønske om at formidle de danske sikhers migrationshistorie indgik Immigrantmuseet i sensommeren 2019 et nyt partnerskab med repræsentanter for det danske sikh-samfund, herunder organisationerne Sikh Ungdom, Øst Punjab Kul-

*På åbningsdagen lagde både danske sikher og andre museumsbrugere vejen forbi.
Foto: Mikkel Arnfred.*

turforening og Sikh Archive. Partnerskabet kulminerede i en omfattende særudstilling, der gav museets brugere indblik i en særlig minoritetsgruppe i Danmark og samtidig bestyrkede brugernes udsyn til verdenen. I udstillingen var der mulighed for at tage med på den rejse, som de første sikher drog ud på fra Punjab i 1960'erne og 1970'erne for til sidst at ende i Danmark – mange som arbejdsmigranter. Et udstillingsafsnit med indsamlede fotografier fra danske sikh-familier fremstillede tilværelsen i det nye land med fortællinger om kærlighed og børn, om fritid og venskab, om arbejdsliv og ambitioner.

Ligeså gav udstillingens genstande og vidnesbyrd et indblik i sikhernes komplekse historie og rige kulturarv: fra madtraditioner og folkekøkken til kampsport og konkurrencegener, fra musik og folkedans til tøj i alverdens farver, fra politisk opstandelse til sammenhold på tværs af forskelligheder.

Fra første spadestik stod det klart, at kulturarven fra de danske sikher var forbundet med sikhismen som religion. I mange henseender viste Mikael Rothsteins sætning “kultur er ikke altid religion, men religion er altid kultur” sig som mantra i vores arbejde (Rothstein 2000, 8). At formidle sikhernes materielle og immaterielle kulturarv gav næppe nogen mening uden en inddragelse af sikhismens religiøse perspektiver. Et eksempel herpå er det populære folkekøkken, langar. Her mødes sikher på tværs af etniske, kønmæssige og socioøkonomiske skel i gurdwaraerne for at indtage et fælles måltid. Langar kan forstås som en slags materialisering af det religiøse udtryk ‘menneskeheden enhed’, der ytrer, at alle mennesker er lige, fordi alle er skabt lige af Waheguru (Gud). Når sikher forsamles på tværs til langar, mødes de altså som sidestillede individer til en kulturel praksis funderet på religiøse dogmer (Fieldhouse 2017, 127,243-244).

At religion indtog en væsentlig rolle i særudstillingen blev i udgangspunktet ikke anset som et benspænd hverken af museet eller partnerskabsdeltagerne fra det danske sikh-samfund. Blandt mange danske sikher har der foreligget et ønske om at markere sig som selvstændig religion adskilt fra eksempelvis hinduismen (Fibiger 2020, 31).¹ For partnerskabsdeltagerne

1. De to religioner har ofte været blandt sammen blandt andet i det officielle trossamfundsregister.

blev udstillingen derfor brugt som ramme for en stærk egenfortælling og som indgang til at skabe synlighed omkring sikhismen, der for den danske majoritetsbefolkning må antages at være ganske begrænset.² På Immigrant-museet har religion altid indtaget en central plads i museets arbejde med minoritetshistorie og formidling af indvandringens kulturhistorie, herunder også med et varigt fokus på at modvirke andetgørelse af religiøse minoriteter. Religion betragtes af museet som et flydende og foranderligt fænomen, der indvirker på menneskets eksistens og levevilkår. Derfor bør religion ikke undgås eller negligeres i museale sammenhænge, men derimod afdramatiseres, fortolkes og sættes i perspektiv (Schütze 2014; Cimoli 2013). Samtidig stod det hurtigt klart, at de danske sikhers tilstedeværelse i museernes samlinger stort set var usynlig – og det på trods af, at de første sikher kom til Danmark for mere end 50 år siden. Partnerskabet blev derfor anset som en oplagt mulighed for at tilføre nye og anderledes kompetencer til vores praksis og dermed tilføre værdi til museet og udstillingen.

Forhandlinger på arbejdsbordet

På danske museer har der de sidste mange år eksisteret en gennemtrængende diskurs om outreach og brugerinddragelse, der har introduceret begreber og arbejdsformer som ‘samskabelse’, ‘inklusion’ og ‘medkuratering’ i museernes praksis. Opkomsten af denne deltagelsesdiskurs kan ses som reaktion på den væsentlige kritik af vestlige museer som institutioner for majoritetskultur og elitehistorie, der i årevis har influeret den offentlige debat. Essensen af denne kritik er, at museerne ikke har anerkendt minoriteters aftryk på samfundsudviklingen i tilstrækkelig grad, hvorfor disse har været underrepræsenteret i samlingerne (Sandell & Nightingale 2012, 1-4; Iervolino 2013, 113-117; Apsel & Sodaro 2020, 6-8). Med det såkaldte par-

2. Blandt mange danske sikher eksisterer der en bevidsthed om, at den almene befolkning ikke har ret meget kendskab til sikhismen. Blandt andet har Sikh Ungdom opgivet på deres hjemmeside, at en væsentlig årsag til organisationens etablering er, at *“kendskabet til sikhismen [er] ganske begrænset blandt den almene danske befolkning.”* (Sikh Ungdom: “Hvorfor Sikh Ungdom?”). En årsag kan være, at det samlede antal af sikher i Danmark er lavt. Tidligere er forskere kommet med forskellige bud, som varierer fra 350-4.000 mennesker (DACOREC 2000; Jensen 2004; Ilkjær 2011; Fibiger 2020).

ticipatoriske paradigme har den nye detagelsesfokus været med til at højne de danske museers opmærksomhed på en mere åben, inkluderende og pluralistisk tilgang til deres samlinger, formidling og forskning (Sørensen & Kortbek 2018; Grøn & Gram 2019). Også på Immigrantmuseet har de nye tanker dannet grobund for projekter med fokus på at styrke inklusion og medborgerskab blandt minoritetsgrupper (Riccardi 2015; Riccardi 2016; Likierska & Syke 2016; Engholm & Bjerre 2020; Jeppesen 2022). *Sikkerne i Danmark* kan ses som eksempel herpå. Samspillet mellem museets ansatte og repræsentanterne fra sikh-samfundet læner sig op ad tankerne om et samskabende partnerskab, som Nina Simon diskuterede ud fra begreberne ‘community engagement’ og ‘co-creation’. Komponenterne for en samskabende udstillingsproces var i hvert fald til stede: Projektet var forankret både i partnerskabsdeltagernes ønske om at udbrede kendskabet til sikhernes historie såvel som museets institutionelle mål om at give plads til brugerdrevne projekter, og gennem hyppige møder blev udstillingen udviklet med museets og partnerskabsdeltagernes viden, arbejdsmetoder og præferencer i tæt samspil (Simon 2010, 263-264). Imidlertid var der ikke tale om et samarbejde i helt traditionel forstand, hvor museet som ‘invited space’ indbyder en målgruppe til at afvikle et prædefineret projekt med en klar rollefordeling (Lynch 2011, 147-148). Initiativet lå hos partnerskabsdeltagerne, som selv rettede henvendelse til museet. Projektet var ikke på forhånd fuldt defineret, hvilket gav anledning til mange indgående samtaler om mål, modtagere og indhold. Og rammerne for samarbejdet var i høj grad genstand for løbende og åbne dialoger mellem de deltagende parter.

Foruden et øget fokus på deltagelse har det participatoriske paradigme også affødt en erkendelse af, at komplekse vilkår er forbundet med det at udvikle multiperspektiviske partnerskaber. Et elementært vilkår er forhandlinger. Som Graham Black har påpeget, indebærer partnerskaber med ‘communities’ en anerkendelse af, at divergerende synspunkter undertiden kan forårsage uoverensstemmelser.³ Det sker, fordi partnerskaber løbende formes og reguleres af forhandlinger mellem de deltagende parter (Black 2012,

3. Vi har ikke oversat begrebet ‘community’, da vi ikke mener, der findes et dækkende ord på dansk. Ved community forstår vi et socialt fællesskab, hvis medlemmer er bundet sammen af fællestræk som normer, religion, værdier, geografi, kulturarv, etnicitet eller andre identitetsmæssige tilknytninger.

218). Overordnet set kan Blacks pointer forstås i tre eksempler på forhandlinger:

1) Forhandlinger om autoritet og tillid

Partnerskaber indgået mellem museum og community må baseres på en gensidig accept af autoritet som et flersidigt og vekselvirkende fænomen. Forsøget på at udvikle museer til mere demokratiske institutioner har vist, at partnerskaber ikke kan virkeliggøres uden forhandlinger om autoritetens karakter og legitimitet. Ideelt set bæres partnerskabet af refleksive perspektiver og gensidige værdier som tillid, anerkendelse, tydelighed og autentisk nysgerrighed, således at autoriteten deles mellem de samarbejdende og baseres på parternes forskellige erfaringer, viden og fagligheder (Hornstrup & Johansen 2013, 166; Svendsen 2012; 56). Dette rejser spørgsmål som: Hvem taler med hvilken autoritet? Hvilken autoritet vægter tungest i samarbejdet? Hvordan kæmper autoriteterne indbyrdes om magten? I disse spørgsmål indtræder museum og partnerskabsdeltagere i medafhængige roller og afgiver magt og kontrol til hinanden (Black 2012, 218-224; Kadoyama 2018, 59-60, 75-82). Som eksempel lagde Immigrantmuseet og partnerskabsdeltagerne fra sikh-samfundet forskellige autoriteter på bordet. Museets ansatte havde mest erfaring med udstillingsdesign og brugerformidling. Til gengæld havde partnerskabsdeltagerne flest kontakter og mest viden om sikh-samfundet som et community. I arbejde med *Sikherne i Danmark* blev parternes autoriteter dermed bragt i spil over for hinanden, hvorved udfordringen blev at afbalancere rollerne uden at komprimere parternes divergerende kompetencer og selvforståelser.

2) Forhandlinger om mål og brugersegment

Vellykkede partnerskaber fordrer, at de involverede parter tager afsæt i en åben og tillidsfuld dialog om projektets formål, kontekst og målgrupper. Museer forholder sig i sagens natur til, hvem deres brugere er, og dermed også, hvordan institutionens projekter kan rettes mod disse brugergrupper. Karakteristisk for partnerskaber er imidlertid, at museet ikke kan eller skal definere projektets mål og brugersegment på egen hånd, men i stedet må forhandle med de involverede partnerskabsdeltagere. Det rejser spørgsmål som: Kan partnerskabsdeltagernes ønsker forenes med museets institutio-

nelle mål? Hvem sigter partnerskabets færdige produkt mod? Hvordan kan det fælles projekt tale til flere brugergrupper på samme tid? I disse spørgsmål udfordres museets traditionelle autoritet, da individer og communities sætter spørgsmålstegn ved, hvem der har retten til at fortolke fortiden for offentligheden (Black 2012, 218-224; Kadoyama 2018, 57-58, 141-142). Som eksempel var arbejdet med *Sikkerne i Danmark* påvirket af en løbende forhandling om, hvem særudstillingen var til for. Der eksisterede både et ønske om, at de danske sikker som brugergruppe skulle se sig repræsenteret gennem egenfortællinger fra sikh-samfundet, men også en klar bevidsthed om, at udstillingen skulle vække interesse hos museumsbrugere uden et forhåndskendskab til sikhismen. Udfordringen blev således at konstruere en særudstilling i flere lag med henblik på at engagere både de nysgerrige og de særligt interesserede museumsbrugere (Falk 2009, 217-232).

3) Forhandlinger om repræsentation og perspektiver

Partnerskaber mellem museum og community formes af spørgsmålet: "hvis historie fortolker og formidler vi?". Forhandlinger om identitet, erindring og medejerskab vil her påvirke konstruktionen af en fælles fortælling. Udfordringen ligger i den potentielle risiko for, at parterne bevidst eller ubevidst fremhæver bestemte perspektiver på bekostning af andre, hvorved 'det usagte' bliver en del af det fælles projekts udtryk (Tali 2018, 2-3). Her er det nyttigt at overveje spørgsmål som: Hvem kan anses som autentiske repræsentanter for et community? Hvis perspektiver overses bevidst eller ubevidst? Hvad er projektets sigte, og hvad er projektets usagte indhold? Samskabende partnerskaber fordrer altså en kritisk stillingtagen til de positioneringer, der vil udspille sig under de løbende forhandlinger om repræsentation og perspektiver. En vigtig erkendelse er, at et arbejde med mennesker er et arbejde med agendaer (Black 2012, 218-224; Kadoyama 2018, 96-101). Som eksempel blev arbejdet med *Sikkerne i Danmark* hurtigt præget af spørgsmålet om, hvorvidt partnerskabsdeltagerne kunne anses som repræsentanter for sikh-samfundet som et samlet community, eller om visse grene var stærkere afspejlet end andre.⁴ I konstruktionen af en fælles fortælling gav dette nemlig anledning til flere overvejelser om udstil-

4. Det danske sikh-samfund har ad flere omgange været præget af interne stridigheder og opdelinger. Se Ilkjær 2011; Ilkjær 2012.

lingens sagte og usagte indhold. Her blev det aktuelt at forhandle om de historiske, kulturelle, religiøse og politiske perspektiver i udstillingen. Men dermed også, hvilke perspektiver der blev overset eller helt udeladt fra den fælles fortælling.

Som allerede eksemplificeret kom forhandlinger til at indtage en central plads i Immigrantmuseets samspil med partnerskabsdeltagerne fra det danske sikh-samfund. Museet anser samarbejdet som et kerneeksempel på, hvordan religion forhandles på forskellige niveauer i partnerskaber mellem museum og community. I det følgende drager vi eksempler fra udstillingen frem for at kaste lys over nogle af de forhandlinger, der fandt sted under samarbejdet. Dette med henblik på at opridse de udfordringer, der kan opstå i partnerskabsprojekter med fokus på religion, men også de mange værdiskabende muligheder for interreligiøs udveksling, der følger med.

En pamflet, en gryde ... og tusind andre ting

En mail med en invitation til at mødes og kort efter forslaget om en udstilling. En repræsentant fra det danske sikh-samfund havde rakt hånden ud til museet, der efter indledende møder kvitterede med at invitere til en samskabende proces. Timingen var rigtig. Museets ansatte stod for at skulle fastlægge de kommende års udstillinger og kunne derfor handle. I første omgang organiserede vi en projektgruppe bestående af en repræsentant fra sikh-samfundet, en projektansvarlig museumsinspektør og en museumschef. I idéfasen blev der etableret et relativt stort mulighedsrum for de samarbejdende til at sætte retning og indhold i fællesskab. Sidenhen tog museet mere styring, i takt med at udstillingen udviklede sig til et større format, og samarbejdet blev udvidet med nye museumskræfter samt skiftende repræsentanter og uformelle deltagere fra sikh-samfundet. I projektgruppen udviklede kendskabet til hinanden sig på tværs. Som processen skred frem, blev det tydeligere, hvordan opgaverne kunne fordeles efter kompetencer. Eksempelvis skrev repræsentanter fra sikh-samfundet forslag til udstillingens tekster, som blev revideret af museets ansatte. Ligeså blev det i stigende grad tydeliggjort, at vi befandt os i en arena med mange agendaer – såvel udtalte som uudtalte. Positioneringer blev skarpere og udfordrede til tider den fælles historie, som vi var ved at konstruere. Det kom ikke mindst til

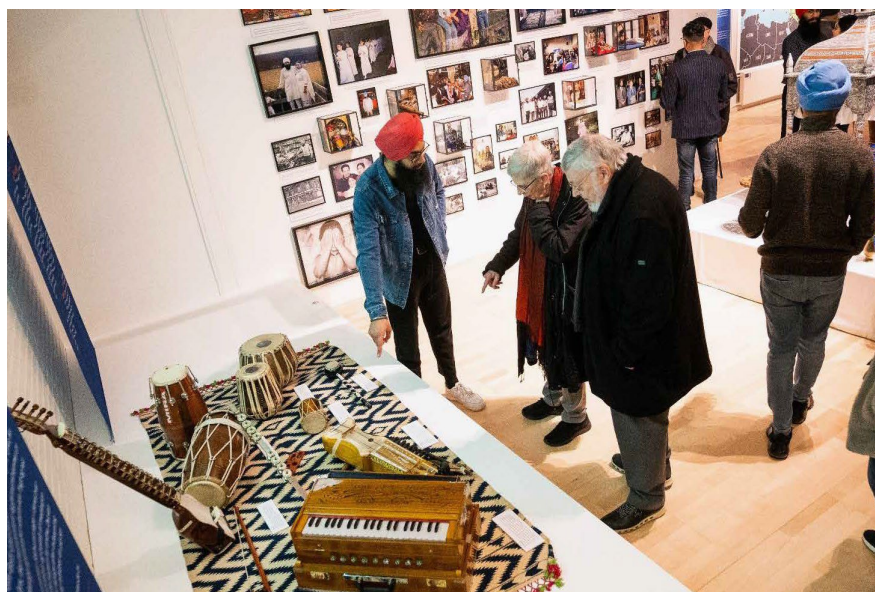
syne i forhandlingerne om udstillingens religiøse udtryk og indhold. Fra begyndelsen var der ønsker fra flere sider om en inkorporering af det, vi – efter inspiration fra Gilberg – har valgt at kalde *eksplicit religiøse materialiteter og immaterialiteter* samt *implicit religiøse materialiteter og immaterialiteter*. Med førstnævnte menes elementer, som har en iboende religiøs betydning, enten fordi de betragtes som hellige, eller fordi de formidler religiøse budskaber. Med sidstnævnte menes elementer, der for indviede er forbundet med religiøs identitet, men ikke nødvendigvis associeres med religion blandt uindviede (Gilberg 2009).

Da det rygtedes i sikh-samfundet, at en udstilling var på vej, fik museet besøg af et par, som siden 1970'erne havde været en integreret del af sikh-samfundet med tilhørende stor autoritet. Parret anså religion som et naturligt omdrejningspunkt og blev derfor indgang til erhvervelsen af eksplicit religiøse materialiteter og immaterialiteter såsom genstande fra én af gurdwaraerne, videoklip, musik og røgelse til udstillingen. Som del af vores researchfase inddrog vi parret, der som gestus medbragte en T-shirt og en pamflet om Guru Nanaks 550-års fødselsdag fra en religiøs vandring ved Ishøj strand. T-shirten var tænkt som gave til museet, mens pamfletten med religiøse dogmer efter parrets ønske skulle indgå i udstillingen. Imidlertid anså museets ansatte T-shirten som et godt eksempel på levet religion, mens pamfletten var for indforstået for den almindelige museumsbruger. Vi valgte derfor at udstille T-shirten som eksempel på, hvordan religion fortolkes i nye kontekster, mens pamfletten ikke blev udstillet, men dog optaget i vores samling. Samme par fungerede sidenhen som bindeled ind i gurdwaraernes religiøse fællesskab. Ad denne vej mønstrede parret en sølv palki fra den ene gurdwara, der som trone for helligskriftet Guru Granth Sahib blev tilskrevet religiøs betydning og anset som symbol på de danske sikhers religiøse fællesskab. I kontrast hertil indkøbte andre partnerskabsdeltagere en ny guld-palki fra Punjab. Palkien var således ikke historisk forankret i det danske sikh-samfund, men blev i stedet tilskrevet æstetisk værdi. Som synlige religiøse markører blev begge palkier tildelt centrale pladser i udstillingen. Generelt var den sølvfarede palki omgærdet af en større grad af andægtighed, hvilket blandt andet kom til udtryk i dens opsætning, hvor flere repræsentanter fra sikh-samfundet deltog i forhandlingen om, hvordan palkien skulle præsenteres og formidles.

Palkien, der normalt rummer helligskriftet Guru Granth Sahib og står i én af gurdwaraerne, vakte opmærksomhed blandt de besøgende. Foto: Mikkel Arnfred.

Udstillingsrummet omkring palkien fik således karakter af at være et ‘sacred space’. Herved forstås, at religiøse elementer i kraft af deres højtidelige karakter er omgærdet af numinøs energi og derved påvirker det rum, som elementet er placeret i. Mens nogle brugere forstår elementet ud fra eksempelvis æstetiske eller historiske perspektiver, tillægger andre brugere elementet religiøs mening, hvorved deres adfærd omkring elementet ændrer sig (Reeve 2012, 133). Som eksempel blev blomster udstillet omkring palkien flyttet, rettet på og omarrangeret af mange forskellige repræsentanter fra sikh-samfundet, der alle ønskede at bidrage med deres egen forståelse af palkiens udtryk. Til slut fandt museet og repræsentanterne dog fælles fodslag i ønsket om, at palkiens praksisforankring skulle visualiseres. Vi valgte derfor at afspille en privatoptaget film fra gurdwaraen i Vanløse, der gav brugerne et indblik i religiøse handlinger under en gudstjeneste i 1982. Filmen sigtede således efter både at vække genkendelse blandt danske sikher som brugergruppe og samtidig demonstrere religiøse praksisser tilknyttet palkien over for andre museumsbrugere.

Kirtaninstrumenter gav anledning til mange indgående samtaler mellem udstillingens brugere. Foto: Mikkel Arnfred.

I arbejdet med de implicit religiøse materialiteter og immaterialiteter indtog pragmatisme en vigtig plads mellem de samarbejdende. Undervejs i processen blev parterne enige om, at visse genstande var mere betydningsbærende for sikh-samfundet end andre, da de i kraft af deres historie vævede sikhernes religion, kultur og traditioner sammen. Genstandene udgjordes af instrumenter fra musiktraditionen kirtan samt de karakteristiske turbaner og de fem k'er, som er fem ydre kendetegn for indviede sikher bestående af stålarmbånd, uklippet hår og skæg, lærredsbenklæder, kam og daggert. Forholdsvist hurtigt blev parterne enige om, at genstandenes kulturelle og religiøse betydning skulle kontekstualiseres i samspil med andre udstillingselementer. Instrumenterne blev frit udstillet foran den førnævnte film fra gurdwaraen i Vanløse, så brugerne kunne se og høre instrumenternes brug i praksis.

Ligeledes blev de fem k'er og turbanerne udstillet sammen med shalwar kahmeezer og snabelsko, der tilsammen dannede en fortælling om beklædning som udtryk for tilhørsforhold. Her blev fortolkende genstandstekster

vigtige som medie for at væve personlige anekdoter, religiøse praksisser og kulturhistoriske traditioner sammen (Bennicke 2016, 26-30). Et andet eksempel på pragmatismens aftryk var forhandlinger om en gryde, der testede det fælles projekt. På museets forespørgsel blev gryden indleveret af en uformel deltager, som havde mønstret den fra én af gurdwaraerne, hvor den var blevet brugt til langar. For museet var gryden med dens tydelige brugsspor betydningsbærende som kulturarvs-genstand, idet den rummede en faktisk brugshistorik og derigennem repræsenterede sikhernes religiøse og kulturelle fællesskab. Imidlertid levede gryden ikke helt op til det æstetiske udtryk, som nogle af partnerskabsdeltagerne ønskede.

Selvsamme partnerskabsdeltagere havde et ønske om, at en profilvæg med fem fremtrædende personligheder og fem vigtige fortællinger om sikh-samfundet skulle præsenteres i udstillingen. Flere genforhandlinger om de to elementers formål og indhold mandede til sidst ud i kompromisets kunst, hvor begge blev inkorporeret. Belært af tidligere erfaringer vidste vi, at pragmatiske mellemveje var et vilkår i en samskabende proces, og det blev ikke

Som eksempel på levet religion blev gryden til fællesmåltidet langar tildelt en central plads i udstillingen. Foto: Mikkel Arnfred.

sidste gang, at denne kendsgerning kom til udtryk. Som endnu et eksempel viste udstillingens film om Punjab sig som en udfordring for samarbejdets grundsten: gensidig tillid. Med filmen konstruerede partnerskabsdeltagerne fra sikh-samfundet en fortælling om hjemlandet Punjab. Filmen, der startede og sluttede med idylliske billeder af en gurdwara, blev vist på en bagvæg og dannede med sit meditative lydbillede kontekst for hele udstillingen. Den var imidlertid et resultat af intensive forhandlinger. De første udkast indeholdt nemlig politisk indhold, der gik imod aftalen om, at udstillingen ikke skulle fremme politiske agendaer. Tidligt i den samskabende proces havde museet stillet krav om, at politiske dagsordener ikke kunne inkluderes, og at det historiske indhold i udstillingen skulle være fagligt korrekt. Udkastet til filmen vakte dog selvrefleksion blandt museets ansatte: Havde der været klarhed nok i den fælles forventningsafstemning og kontekstafklaring? Efter genforhandlinger foretog museet mindre, men eksplicite korrektioner i filmens indhold ud fra en betragtning om, at udstillingen skulle være rum for demokratiske samtaler og debatter.

Plads til religion i det offentlige rum?

Efter halvandet år med coronarestriktioner stod vi i sommeren 2021 overfor at lukke *Sikkerne i Danmark*. Vi var dog efterladt med en følelse af, at netop denne udstilling ikke havde fået lov til at udfolde sit potentiale. En pop-up udstilling havde længe været på tale, og i sensommeren blev denne mulighed til realitet gennem et partnerskab med kulturhuset Dokk1 i Aarhus. Som udstillingssted var Aarhus og Dokk1 interessant af flere grunde. For det første rummede byen et mindre community af sikher. For det andet havde vi gode erfaringer med udstillingssamarbejde mellem museum og bibliotek fra et andet partnerskab med Københavns Hovedbibliotek. For det tredje gav Dokk1 som offentligt og diskursivt rum mulighed for at skabe synlighed om sikhernes aftryk på den danske migrationshistorie for et differentieret brugersegment. Med disse rødder anså vi Dokk1 som den oplagte ramme for mødet mellem de danske sikher og de aarhusianske borgere (Dokk1, "Vision & værdigrundlag; Christensen et al. 2019, 12). Meden ny deltager ved forhandlingsbordet blev det vigtigt at afbalancere parternes autoriteter. Dette kom for alvor til udtryk, da Dokk1 meddelte, at religion ikke kunne formidles som hovedtema i udstillingen. Et budskab, der på sin

vis havde ophav i den klassiske forestilling om det offentlige rum som sekulariseret (Christensen et al. 2019, 9). Det stod derfor klart, at de religiøse forståelsessammenhænge, der kontekstualiserede sikhernes identitets- og kulturhistorie, ikke kunne implementeres på Dokk1. Det nye samarbejde efterlod et mindre mulighedsrum, hvorfor rammerne for pop-up udstillingen måtte genforhandles og den fælles fortælling dekonstrueres. Et vilkår i genforhandlingerne blev en strammere kuratering af udstillingens indhold fra museets side. Eksempelvis ønskede partnerskabsdeltagerne fra sikh-samfundet, at den guldfarvede palki skulle udstilles. Med udgangspunkt i Dokk1's anvisninger måtte museet imidlertid afvise dette ønske. Samarbejdet fik altså ikke samme samskabende karakter, da en ny, men tungtvejende autoritet spillede med.

Efter indledende genforhandlinger blev løsningen at anlægge en kulturel prisme for udstillingens indhold, der gennem universelle fortællinger byggede bro mellem sikhernes historie og brugerne. Kulturelle perspektiver og personlige beretninger blev trukket frem, mens de religiøse perspektiver blev skubbet i baggrunden. Den nye kontekst affødte altså en kompleksitetsreduktion, der resulterede i en mere skarp vinkling på fortællingen om de danske sikher. Pop-up udstillingen blev bygget op om fem grundfortællinger, der var afledt af temaer fra særudstillingen på Immigrantmuseet. Ligeledes pegede de ind i centrale aspekter af sikhernes kulturhistorie såvel som ud mod mere almenmenneskelige erfaringer. Beretninger om at rejse til Danmark levendegjorde det at forlade sit hjem for at opbygge en ny tilværelse. Filmen fra Punjab illustrerede det at savne et særligt sted. Lyden af kirtan betonedede musikkens betydning for kulturel samhørighed. Turbaner og tøjstykker belyste det at udtrykke et tilhørsforhold. Billeder fra forskellige sikh-organisationer i Danmark illustrerede det at være en del af et kulturelt fællesskab. Udstillingens ydre fysiske rammer udgjordes desuden af fotografier fra familievæggen, der tilsammen visualiserede de fem grundfortællinger og bandt udstillingen sammen som helhed.

Vores tilgang til udstillingen var igen baseret på præmissen om, at kultur og religion ikke kan adskilles fuldstændigt. Særligt ikke, når man beskæftiger sig med en minoritetsgruppe, hvis religiøsitet er af afgørende betydning for gruppens identitet på individ- og fællesskabsniveau (Jacobsen & Myrvold 2011, 6-8). Flere steder i udstillingen fungerede religiøse perspektiver som

Ved indgangen til udstillingen blev brugerne mødt af et billede af repræsentanter fra sikh-samfundet i gurdwaraen i Vanløse. De samme personer vil byde gæsterne på Dokk1 velkommen i museets pop-up udstilling. Foto: Immigrantmuseet.

underliggende tone, dog uden nogensinde at være i fuldt fokus. Det gjaldt eksempelvis de udstillede genstande. På grund af pop-up udstillingens komprimerede format var der betragteligt færre genstande inkorporeret i udstillingsdesignet. Mens eksplicit religiøse materialiteter og immaterialiteter slet ikke var tænkt ind, kom visse implicit religiøse materialiteter og immaterialiteter til at eksemplificere kulturelle praksisser. Det gjaldt kirtaninstrumenter, turbaner, de fem k'er og gryden, som gennem fortolkende genstandstekster bandt historien om sikhernes kultur og traditioner sammen. Implicitte religiøse praksisser var desuden afspejlet i de udvalgte fotografier fra familievæggen, der som udstillingens ydre udtryk inviterede brugerne inden for i sikhernes univers.

Afrundende perspektiver

Med tanken om religion som integreret del af museernes arbejde bekræftede såvel særudstillingen på Immigrantmuseet som pop-up versionen på

Dokkl én af vores vigtigste erfaringer. Nok kan religion gennem fortolkninger nedtones og afdramatiseres, men fænomenet kan og skal aldrig fjernes helt fra offentlige rum – særligt ikke, hvis man beskæftiger sig med minoritetshistorie og indvandringens kultur. Sikhernes fulde historie var eksempelvis aldrig blevet udfoldet uden religionsperspektiverne. Det var udstillingernes store mosaikker af private fotos indsamlet fra adskillige familiealbums et slående eksempel på. Her delte danske sikh-familier tillidsfuldt ud af mødet med livet i Danmark.

Motiver af turbanbindinger og kirtanmusikere, af bryllupper og religiøse ceremonier i gurdwaraerne, af fællesbøn og meditativ recitation i hjemmet blandede sig med motiver af unge mænd ankommet til banegården, af en

Samtalerne om de mange fotografier fra sikhernes private albums vakte minder og lysten til at dele egne historier. Foto: Immigrantmuseet.

børneflok med turbaner foran et boligbyggeri i Høje Gladsaxe, af en ung mand i vinterjakke i en snedækket have, af en kvinde iklædt en pink sari foreviget foran en Ford med Lillebæltsbroen i baggrunden. Motiver, der for de besøgende var genkendelige, men også afspejlede et tæt vævet samspil mellem religion og hverdag. Til sammen konstruerede de mange fotos en fortælling om det danske sikh-samfunds bidrag til nyere dansk historie. Et bidrag, som en uformel deltager en uge efter åbningen på Immigrantmuseet valgte på eget initiativ at understrege sin del i ved at tilføje mosaikken sit indrammede familieportræt. Eksemplet var blot ét blandt mange, der illustrerede det udvidede medejerskab for udstillingen, som udviklede sig i sikh-samfundet og ikke mindst blandt de, der ikke direkte var involveret i partnerskabet. I løbet af de første uger efter åbningen indleverede flere uformelle deltagere uopfordret genstande, som de gerne så udstillet. Det er derfor en overvejelse værd, om samme grad af medejerskab havde udviklet sig blandt de mange deltagere fra sikh-samfundet, hvis vi fra starten havde fravalgt religion. Havde de følt sig loyalt portrætteret? Havde de fået samme lyst til at bidrage på egen hånd? Var vi lykkedes med at understøtte empowerment i samme grad? Vores svar er, at en imødekommelse af følsomme emner og samskabelse kun vil styrke museerne som aktive og innovative institutioner for demokratiske samtaler.

Referenceliste

- Apsel, Joyse & Amy Sodaro 2020. *Museums and Sites of Persuasion: Politics, Memory and Human Rights*. Milton: Routledge.
- Bennicke, Ida 2016. "Tekster om ting – På sporet af en genretransformation", i *Nordisk Museologi*, nr. 1, s. 21-39.
- Black, Graham 2020. *Transforming Museums in the Twenty-first Century*. London & New York: Routledge.
- Cimoli, Anna Chiara 2013. "Migration Museums in Europe. Narratives and their visual translations", i Peressut, Luca Basso, Lanz, Francesca & Gennaro Postiglione (red.) *European Museums in the 21st Century: Setting the Framework*. Milano: Politecnico di Milano, s. 313-329.
- Christensen, Henrik Reintoft, Jacobsen, Brian Arly & Signe Engelbreth Larsen 2019. *Religion i det offentlige rum – et dansk perspektiv*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

- DACOREC, ved Tim Jensen 2000. *Religionsguiden – en vejviser til flygtninges og indvandreteres religioner og trossamfund i Danmark*. København: Dansk Flygtningehjælp.
- Dokk1. “Vision & værdigrundlag.” Sidst tilgået 31. januar 2022. <https://dokk1.dk/om-dokk1/vision-vaerdigrundlag>.
- Engholm, Gitte & Signe Bjerre 2020. *Mellem innovation og integration. Når museer møder nytilkomne borgere*. København: Nationalmuseet.
- Falk, John 2009. *Identity and the museum visitor experience*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Fibiger, Marianne Qvortrup 2020. “Hinduisme og sikhisme i Danmark fra 2010-2020”, i *Religion i Danmark*, årg. 10, nr. 1. Center for Samtidsreligion, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet, s. 27-34.
- Fieldhouse, Paul 2017. *Food, Feasts, and Faith. An Encyclopedia of Food Culture in World Religions*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Gilberg, Rolf 2009. “Håndtering af hellige ting – i museer”, i *Nordisk Museologi*, nr. 2, s. 80-91.
- Grøn, Rasmus & Lise Kloster Gram 2019. “Deltagelsens paradoks. Samlingens rolle i den brugerinddragende formidling”, i *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift*, vol. 22, nr. 2, s. 312-331.
- Hornstrup, Carsten & Thomas Johansen. *Strategisk relationel ledelse. Systemisk ledelse af forandringer*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Iervolino, Serena 2013: “Museums, Migrant Communities, and Intercultural Dialogue in Italy”, i Golding, Viv & Wayne Modest (red.) *Museums and Communities – Curators, Collections and Collaboration*. London & New York: Bloomsbury, s. 113-129.
- Ilkjær, Helene 2011. “The Sikh community in Denmark: balancing between cooperation and conflict”, i Jacobsen, Knut & Kristina Myrvold (red.) *Sikhs in Europe: migration, identities, and representations*. Farnham: Ashgate Publishing, s. 39-63.
- Ilkjær, Helene 2012. “Om sikhisme”, i *Religion i Danmark 2012*, årg. 4. Center for Samtidsreligion, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet, s. 105-110.
- Jacobsen, Knut & Kristina Myrvold 2011. *Sikhs in Europe: Migration, Identities and Representations*. Farnham: Ashgate Publishing Limited.
- Jensen, Tim 2004. “Er det mono-religiøse Danmark blevet multi-religiøst?“, i *Chaos. Dansk-norsk tidsskrift for religionshistoriske studier*, årg. 41, s. 115-134.
- Jeppesen, Emma Barnhøj 2022. “Afgghanske vidnesbyrd på museum”, i *NYT*, nr. 30, s. 12-16.

- Kadoyama, Margaret 2018. *Museums Involving Communities. Authentic Connections*. New York & London: Routledge.
- Likierska, Marta & Mark Syke 2016. *Over grænsen. An exhibition*. Farum: Immigrantmuseet.
- Lynch, Bernadette 2011. "Collaboration, contestation, and creative conflict. On the efficacy of museum/community partnerships", i Marstine, Janet: *The Routledge Companion to Museum Ethics*. London & New York: Routledge, s. 167-184.
- Reeve, John 2012. "A question of faith: the museum as a spiritual or secular space", i Sandell, Richard & Eithne Nightingale. *Museums, Equality and Social Justice*. London: Routledge, s. 125-142.
- Riccardi, Inanna 2016. *Human Refugees*. Farum: Immigrantmuseet.
- Riccardi, Inanna 2015. *Friendship. A photographic project*. Farum: Immigrantmuseet.
- Rothstein, Mikael 2000. *Politikens Håndbog I Verdens Religioner*. København: Politikens Forlag.
- Sandell, Richard & Eithne Nightingale 2012. *Museums, Equality and Social Justice*. London: Routledge.
- Schütze, Laura Maria 2014. *En fornemmelse for migration. Sted, materialitet og religion i udstillinger på Immigrantmuseet og Københavns Museum*. Det Humanistiske Fakultet. Københavns Universitet.
- Sikh Ungdom. "Hvorfor Sikh Ungdom?". Sidst tilgået 31. januar 2022. https://www.sikhungdom.dk/om_sikh_ungdom.html.
- Simon, Nina 2010. *The Participatory Museum*. Santa Cruz, CA: Museum 2.0.
- Svendsen, Gert Tinggard. *Tillid*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Sørensen, Anne Scott & Hjørdis Brandrup Kortbek. *Deltagelse som kunst- og kulturformidling*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Tali, Margaret 2018. *Absence and Difficult Knowledge in Contemporary Art Museums*. New York & London: Routledge.

Konklusion

Refleksioner over religion som levetkulturarv

Af Marie Vejrup Nielsen og Martin Brandt Djupdræt

Projektet “Religion – levende kulturarv” har givet en række konkrete erfaringer omkring arbejdet med *religion på kulturhistoriske museer og samspillet med nye og etablerede brugergrupper*, og vi har også gjort os erfaringer omkring *samarbejdet mellem forskellige fagmiljøer*, på tværs af fagligheder og kontekster.

Denne artikel er en konklusion på hele udgivelsen og samler vores overvejelser om disse aspekter.

Religion på museum

Artiklerne i denne publikation viser tydeligt den interesse, der har været for at arbejde med religion på museerne. Der er bred forståelse af, at religion er en del af kulturhistorien. Det, som projektet har kunnet observere, er især, at der er brug for en større forståelse af, hvordan religion kan italesættes, og hvilke udfordringer der kan være i arbejdet med religion på museum.

Undervejs i projektet er betydningen af religion og de religiøse elementer i forskellige traditioner og sammenhænge blevet diskuteret med ansatte på de museer, der var med i projektet. Der har hele vejen igennem været en stor nysgerrighed omkring emnet og et ønske om netop at få konkrete forslag til, hvordan man kan arbejde med temaet. Samtidigt opfattes religion ofte, også af museumsansatte, som noget privat – og der har været spørgsmål om, hvordan man som museumsansat kan opleve, at det er vanskeligt at tale om religion uden også at have fået afklaret, hvad man egentligt selv tænker og mener om emnet.

I arbejdet med at lave undervisningsmateriale til museumsansatte oplevede vi i projektgruppen, at de ansatte kommer med forskellige forudsætninger

og ideer om, hvad dette emne kan, og hvordan det kunne være relevant i lige netop deres kontekst.

Derfor besluttede vi, at i stedet for at have et fast kursustilbud, ville vi hellere udvikle en online-portal med ressourcer til arbejdet med religion, som det er muligt at bruge i den konkrete sammenhæng, man ønsker.

Forskellige museer og ansatte vil ud fra deres egen kontekst have nogle forståelser af, hvad religion er, og hvordan det kan være relevant eller irrelevant i deres egen sammenhæng. Religion kan virke oplagt for museer, der arbejder med migration og har haft emnet inde i udstillinger mange gange, mens det kan være helt nyt og fremmed for andre museer.

Vores udgangspunkt er, at kulturhistorien er fyldt med religiøse konnotationer og referencer, og at det derfor burde være et meget centralt emne på kulturhistoriske museer. Gennem refleksioner og dialoger har vi i projektet fået et større fokus og en større selvbevidsthed omkring, hvornår man taler direkte om religion i formidlingen, og hvornår perspektivet mere indgår som et aspekt ved siden af andre i arbejdet omkring udstillinger.

For at kunne arbejde med religion museer kræver det en faglighed omkring emnet, og ved at åbne for perspektiver fra religionsforskningen kan der komme en større dybde og perspektivering i de fortællinger, museerne allerede laver.

I denne publikations deles erfaringer fra Dansk Jødisk Museum og Immigrationsmuseet i museumsinspektør Sara Fredfeldt Stadagers artikel "Religionsfaglighed på et museum – sagen om chokolademønten" og i Museums- og arkivchef Catherine Kyø Hermansens og museumsinspektør Emma Barnhøj Jeppesens artikel "Mellem familiealbums, turbaner og palquier – Museet som rum for samskabelse og demokratiske samtaler".

Vi har også erfaret, at det ikke mindst er vigtigt at inddrage den enkeltes erfaring, hvis vi skal forstå og formidle betydningen af religion. Dette gælder både erfaringen hos dem, der er med til udvikle museernes formidling, og erfaringer hos besøgende. Og at denne erfaring er kropsligt, sanseligt, rumligt og materielt erfaret og erindret.

Dette kan også være med til at udvikle den mere klassiske religionsfaglighed på universitetet, hvor der igennem projektet er sket en læring omkring, hvordan religion kan indgå i aktiviteter på museer, og hvad det gør ved forståelsen af, hvordan man kan forske i religion.

Den klassiske religionsvidenskab har ikke i særligt høj grad eksperimenteret med at bruge intervention som redskab. Det vil sige aktiviteter, der er planlagt af f.eks. forskere til at fremkalde reaktioner og nye mønstre hos mennesker. I projektet her har vi i høj grad brugt intervention til at udfordre forståelsen af religion – og også forståelsen af, hvad museernes formidling bør og skal kunne. Som beskrevet i lektor Marie Vejrup Niensens artikel “At få religion på landkortet – religion som lokal kulturhistorie” skete dette f.eks. i udstillingstiltaget “Aarhus fortæller om religion”, hvor vi aktivt ændrede et stort bykort i Aarhus Fortæller, Den Gamle Bys udstilling om Aarhus, så dens fokus blev religion, og hvor der blev skabt aktiviteter, der tilskyndede de besøgende til at forholde sig religion på nye måder. Dette er ikke nyt eller fremmed for museerne, og heller ikke for en række andre forskningsmiljøer, men blev en øjenåbner for de af os, der har en mere traditionel religionsvidenskabelig baggrund.

Vi har også arbejdet med, hvordan det kan give nye perspektiver på byrummet, når de historiske byrum kobles til aktuelle levede erfaringer. Og her har vi især set, hvordan det er frugtbart at række ud efter forskellige brugergrupper, fordi det bibringer forskellige syn på byen gennem de personlige fortællinger. Gennem projektet er samtidig skabt nye kontakter mellem museum og brugergrupper.

Samspil med brugergrupper

I projektet og i artiklerne i denne publikation er der eksempler på samspil med forskellige brugergrupper. I projektet var der eksempler på, at grupper gennem deres tilknytning til trossamfund blev inddraget grundet den særlige indsigt, de havde. Inddragelsen kunne også ske med borgere og besøgende på museet, ikke fordi de havde en officiel rolle som ekspert, men for at spørge ind til deres forståelse af religion og det religiøses betydning.

Da religion både er et privat og offentligt emne, er det også et emne, der opfattes forskelligt og tillægges forskellig betydning af hver enkelt person og institution. Dermed bliver det et emne, som tydeligt viser, at vi alle er de mest kyndige omkring vores eget liv, vores erindringer og forståelse af verden. Der kommer derfor en flydende grænsen mellem “ekspert” og “læg-

mand”. Vi er alle eksperter på vores egen forhold til levet religion. Samtidig er museet garanteret for en professionel tilgang til kulturhistorien.

Denne dobbelthed er blandt andet berørt i artiklen “Religionsfaglighed på et museum” om Dansk Jødisk Museum og diskussionerne om det museums formidling og tiltag.

I artiklen “Nye øjne på religion i udstillinger” kommer museumsinspektør Anneken Appel Laursen og projektmedarbejder Shaymaa Ahmad Najjar med forslag til en værktøjskasse, der kan bruges for at italesætte og undersøge museernes egen brug af religion. Også lektor Randi Marselis, museumsinspektør Laura Maria Schütze og lektor Lise Paulsen Galals artikel “Byen som religiøst hverdagsrum: Workshops med Roskildes borgere” giver en række konkrete forslag til, hvordan diskussioner om hverdags religiøse emner kan faciliteres.

Når det kommer til mødet med besøgende på museerne og deltagere i workshops, var en erfaring, som er beskrevet i artiklen “Nye øjne på religion i udstillinger” og “Byen som religiøst hverdagsrum”, at de besøgende og borgerne ikke så religion som et fremmed emne, der ikke hører til på museerne. I de projekter var der en oplevelse af, at der kunne være et behov for at blive taget mere i hånden eller have mulighed for at spørge ind til emnet. Det var helt klart, når vi selv indgik som facilitatorer af workshops eller gav rundvisninger eller på anden måde åbnede for emnet, at der kom mest dialog og interesse hos de besøgende.

Forskellige typer af interaktion med museumsgæsterne er beskrevet i artiklen “At få religion på landkortet – religion som lokal kulturhistorie”. En af interaktionselementerne var en tavle, hvor de besøgende kunne dele egne overvejelser om religiøse steder i byen. Den blev stort set ikke brugt, hvilket måske kan have at gøre med det private omkring det religiøse. Samtidig viste det sig, at de andre greb, såsom “Religionskassen” – en kasse med genstande og fotos, der har med religion at gøre – og også undervisningsmaterialet, der blev brugt i udstillingen, åbnede for nye spørgsmål og god dialog. Så også her var erfaringen, at når museet skaber gode rammer og går aktivt ind i at åbne dialogen med de besøgende, så var der en stor åbenhed for at tale om religion i museets kontekst.

'Religiønskassen' fra udstillingen 'Aarhus fortæller om religion' i Den Gamle By. Foto af Asger Christensen

I Sanne Hansens artikel “Religion på museer – som en del af et undervisningsforløb” og i den førnævnte artikel “Nye øjne på religion i udstillinger” bliver det beskrevet, hvordan denne nye viden fra de besøgende bliver sat i spil, ved at observationerne bliver diskuteret med centrale aktører og beslutningstagere på museet. De to eksempler viser tydeligt, at den nye viden bliver taget alvorligt, og der er en anerkendelse af, at nye øjne kan give mulighed for andre fortællinger i og om udstillingerne.

Disse nye tolkninger kan medvirke til at udfordre museumsansatte til refleksion om, hvad man formidler og hvorfor. Det giver de museumsansatte en mulighed for at reflektere over egen praksis og åbner for forhandlinger om positioner og dagsordener. Forsøget med at lade udvalgte grupper af besøgende guide de museumsansatte igennem udstillingerne giver ikke lette svar, men muligheder for at tænke i nye retninger, som ansat på museet.

Dokumentationen og formidlingen af religion på museer og på universiteter udfordres og kvalificeres af samarbejdet med både religiøse grupper og med borgere og museumsgæster, der gennem deres levede liv i en større

eller mindre grad bruger traditioner med et religiøst afsæt. Formidling af religion i et nutidigt perspektiv kan ikke lade sig gøre, uden at museerne i højere grad tør række ud efter eller sikre en allerede etableret kontakt til miljøer, der kan indgå i dialogen om religion som del af historie, nutid og fremtid. Det handler om, at museerne netop skal turde sætte sig selv i spil, lade autoritet og faglighed udfordres og tage de svære diskussioner om brugen af religion og religiøsitet på museer.

Der er både erfaringer og læring af hente ved bredt at undersøge, hvordan religion og tradition bliver forstået og ved mere målrettet at inddrage såkaldte ‘source communities’ – måske særligt ved at inddrage dem, som ikke nødvendigvis er særlig godt repræsenteret i den fælles nationale historie og dermed heller ikke på de kulturhistoriske museer. Ved at øge fokuset på religionsperspektiverne i museernes arbejde kan de også være med til at sikre en bredere religiøs repræsentation i den fælles nationale historie og kulturarv.

Samarbejde mellem institutioner

“Religion – levende kulturarv” var et tværinstitutionelt samarbejde mellem flere museer og universiteter. Der er stor forskel på faglige traditioner og perspektiver på kryds og tværs, når man bringer flere museer og universitetsmiljøer i spil. I projektet oplevede vi, at denne diversitet kan blive en styrke, da det betyder, at kompleksiteten i arbejdet fastholdes, og mange forskellige konkrete erfaringer kommer i spil. Det er centralt at tale åbent omkring forskellene i perspektiver og arbejdsformer.

Konkret oplevede vi i projektet, at museerne generelt fik styrket opmærksomheden på teori og metoder, der kan benyttes til at belyse levende religion. Ved at inddrage og få adgang til universiteternes vidensbank i form af medarbejdere kunne museerne nemmere søge faglig støtte og svar i svære spørgsmål, som opstår i det praktiske arbejde med formidling af religion. De spørgsmål, som især blev diskuteret, er nu blevet samlet på hjemmesiden. Et håb er, at denne hjemmeside vil kunne hjælpe museer fagligt til at tage diskussioner om religiøse emner på museet.

Er andet udbytte af samarbejdet var, at religionsforskerne på universitetet blev tvunget til at tænke materialitet mere eksplicit, både i form af religiøse genstande, men måske i endnu højere grad religion som en del af byens praksis, historie og rum og inden for konkrete rammer af, hvad der kan komme i spil i udstillinger og formidlingsformater.

Det har været særdeles givende at kombinere projektets indledende fase med undervisning på universitetet. Dette skete både på Roskilde Universitet og Aarhus Universitet, og det gav os mulighed for at afprøve eksperimenterende metoder i samarbejde med de studerende. Som beskrevet i artiklerne “Religion på museer – som en del af et undervisningsforløb” og “Byen som religiøst hverdagsrum” gav det studerende en værdifuld mulighed for at udvikle deres kompetencer og var en virkeligt givende måde at arbejde sammen mellem museer og universitetsmiljøer.

En observation i projektet var, at universiteter og museer kan have forskellige kadencer i forhold til vidensindsamling og formidling. Helt firkantet kan man sige, at universitetsfolkene ofte har haft mest fokus på vidensindsamling og analyser, mens museet hele tiden har formidlingen og arbejdet med historiske kilder og materiel kultur i baghovedet. Dette gør, at det kan være svært for universitetsforskerne helt at forlige sig med, at workshopserne både havde karakter af formidling og af vidensindsamling, og museerne generelt har skullet indgå i en langsommere proces omkring overvejelser omkring metoder til indsamling.

Vi mener, at vi har lykkedes med at gøre begge dele samtidigt, og at vi dermed har lært noget centralt i om synergien mellem museums- og universitetsforskning, f.eks. hvordan man kan arbejde med undersøgelsesdesign, der tilgodeser begge behov. Alle disse erfaringer og overvejelser har givet alle projektdeltagerne meget med på vejen. Men dette projekt er først lykkedes, når det lever videre i nye og andre sammenhænge. Det handler for os om at være med til at give nogle værktøjer og perspektiver videre, så museumsansatte, studerende, forskere og alle andre med interesse for religion og kulturarv kan arbejde videre med dette og udvikle nye formater og perspektiver.

Vi håber meget, at denne udgivelse og vores øvrige materiale, blandt andet på hjemmesiden, kan bidrage til, at museer i Danmark tager udfordringen op med at se på religion som levende kulturarv.

Forfatterbibliografi

Lise Paulsen Galal, mag.art., ph.d., er lektor i Kulturmødestudier ved Institut for Kommunikation og Humanistisk Videnskab, Roskilde Universitet. Hun forsker i migration, religion og kulturmøder særligt med fokus på religiøs diversitet, både som levet religion og som noget, der håndteres, styres, organiseres og institutionaliseres – i tid og rum – i en dansk kontekst. Blandt hendes publikationer er bogen *Organised Cultural Encounters. Practices of Transformation*, som er samforfattet med Kirsten Hvenegård-Lassen og udgivet i 2020 af Palgrave MacMillan, og “Between Representation and Subjectivity: Interreligious Dialogue in Denmark” fra 2020 i *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society* 6(2).

Randi Marselis, cand.mag., ph.d., er lektor i Kulturmødestudier ved Institut for Kommunikation og Humanistisk Videnskab, Roskilde Universitet. Hun forsker i erindringskulturer i multietniske samfund, i museernes formidling af migrantgruppers kulturarv og museet som ramme for arrangerede kulturmøder, herunder samarbejde mellem museer og ‘source communities’. Endvidere beskæftiger hun sig med digital erindringskultur på sociale mediaplatforme med særligt fokus på cirkulation og kreativ brug af digitaliseret kulturarv. Blandt hendes publikationer er “Bridge the Gap: Multidirectional Memory in Photography Projects for Refugee Youths” fra 2017 i *Journal of Intercultural Studies* 38(6) og “Exhibiting Refugee Routes: Contemporary Collecting as Memory Politics” fra 2021 i *Museum and Society* 19(3).

Laura Maria Schütze, cand.mag., ph.d., er museumsinspektør på Roskilde Museum (ROMU) og gæsteforsker ved Roskilde Universitet. Hun har beskæftiget sig med religion, æstetik og kulturarv siden 2002 senest med “Enhver ny kristen stat har brug for sine egne helgener. Civilreligion i Roskilde Domkirke” i Annika Hvithamar, Brian Arly Jacobsen Morten Warmind og Peter B. Andersen (2022)

Religions sociologiske perspektiver på religion i Danmark og “Religion på museum” i Henrik Christensen Reintoft, Brian Arly Jacobsen og Signe Engelbreth Larsen (red.) (2019) *Religion i det offentlige rum: et dansk perspektiv*, Aarhus Universitetsforlag.

Marie Vejrup Nielsen (projektleder) Lektor, Religionsvidenskab, Institut for Kultur og Samfund, Arts, Aarhus Universitet. Leder af Center for Samtidsreligion indtil 2020. Marie Vejrup Nielsen, Ph.d., Aarhus Universitet (2007), har som leder af *Center for SamtidsReligion* haft det primære ansvar for projektet *Religion i Danmark*, som hvert år indsamler data om godkendte trossamfund. Analyser og tal udgives i open access-format (tidsskrift og søgebase)

på samtidsreligion.au.dk. Centeret står ligeledes for projektet *Religion i Aarhus*, der hvert 10. år kortlægger religion i Aarhus. Disse projekter har også haft fokus på formidling, fx. byvandringen *Katedraler og baggårde* og udstilling på det daværende Aarhus Bymuseum.

Anneken Appel Laursen, cand. Mag. Historie og kommunikation. Museumsinspektør i Den Gamle By. Mere end 25 års bred museumspraktisk erfaring på forskellige danske kulturhistoriske museer. Ofte med særligt fokus på lokalhistorie, brugere og samarbejdende processer. Arbejdsområderne i Den Gamle By er blandt andet Aarhus’ lokale historie i nyeste tid, med fokus på at skabe rum og rammer for borgere, hvor de kan formidle deres egen historie, som en del af noget større.

Shaymaa Ahmad Najjar, cand. Mag. Kultur og formidling fra Syddansk Universitet. Projektansat i Den Gamle By. Leder af iværksætterhuset Square One i Gellerup. Flere års erfaring med tværkulturelt og tværreligiøst arbejde i og udenfor Århus.

Sanne A. Hansen er ph.d. studerende på Aarhus Universitet ved afdelingen for religionsvidenskab og arbejder med samtidsreligion i Danmark, med fokus på forholdet imellem religion, kultur og samfund. I hendes ph.d. projekt undersøger hun, hvordan religion er tilstede på kulturhistoriske museer, med et særligt fokus på hvordan museumsansatte tænker om religion som en del af museerne og kulturarven.

Sara Fredfeldt Stadager er mag. art. i religionsvidenskab fra Københavns Universitet og museumsinspektør på Dansk Jødisk Museum og har arbejdet på institutionen siden 2012. Stadager har arbejdet redaktionelt på en række af museets udgivelser og er medforfatter på museets udstillingskatalog *HJEM* fra 2020. Derudover har hun været med producent på Dansk Jødisk Museums nyeste udstillinger: “Porten til Danmark” og “Flugt og Forfølgelse i det 20.

århundrede” som begge åbner i 2022.

Cathrine Kyø Hermansen er museums- og arkivchef ved Immigrantmuseet/Furesø Museer. Hun er uddannet historiker fra Aarhus Universitet. Siden sin ansættelse ved museet i 2002 har hun haft ansvar for den strategiske og ledelsesmæssige udvikling og er særligt engageret i samskabende projekter og samarbejder, der udvikler museerne som rum for aktuelle dagsordener og demokratiske samtaler. Hun har siden 2017 været formand for AEMI – Association of European Migration Institutions, som er et internationalt netværk af universiteter, arkiver, museer og NGO'er fra hele verden, der arbejder med migration.

Emma Barnhøj Jeppesen er museumsinspektør ved Immigrantmuseet/Furesø Museer. Hun er uddannet kulturhistoriker fra Aarhus Universitet og har gennem sin uddannelse beskæftiget sig med dansk migrationshistorie, herunder indfødsret, kulturmøder og flygtningehistorie. Siden sin ansættelse på museet har hun haft særligt fokus på dokumentation, forskning samt outreach- og samskabelsesprojekter. Hun arbejder aktuelt med indsamling og dokumentation af de evakuerede afghaneres personlige vidnesbyrd i tæt samarbejde med Dansk Røde Kors.

Martin Brandt Djupdræt, cand. mag i historie og religionsvidenskab. Overinspektør i Den Gamle By siden 2011, og har siden 2021 været erhvervs-ph.d. studerende ved projektet "Museum og identitet", der er et samarbejde mellem Den Gamle By og Copenhagen Business School. Har arbejdet med udstillinger, undervisning, undersøgelser og museumsledelse på en række kulturhistoriske museer i de sidste 20 år, og beskæftiger sig forskningsmæssigt blandt andet med brug af historie, museet som et social rum og museernes værdi og identitetsmæssige betydning.

Denne bog bringer museumsprofessionelle og universitetsansatte sammen for at give inspiration til, hvordan museer kan arbejde med religion. Arbejdet med religion handler om at se på de traditioner og forestillinger, der har præget dansk kulturhistorie, og om at være med til at fortælle om, hvordan Danmark ser ud i dag. Bogen præsenterer forskellige konkrete eksempler på, hvordan man kan arbejde med religion ud fra formater udviklet i samarbejde mellem Roskilde Museum, Den Gamle By, Immigrantmuseet, Dansk Jødisk Museum, Center for Samtidsreligion, Aarhus Universitet og Roskilde Universitet.